

Makulátlan tükör
Tanulmányok a *Makula nélkül való tükör* című
kegyességi műről

Pázmány Irodalmi Műhely

Lelkiségtörténeti tanulmányok

Az MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport
sorozata

Sorozatszerkesztő
Szelestei N. László

A sorozatban megjelent:

1. Lelkiségtörténeti számvetés
2. Régi vallásos énekek és énekeskönyvek
3. Régi magyar imakönyvek és imádságok
4. Az áhítat nem hivatalos alkalmi és formái
az 1800 előtti Magyarországon
5. Misztika a 16–18. századi Magyarországon
6. Szelestei N. László, Irodalom és lelkiség
7. Menny és pokol a barokk kori ember életében
8. Közkincs: Tanulmányok a régi magyarországi
prédikációk kompilációjáról
9. Kovács Eszter, *A Makula nélkül való tükör* cseh
forrásai
10. A nők és a régi magyarországi vallásosság
11. Régi magyar népénekek és imádságok
12. Egyház és reprezentáció a régi Magyarországon
13. Makulátlan tükör: Tanulmányok a *Makula nélkül
való tükör* című kegyességi műről

Makulátlan tükör
Tanulmányok a *Makula nélkül való tükör*
című kegyességi műről

Szerkesztette
Maczák Ibolya

MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport
Budapest, 2016

Lektorálta
Szádoczki Vera

Készült
Az MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoportban,
a Szerkesztő a Kutatócsoport tudományos főmunkatársa

A kötet a Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport konferenciájának
(Budapest, 2014. december 4-i) előadásait tartalmazza

A borítón elől:
Makula nélkül való tükör (Nagyszombat, 1780)
Hátul:
Részlet Tarnóczy István *Mennybe vezérlő kalauz* című művének címlapjáról
(Nagyszombat, 1675)

ISBN 978-963-508-808-9
ISSN 2060-7385

© A kötet szerkesztője és szerzői, 2016
© MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport

Felelős kiadó: Nagy László
Tördelte: Báthory Orsolya
A sorozat címlapterve: Szentés Éva
Nyomdai munkák: Séd Nyomda Kft.
Ügyvezető igazgató: Katona Szilvia
www.sednyomda.hu

Tartalom

A Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport 2014. december 4-én tartott <i>Makulátlan tükör</i> című konferenciájának programja.....	6
KOVÁCS ESZTER Cseh lelkiségi irodalom a <i>Makula nélkül való tükör</i> ben.....	7
LAUF JUDIT Egy szerzetes írónő kolostori élete – Újfalusi Judit a nagyszombati klarissza kolostorban	15
KÓNYA FRANCISKA A <i>Makula nélkül való tükör</i> fohászai és elmékedései.....	25
MACZÁK IBOLYA A <i>Makula nélkül való tükör</i> szövege egy 18. századi prédikációban.....	35
MEDGYESY S. NORBERT A <i>Makula nélkül való tükör</i> (1712) alapján színpadra állított jelenetek a 18. századi Csíksomlyó és Kanta gimnáziumában.....	45
BÁTHORY ORSOLYA Adalék a <i>Makula nélkül való tükör</i> 18. századi recepciótörténetéhez	81
DÉRI ESZTER A <i>Makula nélkül való tükör</i> a prédikációk tükrében.....	85
KOVÁCS BÁLINT A <i>Makula nélkül való tükör</i> magyar nyelvű, örmény átírási változata.....	97
FRAUHAMMER KRISZTINA Egy kevésbé ismert epizód (Schmiedt Ferenc <i>Lelki Házikincstára</i>)	121
MÁRTON DOROTTYA Varga Lajos <i>Verses Szentírása</i> és a <i>Makula nélkül való tükör</i> kapcsolata	131
LOVAS ORSOLYA Az oroszlányi Munkás Szent József templom Szent József szoborcsoportja (2015)	143
Személynévmutató	151
Inhalt.....	157

*A Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport
2014. december 4-én tartott Makulátlan tükör
konferenciájának programja*

KOVÁCS ESZTER (Budapest)

Cseh lelkiségi irodalom a Makula nélkül való tükörben

LAUF JUDIT (Budapest)

Egy szerzetes író nő kolostori élete

DÉRI ESZTER (Budapest)

A tükör mögött

KÓNYA FRANCISKA (Budapest)

A Makula nélkül való tükör fohászai és elmélkedései

MEDGYESY S. NORBERT (Piliscsaba)

*A Makula nélkül való tükör alapján színpadra állított jelenetek a XV/III. századi
Csíksomlyó és Kanta gimnáziumában*

MACZÁK IBOLYA (Budapest)

A Makula nélkül való tükör szövege egy 18. századi prédikációban

KOVÁCS BÁLINT (Lipcse)

A Makula nélkül való tükör magyar nyelvű, örmény transzliterációs változata

FRAUHAMMER KRISZTINA (Szeged)

*Egy klasszikus 20. századi olvasatban (Schmiedt Ferenc Jézus, Mária, József című
munkája és Cochem Krisztus-életrajza)*

KOVÁCS ESZTER

Cseh lelkiségi irodalom a Makula nélkül való tükörben

A *Makula nélkül való tükör* a 18–19. század egyik legolvasottabb hitbuzgalmi műve nemcsak a magyarországi kegyességi gyakorlatban betöltött szerepe miatt fontos, hanem azért is, mert jelenlegi ismereteink szerint ez az első jelentősebb műfordítás csehről magyar nyelvre. A fordító, Újfalusi Judit az előszóban annyit árult el forrásáról, hogy „tót, vagyis cseh nyelvből” fordította. Vida Tivadar forrását Martin von Cochem *Das Grosse Leben Christi...* című művének cseh változatával azonosította.² Később Lauf Judit a *Makula nélkül való tükörben* középkori magyar nyelvemlékszövegeket fedezett fel.³ Ez a felfedezés bizonyította, hogy a *Makula nélkül való tükör* nem csupán az említett Martin von Cochem mű cseh változatának fordítása, hanem rajta kívül más forrást is használt, amelyek feltárásához első lépés a *Makula nélkül való tükör* teljes szövegének és feltételezett cseh forrásának összehasonlítása.

Mivel a *Makula nélkül való tükör* megjelenése (1712) előtt csak egy cseh kiadás volt, Újfalusi Judit az 1698-as kiadást használhatta. Nem pusztán fordításról van szó, Újfalusi Judit meglátása szerint rövidítette, kiegészítette és átszerkesztette az eredeti szöveget, így a cseh szöveg alapján egy eltérő karakterű, új irodalmi művet hozott létre.

A cseh és a magyar szöveget összevetve az első, amit rögtön láthatunk, hogy a magyar szöveg lényegesen rövidebb, mint a cseh. A *Veliký Život* első 27 fejezete, amelyekben rövid teológiai és történeti alapvetést találunk a későbbi fejezetekhez,

¹ A tanulmány a szerző *A Makula nélkül való tükör cseh forrásai* (MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, 2014 [Pázmány Irodalmi Műhely – Lelkiségtörténeti tanulmányok, 9]) című könyvének rövid összefoglalása.

² VIDA Tivadar, *Makula nélkül való tükör*, Magyar Könyvszemle, 1967, 250–253.

³ LAUF Judit, *Egy középkori nyelvemlék 18. századi továbbélése: A Píry-hártya egykori kódexe és a Makula nélkül való tükör*, Magyar Könyvszemle, 2012, 234–255; UŐ, *Egy középkori nyelvemlék, a Píry-hártya kódexe ismeretlen szövegének felbukkanása a kegyességi irodalomban = Filológia és textológia a régi magyar irodalomban*, szerk. KECSKEMÉTI Gábor, TASI Réka, Miskolc, ME BTK Magyar Nyelv és Irodalomtudományi Intézet, 2012, 377–384; UŐ, *Az Érsekújvári kódex és a Makula nélkül való tükör: A középkori magyar passióhagyomány nyomai a 18. századi kegyességi irodalomban*, Magyar Könyvszemle, 2014, 218–236; KOVÁCS Eszter, LAUF Judit, *Maďarské rukopisy a české tlače ako čítanie Judit Ujfalusi = Studia Bibliographica Posoniensia* 2012, Bratislava, Univerzita knižnica v Bratislave, 2012, 97–112.

teljesen hiányzik. Később is kimarad néhány fejezet, végül az utolsó kilencet (Szent János, Mária és Márta történetének befejezése, a Szentföld története Jeruzsálem pusztulásáig, Szentföldről általában és Jézus életének színtereiről) szintén nem fordította le.

A meghagyott fejezetek is lényegesen rövidebbek. A *Veliký život*ban számos imádságot találunk, minden fejezet rövid elmélkedéssel végződik az abban a részben kifejtett témáról. Ezek az imádságok, főleg a gyermekségtörténetről szóló fejezetekben rendszerint elmaradtak. Ugyancsak kimaradtak azok a fejezetek, amelyek az eseményhez kapcsolódó ünnepről szólnak. (42. O času adventním [Az adventi időről], 63. O slavnosti svatých Třech králův [Háromkirályok ünnepéről], 68. O slavnosti Hromnic [Gyertyaszentelőről] stb.). A cseh az egyházi év ünnepeire igazodik, és elsősorban kiegészítő olvasmányként szolgál az év minden napjára, a magyar változatban viszont a történetiségen van a hangsúly.

A *Makula nélkül való tükör* szövegét tartalmilag három nagyobb egységre lehet osztani. Az első Szent Emerencia történetétől Jézus színeváltozásáig, a második Jézus sírbatételéig, a harmadik Szűz Mária mennybevételéig tart. A magyar változat ritkán utal az egyházi év ünnepeire, de a cseh változatból látszik, hogy az elsőt karácsonyi, a másodikat nagyböjti, a harmadikat húsvéti időben olvasták.

Az első szakasz Jézus születésének előzményeit, és gyermekségtörténetét meséli el. A fordító ebben a szakaszban ragaszkodott leginkább a cseh szöveghez, amelyet ugyanakkor erősen lerövidített.

Érdelemes kiegészítést először a nagyböjti szakasz kezdetén, Jézus megkísértésének történeténél találunk. A *Veliký život*ban a történet befejezetlen. Újfalusi Judit minden bizonnyal ezért egészítette ki a záró bekezdéssel,⁴ amelyben leírta, hogyan mentek el az angyalok Názáretbe, hogy Szűz Máriától hozzanak ételt Jézusnak. Ennek szövege megegyezik egy másik cseh nyelvű nyomtatvány, a *Život Pána a Spasitele našebo Ježíše Krista...* ide vonatkozó részletével,⁵ amely a 17. század végén és a 18. században többször is megjelent Csehországban, a *Makula nélkül való tükör* előtt 1674-ben, 1689-ben és 1693-ban.⁶ A könyv Jézus és Mária történetét elmélked

⁴ *Makula nélkül való tükör melly az üdvözítő Jesus Kristusnak, és szent születének életét, úgy keserveskinszenvedését és halálát adgya elé*, UJFALUSI Judith által cseh nyelvből [...] fordítattott, Nagyszombat, 1712, 232–233.

⁵ *Život Pána a Spasitele našebo Gežíše Krysta Těží Přebloslawené Panny a Matky gebo MARYE Podlé sepsání S. Bonaventury všem pobožným Křesťanům k spasitelnému vvažování představený. Několikerát před tím na světlo vydaný A nyní opět k většímu rozbognění cíti a slávy Boží Cum Privilegio S. Caes: Regiae Majestatis, Wytisštěný w Praze w Ympressý Akademické v S. Kljmenta Blíž Mostu skrze Wogtěcha Gířjho Konyásse, 1693, 94. Knihopis 1214.*

⁶ *Knihopis 1212–1217.*

végig, elsősorban Pszeudo-Bonaventura *Meditationes vitae Christi*... műve alapján. A *Makula nélkül való tükörben* szereplő jelenet tartalmilag az eredeti latin nyelvű Pszeudo-Bonaventura műben is megtalálható, de Újfalusi Judit biztosan nem ezt használta. A megkísértéstörténet zárójelenete a latin szövegben sokkal részletesebb, stilisztikailag is más, párbeszédekkel tarkított. A latin változatban Jézus kéri az angyalokat, hogy Názáretből, Szűz Máriától hozzanak ételt neki, utána a lakoma leírása is színesebb,⁷ ellenben a cseh és a magyar verzió szövegszerűen is csaknem teljesen megegyezik.

Ez azonban nem bizonyítja egyértelműen, hogy a *Život Pána* valóban Újfalusi Judit egyik forrása volt. Az 1674-es kiadás címlapjáról kiderül, hogy a cseh változatot nem a latin eredetiből, hanem annak Adam Walasser által készített német változatából fordította Jakub Kolens jezsuita.⁸ Nem vethetjük el a lehetőséget, hogy a művelt nagyszombati klarissza jól ismerte a német nyelvű lelkiségi irodalmat is, és onnan is merített. A magyar hagyományban fellelhető Pszeudo-Bonaventura feldolgozások is újabb kétséget támaszthatnak.

A nagyhét eseményeit elbeszélő fejezetekben újra számos helyen találunk más forrásból vett betoldást. A jeruzsálemi bevonulásról szóló fejezetet a korábban követett elvek szerint rövidítette, de ki is egészítette a betániai megkenés történetével.⁹ Ez a történet korábban a cseh változatban külön fejezetként szerepelt, de a magyar változatnak nem ez volt a forrása, hanem szövege itt is a *Život Pána*... szövegével egyezik. Az ezt követő fejezet (58. *Miként kérték Kristus Urunkat nagy hétfőn, hogy a Mártha házában egye meg a Húsvéti Báránit*) a cseh eredetiből teljesen hiányzik.¹⁰ Ezt a szövegrészt megvizsgálva Lauf Judit megállapította, hogy forrása az *Érsekújvári kódex* lehetett. A következő fejezet (59. *Miként Kristus Tanítványának az ő kinszemvedését ki-nyilatkoztatta*) forrása újra a cseh Martin von Cochem szöveg, meglehetősen lerövidítve, majd utána egészen a 64. fejezettel bezárólag (*Miként Kristus*

⁷ Iohannis de Caulibus *Meditationes vitae Christi, olim S. Bonaventuro attributae*, ed. M. STALLINGS-TANEY, Turnholti, Brepols, 1997, 90.

⁸ A következő német kiadások lehettek a cseh fordítás forrásai: Adam WALASSER, *Vita Christi: Das Leben unsers Erlösers und Seligmachers Jesu Christi, auch seiner gebenedeyten Mutter Marie von beyder Kindheit an biß zu iren herrlichen Himmelfarten*, Dilingen, Mayer, 1601. VD17: 7:680918N; *Ua.*, Dilingen, Lochner, 1623. VD17: 12:648167R; *Ua.*, München, Hainrich, 1638. VD17: 824:705927K; *Vita Christi: von beyder Kindheit an, biß zu ihren herrlichen Him[m]elfabrtten*, Cölln, Münich, 1657. VD17: 23:643150K; *Ua.*, Cölln, Münich, 1657. VD17: 23:643152Z; *Ua.*, München, Jäcklin, 1661. VD17: 824:705938Y, *Ua.*, München, Jäcklin, 1674. VD 17: 12:647949G

⁹ *Makula... i. m.*, 252–253.

¹⁰ *Uo.*, 260–261.

Urunk a Tanítványokkal a kertbe ment) újra ismeretlen forrásból származó részek következnek, annak ellenére, hogy a fejezetcímek majdnem azonosak.

A 64. fejezet (*Miként Kristus Urunk a' Tanítványokkal a' kertbe ment*) első bekezdése még ehhez az egységhez tartozik, de többi része a cseh Martin von Cochem szöveg alapján készült, és az ezt követő fejezetek szintén, egészen a 69. fejezetig (*Miként tartatott tanács az ártatlan JESUSra*). A magyar szöveg 71. fejezete (*Miként Nagy-Csötörtökön estve a Szűz Mária Bethániában nagy keserűséget érzett szíveben*) szintén kompiláció, nem a cseh szövegből fordította. A 69. és a 71. fejezetbe kompilált szövegeket Lauf Judit a középkori magyar nyelvemlékekkel azonosította.¹¹

További kiegészítéseket találunk a 78. és a 89. fejezetben. A 78. fejezet végén szereplő „ácsjelenet”, amelyben Szűz Mária betér az ács műhelyébe, aki keresztfát készít fiának,¹² és a 89. fejezet záróimádsága a cseh szövegben nem szerepel.¹³ Szintén Lauf Judit mutatott rá, hogy az „ácsjelenet” forrása az *Érsekújvári kódex* lehetett.¹⁴ Ezt követően újra Martin von Cochem művét fordítja.

A húsvéti események elbeszélésénél szintén nem a *Veliký život...* volt az egyetlen forrása. A 108. fejezet (*Mint őriztetett Urunk Jesus koporsója, és Jóseff Nicodémus megfogásokról*) két forrásra vezethető vissza. A fejezet első része, amelyben Jézus sírjának őrzéséről hoznak döntést a zsidó főpapok, a Martin von Cochem szöveg fordítása. Utána következik Arimateai József elfogásának és szabadulásának története, majd a fejezet a sírt őrző katonák tanúságtételével zárul. A második szakasznak forrása egyértelműen nem a *Veliký život*, hanem egy apokrif irat, a *Nikodémus-evangélium* alapján készült.

Nikodémus evangéliumának nem ismerjük magyar nyelvű nyomtatott kiadását, sőt 1712 előtt Magyarországon más nyelven sem adták ki.¹⁵ Ugyanebben az időben viszont Csehországban cseh nyelven már számos kiadást megért.¹⁶ A cseh kiadások közt nincs lényegi eltérés. A címekben jelzett javítások csupán stilisztikai jellegűek, és a szöveg korszerűsítésére vonatkoznak. A három szövegben található kisebb eltérések alapján a *Makula nélkül való tükör* leginkább a *Čtení Nykodemovo...*^{1651-es}

¹¹ LAUF Judit, *Egy középkori nyelvemlék 18. századi továbbélése, i. m.*; LAUF Judit, *Egy középkori nyelvemlék, a Píry-hártya kódexe ... i. m.*

¹² *Makula... i. m.*, 340.

¹³ *Uo.*, 379.

¹⁴ LAUF Judit, *Az Érsekújvári kódex és a Makula nélkül való tükör...*, *i. m.*; KOVÁCS, LAUF, *i. m.*, 102.

¹⁵ Első ismert hazai kiadása 1765-ből való. *Ččetnj Nykodemovo, obsabugij w sobě newinnj a nespravedlínj ortel, kterjž gest Pilát Pontský na Krysta Gežjse nydal...* W Uherske Skalicy, u Ssarknýcla, 1765.

¹⁶ *Knihopis* 1792–1797.

kiadásának szövegével mutat rokonságot.¹⁷ Az 1651-ben Olomoucban nyomtatott könyvhöz könnyen hozzájuthattak a klarisszák brnoi tartózkodásuk idején.

A *Makula nélkül való tükör* 109. fejezetében (Urunk Jesus halottaiból fel támadásáról, és miként jelent-meg az ő Sz. Annyának) az ún. nagyszombati vígasztaló jelenet újra sok kérdést vet fel. Részleteiben egyezik a *Veliký život*, a *Život Pána* és az *Érsekújvári kódex* bizonyos részleteivel is, ezen háromnak ötvözete.¹⁸ A következő fejezeteknél újra visszatér eredeti forrásához.

Jézus mennyei koronázásáról szóló fejezetet még a *Veliký život*-ból fordítja, majd olyan fejezetek következnek, amelyek Cochemnél nem találhatók meg. (119. *Miként hárman bizonyoságot tettek, hogy Urunk Jesus felment Mennyországban az ő Szent Atyához*; 120. *Miként adott Nicodemus tanácsot, hogy a Jesust az hegyekben keressék, és mint hiták, és fogadták Jósefet a magok tanácsában*. 121. *Miként bizonyították újjobban az három férfiak a Christus fel-támadását* 122. *Miként Lencinus és Garinus, mindenekekről bizonyoságot tettek* 123. *A Szent Atyák örömekekrül, és Paradicsomban vitelekekrül*.) A szövegek összetartoznak, és tartalmi kapcsolataik miatt valószínű, hogy ugyanaz a forrásuk, mint a 108. fejezetben lévő betoldásoknak, vagyis a *Nikodémus-apokrif*.

A 122. fejezetben (*Miként Lencinus és Garinus, mindenekekről bizonyoságot tettek*) a feltámadt halottak közül kettő, Lencius és Garinus elmeséli Jézus pokolraszállásának történetét a főtanács előtt. Ennek szerves folytatása a 123. fejezet (*A Szent Atyák örömekekrül, és Paradicsomban vitelekekrül*). Ennek a két fejezetnek a szerkesztése némileg eltér az előzőtől. Az apokrifet követik, de nagyon sok idegen betoldást találunk, míg korábban ilyenek csak elvétve vannak, és általában stílári okokból. Itt azonban nemcsak kifejezések, vagy mondatrészek, hanem hosszabb mondatok is kerültek a *Makula nélkül való tükör* szövegébe, amelyek nem találhatók a cseh apokrifben, illetve gyakoriak a szerkesztésbeli eltérések, és a szövegváltozatok. Éppen ezért felmerül a kérdés, hogy valóban a cseh apokrifszöveg-e a forrás, vagy esetleg egy másik *Nikodémus*-feldolgozás. Lauf Judit ezen fejezetek bizonyos részeit az *Érsekújvári kódex*-ben azonosította. A 122. fejezet legnagyobb része a cseh *Nikodémus-apokrif*-re és a nyelvemlékre egyaránt utalhat, ugyanakkor több olyan részt is tartalmaz, amely nem szerepel a cseh apokrifben, de a kódexben igen, illetve ez fordítva is igaz.¹⁹

Lényeges különbség a *Makula nélkül való tükör* és a *Čtení Nykodémovo* között, hogy a következő mondatot „mikoron én a’ földön éltem, meg mondtam: fel-

¹⁷ *Čteníj Nykodémovo. W němž se vypisuje, co se dalo při vmučenj Krysta Pána...* W Holomaucy, v Mikuláše Hradeckého, léta Páne 1651. *Knihopis* 1796.

¹⁸ Szöveg elemzését ld. KOVÁCS Eszter, *A Makula nélkül való tükör cseh forrásai*, i. m., 124–125.

¹⁹ LAUF Judit, *Az Érsekújvári kódex és a Makula nélkül való tükör...*, i. m., 225–229. Szöveg-elemzését ld. KOVÁCS Eszter, *A Makula nélkül való tükör cseh forrásai*, i. m., 134–140.

kelnek azok kik meg-hóltak... hol vagyon halál a' te hatalmad?"²⁰ Újfalusi Judit Izajás szájába adja, míg az apokrif szövegében ezt Ozeás mondja, mint ahogy a *Bibliában* is.²¹ A cseh szövegben Ozeás előtt valóban Izajás szólal meg, de az ő szavai nem szerepelnek a magyar szövegben. Ez a hiba származhat a fordító figyelmetlenségéből is, aki a rövidítés során a két szereplőt összevonta. Valószínűbb azonban, hogy itt a cseh szöveg helyett az *Érsekújvári kódexet* követi, ahol ezek a szavak Izajás szájából hangzanak el.²² Az idézet folytatása „Hol vagyon Pokol a' gyöződelmed?" sem a cseh szöveggel egyezik, ahol ezt olvashatjuk: „Kde jest smrti žahadlo tvé?" [Halál hol a te fullánkod?]²³, hanem a nyelvemlékkel.

Ugyanakkor a *Makula nélkül való tükör*ben közölt Garinus- és Lencinus-levél sok olyan részt is tartalmaz, amely csak a cseh apokrifben szerepel, a kódexben nem. A fejezet tagolása, a fejezetcímek, a szöveg szerkesztési jellege is arra utal, hogy kiinduló forrása a cseh apokrif lehetett, amelyet pontosabban követ, mint a nyelvemléket. Ugyanakkor minden bizonnyal helytálló Lauf Judit feltételezése, hogy Újfalusi Judit a kódexet rendszeresen olvashatta, és szövege annyira beleivódott elméjébe, hogy ennek ismerete befolyásolta fordítását. Ez alapján egészítette ki, időnként átvette fordulatait, vagy mint az Izajásnak tulajdonított Ozeás idézet esetében tévedéseit is.²⁴

A fejezet végén álló szakasz, Pilátus levele Tiberius császárhoz megtalálható a *Veliký živořan*ban is, de egy korábbi fejezet (141. *Miként őrizték Jézus Urunk sérjät, és miként vitték meg Rómába a császárnak halálhírét*) része.²⁵ A hozzá fűzött pár soros bevezető és záró kiegészítés viszont ott nem szerepel.²⁶ Ezért megállapíthatjuk, hogy itt is az apokrifet követi, szerkezetileg és tartalmilag egyaránt. Az apokrif ugyanott hozza a levelet, mint a *Makula nélkül való tükör*, és az említett pár soros kiegészítést is tartalmazza. Ezzel kezdődik az új szakasz, amelynek témája Tiberius császár megtérésének története, Jézus feltámadásnak történetéhez kapcsolódva. Újfalusi Judit forrása itt is a *Nikodémus-evangélium*.²⁷

Az apokrifet lezárva újra visszatér Martin von Cochem szövegéhez, és egészen a könyv végéig nem találunk újabb, máshonnan vett betoldást. Az utolsó fejezet

²⁰ „Já jsa živ prorokoval jsem řka: Povstanau' mrtví, kteří v hrobich jsau ... kde jest smrti vítězství tvé?" *Čtení Nykodémovo, ... i. m.*, 1651 D_{6c}.

²¹ Oz 13,14.

²² LAUF Judit, *Az Érsekújvári kódex és a Makula nélkül való tükör...*, *i. m.*, 225–229.

²³ *Čtení Nykodémovo...*, *i. m.*, 1651 D_{6c}; *Makula...*, *i. m.*, 499.

²⁴ LAUF Judit, *Az Érsekújvári kódex és a Makula nélkül való tükör...*, *i. m.* 225–229.

²⁵ Martin z KOCHEMU, *i. m.*, 812–813.

²⁶ KOVÁCS Eszter, *A Makula nélkül való tükör cseh forrásai*, *i. m.*, 142–143.

²⁷ *Uo.*, 143–148.

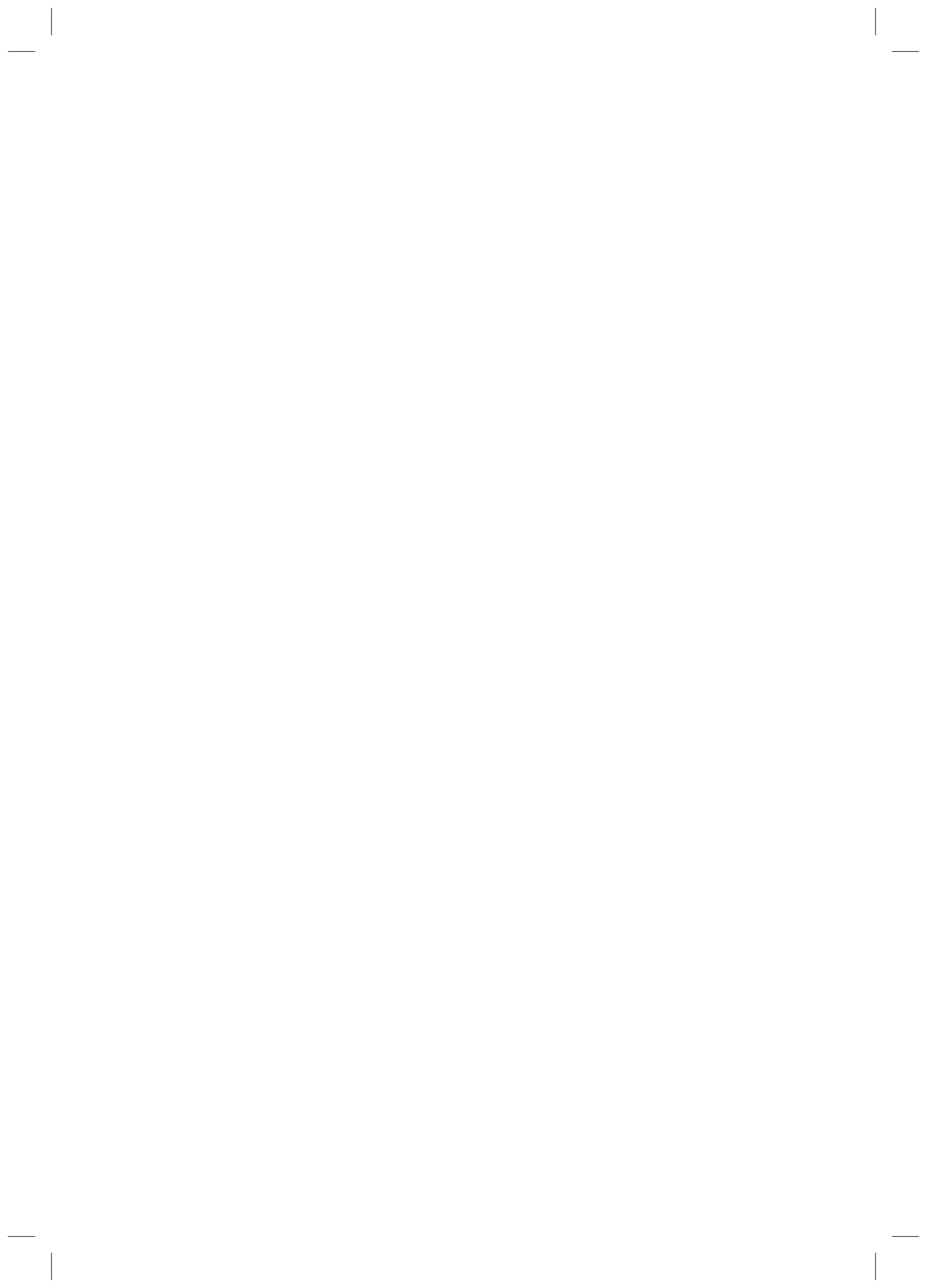
végén lévő elmélkedést Szűz Máriáról és a könyvet záró imádságot nem sikerült Martin von Cochemnél azonosítani.²⁸ A két kompilált imádság közti ima (*Szűz Mária Menyben menetele napjára való imádság*) viszont a cseh szöveg egyik korábbi fejezetéből való, a Szűz Mária haláláról szóló fejezet záróimádsága.²⁹ A cseh változat utolsó fejezetei a magyar fordításból kimaradtak.

Mindezek megerősítik Vida Tivadar megállapítását, hogy a *Makula nélkül való tükör* elsődleges forrása Martin von Cochem *Das Grosse Leben Christi* című művének Edelbert Nymburský által cseh nyelvre fordított változata. Az összevetés során kiderült, hogy más forrásokat is használt. Egyes szövegrészek a *Život Pána* című cseh nyelvű Pszeudo-Bonaventura átdolgozással egyeznek, és a *Nikodémus-apokrif* cseh változatát, a *Čtení Nykodemovót* is felhasználta. Lauf Judit kutatásai igazolták, hogy Újfalusi Judit a cseh források mellett a középkori magyar hagyomány elemeit is beépítette fordításába, a *Pirj-hártya* mára már elveszett kódexét és az *Érsekújvári kódexet*. A további középkori magyar hagyományelemek azonosítása az ő folyamatban lévő munkájától és az elkövetkezendő jövőbeli kutatásoktól várhatók.³⁰

²⁸ *Uo.*, 149.

²⁹ Martin z KOCHEMU, *i. m.*, 941–942.

³⁰ Az eddigi kutatási eredményekről és a jövőbeli kutatási irányokról ld. LAUF, *Az Érsekújvári kódex és a Makula nélkül való tükör...*, *i. m.*, 229–231.

LAUF JUDIT

Egy szerzetes író nő kolostori élete

*Újfalusi Judit a nagyszombati klarissza kolostorban**

Minden mű értelmezésekor többletjelentéshez jutunk, ha ismerjük azt a környezetet, amelyben megszületett. Ezért tanulmányomban arra törekszem, hogy betekintést nyerjünk a fallal körülvevett nagyszombati kolostorba, és Újfalusi Judittal együtt töltsünk el ott egy kis képzeletbeli időt, hogy jobban megérthessük azt a miliőt, amelyben a *Makula nélkül való tükör* keletkezett. Ehhez mozaikszerűen felvillantok néhány részletet a kolostor alapításáról, történetéről, és arról az időszakról, amikor Újfalusi Judit ott élt.

Két évre rá, hogy oltárra emelték Árpádházi Szent Erzsébetet, tiszteletére 1238-ban Nagyszombatban már egy kis kápolnát is építettek, amely mellé néhány kegyes és jámbor asszony odaköltözött. IV. Béla király, akinek Szent Erzsébet édeshúga volt, 1240-ben birtokkal, Bolarad faluval is megajándékozta őket. Az adományozó oklevél mint Szent Ferenc regulájának követőiről emlékezik meg róluk.¹ Ez nagyon korai alapítás, hiszen ekkor még élt Szűz Szent Klára, és még a női rendnek, a klarisszák rendjének külön regulája sem volt.² A későbbi oklevelek kezdik csak klarisszákként emlegetni őket. Magyarországon Nagyszombatban volt az első kolostoruk, a következőre, a pozsonyira ötven évig, 1297-ig kellett várni. A hármasszerzetesi fogadalom, a szegénység, engedelmesség, tisztaság megtartásával éltek. De mivel a klarisszák a városi környezetben alamizsnával nem tudták ellátni magukat, a IV. Orbán pápa által 1263-ban kibocsátott újabb regulájuk már engedélyezte, hogy alamizsnagyűjtés helyett a nekik adományozott birtokok jövedelmeiből éljenek. A nagyszombati klarisszák gyorsan terjeszkedtek. A 13. század végén – kinőve a Szent Erzsébet tiszteletére épített kis kápolnát –, egy kolostort, mellé egy nagyobb templomot építettek, melyet egy 1292-es oklevél már Boldogságos Szűz Mária tiszteletére szenteltként említ.³

* A tanulmány az MTA–OSZK Res Libraria Hungariae Kutatócsoportban készült.

¹ „sororum regulam et ordinem beati francisci profitentium, que in villa de Zumbothel” ld. SCHWARCZ Katalin, „Mert ihon jönn aßonyotok és kezében új szokonyák” *Források a klarissza rend magyarországi történetéből*, Bp., Budapesti Történeti Múzeum, 2003 (Metem Könyvek 39), 17; KARÁCSONYI János, *Szent Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig*, Bp., 1924, II, 447–448.

² Szent Klára 1253. augusztus 11-én halt meg, és rá két évre, 1255-ben szentté is avatták.

³ KARÁCSONYI, *i. m.*, II, 464.

A világtól való elzártságra törekvő klarisszáknak az évszázadok során sokszor el kellett hagyniuk nagyszombati kolostorukat. A 15. században a pozsonyi zárdába menekültek a husziták elől, 1619-ben Bethlen Gábor hadai elől Németújvárra, onnan „a nagy drágaság miatt” 1621-ben Zágrádba, majd a Lajta menti Pruckba.⁴ Hazatértek, majd húsz év múlva, 1644-ben Rákóczi hadai elől Kismartonba, aztán Rohoncba voltak kénytelenek költözni. Újra eltelt negyven év, és Thököly hadai elől 1683-ban Morvaországba, Brünnbe menekültek. Ott tartózkodásuk alatt Thököly hadai bekerítették Nagyszombat városát. Az ostromnak a klarisszák kolostora is áldozatul esett, és nagy része leégett. Visszatérésükkor, 1685-ben rendkívül mostoha körülmények várták őket. Széchényi György, akkori esztergomi érsek, valamint Gubasóczy János kalocsai érsek és nyitrai püspök volt a fő patrónusuk, elsősorban az ő anyagi támogatásával épült újjá, a kor igényeinek megfelelően, a barokkizált templom és a kolostor. 1690–91 táján költöztek be az új épületbe. Gubasóczy 10 000 Ft-os alapítványt tett ekkor és – amint egy 1725-ös megerősítő oklevélben olvasható – ezért esztendőnként tizenkét énekes misét kellett érette mondani, az apácáknak pedig naponta Jézus öt mélységes sebének tisztelésére öt *Miatyánkot* és öt *Üdvözlégyet*.⁵

Ekkor, 1691-ben volt Újfalusi Judit tizenöt éves, éppen eladósorban lévő fiatal lány volt. Hogy ő választotta-e vagy engedelmességből, a szülei (báró Újfalussy András és gr. Károlyi Éva) kívánságára köteleződött-e el a klarissza rendbe, nem tudjuk. Horányi Elek 18. század végi életrajzi lexikona szerint „megvetve a nemesi mennyegzőt és a szép reményeket” ő maga választotta a szerzetesi tisztaságot.⁶ Mindenesetre Divékújfalut (Nyitra vármegye, Privigyétől 17 km), az ősi családi birtokot örökre elhagyván 1691. április 23-án magára öltötte a már újjá épített nagyszombati kolostorban a Szent Szerzet ruháját. Egy év múlva, tizenhat évesen, 1692. szeptember 21-én professziót, azaz örök fogadalmat tett. Szerzetesi nevéül Szent Magdaléna nevét választotta.⁷ A kolostor ez idő tájt tele van nemesi családból

⁴ SCHWARCZ, *i. m.*, 32.

⁵ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára E 151. 27. doboz fasc. 218 (fasc. 3.) nr. 13–14. 34. fol.

⁶ „Ujfalusi (Juditha) veteri Hungarorum prosapia illustris, nobilissimas aspernata nuptias, amplissimasque spes, monialibus Ordinis S. Clarae Tyrnaviae adscripta est.” ld. Alexius HORÁNYI, *Provincialium scriptis editis notorum*, Posonii, 1777, III, 476.

⁷ PROTOCOLLUM A VAGY: *Jegyző Könyv mely a Nagy-Szombati Szűz Szent Klára rendén Lévo [...] Boldogságos szűz Mária Menybe menetelének tisztességére fel építetett Klastromáboz tartozandó [...] ezer hat Szűz tizenyolcz esztendőitől fogvást; a mely időben reformáltattak, és igazítottak [...] Mater Clara Antónia Berényi másodszeri Abbatisaságában [...] ezer hét száz negyven ötödik esztendőben, Nagyszombatban, Sz. Jakab apostolnál.* Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára E 151. 27. doboz fasc. 219. (fasc.

származó hölgyekkel, akiknek családjai nagy támogatói a rendnek. A nagyszombati apácák fennmaradt protocollumába az is be van jegyezve, hogy az új belépők mit vittek magukkal:

Újfalusi Judith hozott 1000 forint érő vont ezüst appamentumot és a'hoz sok szép arannyal selemmel varrot fehér Ruhákat Templomhoz tartozandokat. Készpénzt: 2000. id est két ezer forintot.⁸

Arról is van tudomásunk, hogy a szegénységi fogalmat tett apácák a 18. században – bár a regula ezt nem engedélyezte –, saját költségükön elegáns környezetet teremthettek magánszobájukban.⁹

A regulát tizenöt naponként kellett felolvasniuk. Minden bizonytal több példány is volt belőle (külön a noviciák használati példánya, külön a közös felolvasásra, és egy díszes példány a fogadalomtételre). A nagyszombati klarisszáknak maradt fenn a legkorábbi ismert magyar nyelvű fordított, díszes kötésű regulájuk. Ez a regula a fentebb említett, 1263-ban IV. Orbán pápa által kibocsátott regula (OSZK Quart. Hung. 394), az előzéklevelén található bejegyzés szerint Monaki Pál, ferences szerzetes 1627 és 1630 között másolta. Nem csak a regulát tartalmazza, hanem annak későbbi módosításait is, a konstitúciókat és azokat a pápai bullákat, amelyek a klarisszákra vonatkoznak. A módosítások nem véletlenek. A 17. század elejére a rendszabályok betartása annyira meglazult, hogy kénytelenek voltak megreformálni azokat. Például szigorúan megtiltották a kolostor elhagyását, és korlátozták a vendégek fogadását. Aki ezeket súlyosan megszegte, arra akár súlyos büntetés is várt.¹⁰

A fegyelem betartása körül később is voltak viharok. Kőszeghy Péter a pozsonyi Ferences Levéltár anyagában megtalálta és közölte néhány klarissza 1681-ben írott, elszomorító levelét. A legismertebb az érintettek közül Balassa Mária Viktória (Balassa Bálint barokk költő húga). Ő az, akit tíz évre rá, 1691-ben nagyszombati abbatissának választottak, abban az évben, amikor Újfalusi Judit belépett

4.) nr. 1. Újfalusi Judit fogadalomtételkor nem tudjuk ki mondott beszédet, gyóntatóját sem ismerjük.

⁸ *Protocollum, i. m.*

⁹ Lucia DUCHOŇOVÁ, *Život klarisiek v Trnave – 3. časť*. <http://nzt.trnava.sk/?q=node/892>. (Letöltés ideje: 2015. 05. 10.)

¹⁰ SCHWARCZ, „*Mert ibon jönn...*”, *i. m.*, 64, 71, 74.; Még Pázmány Péter is kénytelen volt a pozsonyi apácák esetében 1635-ben külön rendeletet hozni arról, hogy be kell zárni azt az ajtón lévő rostélyt, melyen a klarisszák elhagyták a kolostort. Nem volt szabad a „vas rostélyt megnyitni, csak a szülőknek és első, vagy másod izen való atyafiaknak esztendőben egyszer, vagy kétszer”. Ld. erről: FRANKL Vilmos, *Pázmány Péter és kora*, Pest, 1872, III. kötet, 262. Talán nem véletlen egybeesés, hogy ez ugyanabban az évben történt, amikor a nagyszombati klarisszák fent említett regulájának a kötése is elkészült.

a kolostorba. Némely sorornak (köztük Balassa Viktóriának) az esztergomi érsekhez, illetve a ferences provinciálishoz szóló feljelentő levelei nem éppen a békés, zsolozsmázó hétköznapi élet tükrői. Tele vannak a belső viszályok, súlyos makulák kitergetésével, padláslyukon kiszökő apácák történetével. A levelek nem jutottak el a címzettekhez, hanem visszakerültek a megvádolt Ordódy Annához, az akkori abbatissához. Nem tudjuk, a vádak igazak voltak-e vagy sem, mindenesetre büntetést a feljelentő és szökést kísérő apácák kaptak érte. Némelyiküknek a refektóriumban péntekenként, amíg a többiek ettek és közben a pulpitusról szent történeteket olvastak fel, kenyéren és vízen böjtölve, vélom (vagyis kendő) nélkül a földön kellett ülniük. Látogatót sem fogadhattak. Egyiküket még börtönbe is zárták.¹¹ A börtön helyét is ismerjük, nem ahogyan elképzelnénk, a pincében, hanem a felső emeleten volt.¹² Balassa Viktóriának később is támadt hasonló komoly konfliktusa előljáróival. Szintén Kőszeghy közleményéből ismert, hogy a ferences atyák 1694-ben nemcsak hogy lemondatták az abbatissaságról, de még meg is fenytük, és így írnak róla:

sok kegyes atyai intések után is megszámlálhatatlanul sokat vétett, és mindenkor praktikált, békételen észvesztő háborúságos nyughátlanságira vissza tére, [...] mind külső egyházi s mind világi személyekhez folyamodván, vélek tractálván [...], mind magát s mind convéntbeli társait [...] és a Sz. szerzetet szüntelen fárasztotta.¹³

De kiderül a feljelentő levelekből az is, hogy az apácáknak saját tulajdonú könyveik is voltak, erről tanúskodik több nyelvemlék-kódexünk tulajdonosi bejegyzése is. A *Czech-kódex*ben és a *Lányi-kódex*ben éppen Balassa Mária Viktória neve található meg, az utóbbi könyvet később Vlassich Franciskának ajándékozta annak fogadalomtétele alkalmából, „hogy szorgalmasan tanulja olvasni”.¹⁴ Ebből arra lehet következtetni, hogy a saját használatú könyvekre nem feltétlenül vonatkozott a

¹¹ KŐSZEGHY Péter, *Apácák szökésben, avagy Balassa Mária Viktória nyomorúsága = Visszapillantó tükör, tanulmányok Lukácsy Sándor 75. születésnapjára*, szerk. KERÉNYI Ferenc, KECSKEMÉTI Gábor, Bp., Universitas, 2000, 34–44.

¹² DUCHOŇOVÁ, *i. m.*

¹³ KŐSZEGHY, *i. m.*, 42–43.

¹⁴ *Czech-kódex 1513*, bev. N. ABAFFY Csilla, CSAPODI Csaba, Bp., Magyar Nyelvtudományi Társaság, 1990 (Régi Magyar Kódexek, 4), Bevezető IV, 113 (21v); KÖRMENDY Kinga, *Lányi-kódex = „Látjátok feleim ...” Magyar Nyelvemlékek a kezdetektől a 16. század elejéig. Az Országos Széchényi Könyvtár kiállítása 2009. október 29. – 2010. február 28.*, szerk. MADAS Edit, Bp., OSZK, 2009, 317, 50. tétel.

közös tulajdonlás.¹⁵ Emellett szól a pozsonyi klarisszák eddig nem ismert abolíciós irata is, amely felsorolja a vagyontárgyakat, és megjegyzi, hogy a kolostort elhagyó apácák könyveiket magukkal vihetik.¹⁶ Ez is némi magyarázatul szolgálhat arra, hogy a klarisszák Schwarcz Katalin által közölt fennmaradt könyvjegyzékei nagyobb részben miért szerkönyveket tartalmaznak.¹⁷ Közös használatú könyvtárnak Nagyszombatban is kellett lennie. Hogy hol, melyik és mekkora helyiségben lehetett, arról egyelőre nem tudunk.

Több helyen is olvashatunk arról, hogy a klarisszák nagyszombati kolostora híres nőnevelő intézet volt, de hogy ez részleteiben mit takart, nem bukkantam nyomára.¹⁸ Mindenesetre ezt a megállapítást a *Makula nélkül való tüikör* és a kolostorból ez idő tájt kikerülő más mű, mint pl. Viczay Anna német nyelvből fordított Elmékedések (1720) is megerősítik. Sem Újfalusi Judit, sem Viczay Anna nem lehettek volna képesek komoly háttér iskoláztatás és műveltség nélkül önálló alkotásra, irodalmi tájékozódásra. Ám, hogy hol és hogyan tanulták a betűvetést, arról sincsenek konkrét információink. A klarisszák levéltári anyagaiban kutakodva feltűnt, hogy paleográfiai szempontból milyen jól elkülöníthető a ferencesek és a klarisszák írása – ám ez a kérdéskör még további kutatást igényel.

Eddig igyekeztem azt a „makuláktól sem mentes” környezetet bemutatni, amelyben Újfalusi Judit otthonra lelt. A továbbiakban Újfalusi Juditot szeretném a középpontba állítani, és a későbbiekben az ő, a kolostorban és a kolostorért végzett áldozatos tevékenységén keresztül alkotni képet az ottani közegről. Szó lesz majd személyiségéről, az író- és tudósnőről, az abbatissáról és a családjával szoros kapcsolatot ápoló magánemberről. Az itt elhangzottak később talán egy kis monográfiává is összeállhatnak.

¹⁵ Id. erről még LÁZS Sándor könyvét: *Apácaműveltség a XV. század végi – XVI. század eleji Magyarországon. Az anyanyelvű irodalom kezdetei*, Bp., Balassi, 2016, 106–107, 144–147, 222, 370.

¹⁶ *Examen Secr. Monialium s. Clarae Poson*, Posonii, 1781. A kézirat őrzési helye: Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár, jelzete: MS IV. 80/47, 371–390. Körmendy Kingának köszönöm, hogy a kéziratra fölhívta a figyelmemet. Nagyszombatban is hasonlóan történhetett. A Helytartótanács Levéltárának a nagyszombati zárda feloszlatai jegyzőkönyvében az apácák neveivel együtt szerepelnek használati tárgyaik, de könyvek nincsenek közöttük. Vö. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára HT C 103. 32. doboz.

¹⁷ A budai és a pozsonyi klarissza zárdának maradt fenn az 1782-es feloszlatusuk során összeírt könyvjegyzéke. A nagyszombati kolostor néhány könyvéről – sok egyéb tárgy között említve – csak a Helytartótanács Levéltárának feloszlatai jegyzőkönyvéből értesülünk. Ezek is csak szerkönyvek. ld. SCHWARCZ Katalin, *A klarissza apácák könyvkultúrája a 18. században*, Szeged, Scriptum, 1994 (Olvasmánytörténeti dolgozatok, 6), 24, 34.

¹⁸ Például: MARTON József, *Nagyszombat = Magyarország vármegyéi és városai, Pozsony vármegye*, szerk. BOROVSZKY Samu, Bp., Apollo Irodalmi Társaság, [é. n.], 184.

A legtöbbet természetesen egyetlen ismert nyomtatott műve, a *Makula nélkül való tükkör* árul el róla. A *Makula nélkül való tükkör* megszületése szorosán kapcsolódik a több évszázados kolostori hagyományhoz, a hagyománnyal átítatott mindennapi élethez, és természetesen ahhoz a katolikus kegyességi irodalomhoz, amelyet a forrásmű szerzőjének, Martin von Cochemnek a neve is fémjelez. Cochem művei ekkor már Magyarországon nemcsak, hogy közkézen forogtak, hanem fordították is azokat, mai nyelven szólva, bestsellernek számítottak. Gondoljunk csak Ágoston Péter *Mennyei követek* című művére, amelynek adatait Knapp Éva közölte.¹⁹ Cochem *Das grosse Leben Christi*²⁰ a pozsonyi és budai zárdában sem lehetett ismeretlen: az Egyetemi Könyvtárban őrzött, 1711-ben másolt kéziratos Szent Anna-életrajz is Cochem Krisztus-életrajzának Szent Annára vonatkozó részéből való fordítás.²¹ A budai zárda könyvjegyzékében található egy tétel, amely mögött ugyancsak Cochemet sejtethetjük: „Liber authore Martino Chlok Capucino”.²² Nagyszombatban Újfalusi Juditnak, amint ezt a korábbi irodalom többszörösen alátámasztotta, Cochem Krisztus-életrajzának cseh nyelvű fordítása is rendelkezésére állt.²³ Amint fentebb említettem, több nyelvemlékünkben is maradtak fenn adatok nagyszombati apácákról. Újfalusi Judit nevét nem találjuk közöttük. De ő az egyetlen, akiről a *Makula nélkül való tükkör* forrásainak meghatározása és keresése kapcsán biztosan tudjuk, hogy milyen sokat forgatta a kolostorában meglévő könyveket. Több tanulmányomban foglalkoztam azzal a kérdéssel, hogyan szötte bele Cochem művébe a magyar nyelvű – akkor már 200 évre visszatekintő, a korai bejegyzések tanúsága szerint mások által is sokat forgatott kódexek szövegeit. A *Piry-hártya* és a *Máriabesnyői töredék* mára már elveszett anyakódexéből és az *Érsekúj-*

¹⁹ KNAPP Éva, *Martin von Cochem Magyarországon*, Zebegény, Borda Antikvárium, 2014 (Régi Magyarországi vallásos nyomtatványok, 1).

²⁰ Martin von COCHEM, *Das grosse Leben Christi*, Franckfurt, 1689.

²¹ Egyetemi Könyvtár kézirattára, jelzete: A 14. Ld. erről még: SZELESTEI N. László, *Szent Anna kultuszának írásos emlékei a kora újkori Magyarországon = A nő és a régi magyarországi vallásosság*, szerk. BAJÁKI Rita, BÁTHORY Orsolya, Bp., MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, 2014 (Pázmány Irodalmi Műhely – Lelkiségtörténeti tanulmányok, 10), 311–325, különösen 317.

²² SCHWARCZ, *A klarissza apácák... i. m.*, 32.

²³ VIDA Tivadar, *Makula nélkül való tükkör*, Magyar Könyvszemle, 1967, 250–253; KOVÁCS Eszter, *A Makula nélkül való tükkör cseh forrásai*, Bp., MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, 2014 (Pázmány Irodalmi Műhely – Lelkiségtörténeti tanulmányok, 9). Az első, 1698. évi cseh nyelvű edíció modern kiadása: Martin z KOHEMU, *Veliký život Pána a Spasitele našeho Krista Ježíše a jeho nejsvětější a nejmilejší matky Marie Panny*, edičně upravili Miloš SLÁDEK, Lucie PEISTEROVÁ, Tomáš BREŇ, Praha, Argo, 2007.

vári kódexből kimásolt szövegekkel igyekezett Újfalusi Judit Krisztus szenvedéstörténetét még érzékletesebben megjeleníteni.²⁴

Szent Klára életének, a klarissza regulának, a rendtartásoknak a középpontjában Krisztus kínszenvedése állt, melyet rendszeresen olvastak.²⁵ Cochem Krisztus-életrajzában is a passiótörténet a tetőpont. Ám azok a betétjelenetek, melyekkel Újfalusi Judit kipótolta a német kapucinus művét, annyira valóságosan voltak jelen és hatották át a magyar klarisszák mindennapjait, hogy szinte lehetetlennek számított nem figyelembe venni, kihagyni őket. (Amikor elmentem megnézni a nagyszombati kolostort, és beléptem az oratóriumba, majd felnéztem annak mennyezetére, egyszerre minden megvilágosodott előttem. Nem filozfként álltam többé ott, hanem egy rövid időre az évszázados hagyományokat őrző kolostor részesévé váltam: az oratórium mennyezeti stukkóiról angyalok néztek le rám, és mindegyik angyal Krisztusnak egy-egy kízóeszközét tartotta a kezében.²⁶ Háromszáz évvel ezelőtt ugyanezt láthatta itt a mindennapi zsolozsmára és szentmisére igyekvő Újfalusi Judit rendtársaival. Vagyis nap mint nap a *Máriabesnyői töredéken* is még részletekben fennmaradt „arma Christi” jelenetre emlékezhetnek.²⁷ Ezek után végképp nem lehet csodálni, hogy hasonló témájú jelenetek bekerültek a *Makula nélkül való tükör*be is. Az Újfalusi Judit művében formát öltő hagyomány olyan erős, hogy még a 21. században is megihletik a művészt: az oroslányi római katolikus plébánián 2015. május 1-jén áldotta meg Spányi Antal püspök Baracza Szabolcs Szent

²⁴ LAUF Judit, *Egy középkori nyelvemlék 18. századi továbbélése: A Piry-hártya egykori kódexe és a Makula nélkül való tükör*, Magyar Könyvszemle, 2012, 234–255; UÓ, *Egy középkori nyelvemlék, a Piry-hártya kódexe ismeretlen szövegének felbukkanása a kegyességi irodalomban = Filológia és textológia a régi magyar irodalomban: Tudományos konferencia, Miskolc, 2011. május 25–28.*, szerk. KECSKEMÉTI Gábor, TASI Réka, Miskolc, Miskolci Egyetem BTK, 2012, 377–384; UÓ, *Az Érsekújvári kódex és a Makula nélkül való tükör: A középkori magyar passióhagyomány nyomai a 18. századi kegyességi irodalomban*, Magyar Könyvszemle, 2014, 218–236.

²⁵ „A franciskánusok szertartáskönyve is előírja, hogy a már beöltöztetett novicius, kezébe véve a feszületet, Szent Pál szavait mondja: »Tőlem távol legyen másban dicsekedni, mint a mi Urunk Jézus keresztjébe, ki által nekem meg van feszítve a világ és én a világnak« (Gal. 6,14)”. Ld. MOLNÁR Arkangyal, *Szűz Klára = Szent Ferenc nyomdokain 1226–1926*, Bp., 1926, 359.

²⁶ A nagyszombati klarissza kolostor nagy része 1683-ban légett. A kolostort hamarosan újjáépítették, az oratóriumban az 1690-ben készült stukkókat a mester saját szígnőjával látta el: 1690 CNA. A későbbi kutatás nevét C[arolo] A[ntonio] N[eurone] olasz mesterével azonosította. Vö. DUCHOŇOVÁ, *i. m.* Újfalusi Judit az oratórium stukkóinak elkészülte után mindössze egy évvel később, 1691-ben lépett a nagyszombati zárdába. SCHWARCZ, *A klarissza apácák ... i. m.*, 57.

²⁷ A *Máriabesnyői töredék* őrzési helye: MTA Könyvtára, Kézirattár, jelzete: K 37.

József-szoborcsoportját, melynek irodalmi gyökeréül a *Makula nélkül való tükkör* szolgált.²⁸⁾

Ekkor, 1712-ben Újfalusi Judit már harminchat éves volt. Nem tudjuk, viselt-e ekkor tisztséget, és ha igen, milyet. 1712–1722 közötti életéről keveset tudunk, csak néhány oklevélen találkozunk a nevével, mint tanúval.²⁹ Először 1722-ben, negyvenhat évesen választották meg főnöknőnek, tisztsége három évre szólt. Tisztában volt feladata nagyságával: a mindennapi ügyes-bajos gondok között első dolga volt, hogy megújította a kolostor kiváltságait, amint erről az esztergomi káptalan által kiadott, megválasztása első félévéből való 1722-es oklevél tanúskodik.³⁰ Lehet, hogy már ekkor hozzákezdett ahhoz a hosszan tartó munkához, amely másodszori újraválasztása idejére, 1729-re készült el: rendezte és jegyzékbe foglalta, illetve foglaltatta a nagyszombati klarisszák okleveleit. Ennek címe: *Elenchus A vagy Nagy és Szerencsés emlékeztető Bela, é néven Negyedik Magyar Országghi Király által, Nemes és Szabad Királyi Nagyszombath városában fundáltatot, Szűz Szent Clara Szerzetin levő Szűz Apácák Leveleinek Laistroma, Az melyet Tekintetes és Tisztelendő Mater Ujfalusi Judith akkori érdemes Abbatisaságában, á Levelekkel együtt ezen új rendben hozot. Az följül emlétet Tisztelendő Szerzetes Szűzeknek egyik jó akarója 1729 Esztendőben.* A lajstrom ötven oldal. Magában foglalja az oklevelek tartalmát, jelzetét. A jelzetekből kitűnik, hogy az okleveleket tartalmuk szerint külön fiókokokban helyezték el és sorszámozták.³¹ Egészen bizonyos, hogy ezt a munkát Újfalusi Judit végeztette el, sőt ő maga is rendelkezhetett a szükséges szakértelemmel, s személyesen irányíthatta a rendezést. Erre vall, hogy jó néhány oklevélre ő maga jegyezte rá annak tartalmát, illetve a rendezéshez szükséges utasításokat. Például *Nestighez való levél; Nestiki Asszony Halalra való excitálása; nem szükséges levél; Ez jó level.*³²

Újfalusi Judit szerzetesi élete során is tartotta a kapcsolatot családjával, rokonival. Egy korábbi előadásomban ismertettem már azt a levelet, melyet Újfalusi Judit

²⁸ Id. Magyar Kurir Katolikus Hírportál, 2015. május 14. Köszönöm Körmendy Kingának, aki az örömteli híradásra felhívta a figyelmemet.

²⁹ Újfalusi Judit életének ezen időszakáról e tanulmány nyomdába adásával egy időben újabb, tőle származó leveleket találtam. Ismertetésükre egy későbbi közleményemben kerül majd sor.

³⁰ Georgius FEJÉR, *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus et civilis*, Budae, 1850, Tom. VI, Vol. 2, 176–183; Karácsonyi János is nagy jelentőséget tulajdonított ennek az oklevélnek, de Újfalusi Judit nevét meg sem említette. Sőt, annyira elkerülte a figyelmét, hogy az általa összeállított, addig ismert nagyszombati főnöknők listájáról is kihagyta Újfalusi Juditot. KARÁCSONYI, *i. m.*, II, 462, 473.

³¹ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára E 151. 32. doboz (fasc. 25.) nr. 12.

³² Az oklevelek jelzetei a róluk vett idézetek sorrendjében: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára E 151 29. doboz (fasc. 9.) nr. 1; E 151 29. doboz (fasc. 10.) nr. 28. 21. fol.; E 151 29. doboz (fasc. 9.) nr. 11; E 151 29. doboz (fasc. 11.) nr. 4.

1730-ban unokahúgának, Berényi Juditnak címzett.³³ A Berényi család volt az egyik legfőbb támogatója a kolostornak, 1721-ben ők készítették el a templom új főoltárát Szűz Mária mennybevételének tiszteletére.³⁴ A levél címzettje, Berényi Judit pedig annak az Újfalusi Klárának, Judit testvérének volt a lánya, akinek a költségén a *Makula nélkül való tükör* megjelent. Ez az autográf levél volt segítségemre abban, hogy az okleveleken és az *Érsekújvári kódex* némely glosszájában azonosíthassam Újfalusi Judit kezeírását.³⁵ A személyes hangvételű levélből a kolostori élettel kapcsolatos gondolatokat emelem ki. Újfalusi megemlékezik az esztergomi érsekről (Esterházy Imréről), akiről megtudjuk, hogy köszvénye volt, ez alapján valószínűsíthetjük, hogy személyes, jó kapcsolatban állhattak egymással. Megköszöni a kolostornak küldött adományokat, a vaját³⁶ és a vadsáfrányt. Kedvesen ír Klárikáról, a címzett húgáról, Berényi Kláráról, aki nagynénjének, Újfalusi Juditnak méltó utódja lett, és akit Újfalusi Judit halála után azonnal apátnővé választottak.

Mindebből az eddigiekhez képest határozottabban rajzolódik ki Újfalusi Judit szellemi arcképe. Művelt, több nyelven beszélő, litterata személyiség, aki képes volt saját kolostora hagyományait beépíteni egy, az akkori Európában modernnek számító kegyességi műbe. Nemcsak egyszerűen fordított, hanem stilizált, szerkesztett, mérlegelt, azaz sokkal inkább tekinthető szerzőnek, mint fordítónak. Műveltsége és származása hozzásegítette ahhoz is, hogy hatékonyan járjon el a kolostor birtokügyeiben. Gondoskodott a levéltár rendbetételéről. Nem méltatlanul emelte őt be Horányi Elek a magyar tudósok pantheonjába olyan személyiségek közé, mint Lórántffy Zsuzsanna, Petróczi Kata Szidónia, vagy Bethlen Kata.³⁷

Újfalusi Judit alakjának körüljárásával alkalmunk volt megismerni azt a miliót, amelyben a *Makula nélkül való tükör* megszülethetett. Mindenképpen olyan közeget kell feltételezni, amely állandó figyelmet fordít szellemi értékei, lelki kincsei őrzésé-

³³ LAUF Judit, *Azonosítható-e az Érsekújvári kódex 17. századi keze?* A Barokk Irodalom és Lelkiesség Kutatócsoport 2014. április 24–26-án tartott *A nők és a magyarországi vallásosság* című konferenciáján elhangzott előadás. Vö. *A nők és a magyarországi vallásosság*, szerk. BAJÁKI RITA, BÁTHORY ORSOLYA, Bp., Barokk Irodalom és Lelkiesség Kutatócsoport, 2015 (Pázmány Irodalmi Műhely – Lelkiségtörténeti tanulmányok, 10), 9.

³⁴ DUCHOŇOVÁ, *i. m.*

³⁵ LAUF, *Újfalusi Judit glosszái ...*, *i. m.*

³⁶ Tudjuk, hogy a kolostor pincéjében vaját, sajtot is készítettek, savanyítottak káposztát, volt ott pékség és sörfőzde. Vö. DUCHOŇOVÁ, *i. m.* Az egyik sörfőzde-ről szóló oklevélen rajta van Újfalusi Judit írása is: „Serfőző Háznál való Irás” Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára E 151 28. doboz (fasc. 8.) nr. 16.

³⁷ HORÁNYI, *i. m.*, 476; LD. BÁTORI ANNA, *A tudós asszonyok Wallaszky Pál historia litterariájában, avagy hogyan modellezhető a kánonépítés gyakorlata.* Az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetében elhangzott előadás. (2014. november 4.)

re, gondozására. Ennek a közösségnek pedig hosszú időn át legalábbis egyik spiritus rectora Újfalusi Judit lehetett, akinek haláláról a klarisszák *Protokolluma* így emlékezik meg: „Anno 1738 die 22. Aprilis, Reggel Nyolcz órakor adta vissza az ő lelkét az ő Teremtőjének Szép lelki készülettel á Tiszteletes Becsületes Mater Judith Magdalene Ujfalussi Abbatisaságának második esztendejében, életének 61. Szerzetességének 48. Professiojának 46. Esztendejében, vizi betegségben.”³⁸ Búcsúzzunk tőle korának szokása szerint: „Dicsértessék az Jézus Krisztus”.

³⁸ *Protocollum, i. m.*

KÖNYV FRANCISKA

A Makula nélkül való tükör fohászaival és elmélkedéseivel

A *Makula nélkül való tükör* nem csak az első megjelenését követő évtizedekben volt kelendő, népszerűsége nem is csupán az azt követő században tartott, hanem „a 20. század elejére a *Szent Bibliával* egyenrangú olvasmánya lett a katolikus falvak asszonyainak.”¹ Leginkább a Felvidéken, Palócföldön és a Jászságban olvasták, de az ország minden területére eljutott. Számos ponyvakiadvány forrása lett, mint például Varga Lajos *Verses Szentírásának* (első megjelenés: 1889).²

A *Makula nélkül való tükörrel* foglalkozó eddigi kutatások főként az izgalmas és meglepetéseket tartogató forrásnyomozásra koncentráltak,³ ugyanakkor vizsgálták hatástörténetét: egy-egy prédikációban,⁴ drámában való továbbélés⁵ és folklorizálódását.⁶ Mindezek mellett egy tanulmányt találtam, amely dolgozatomban témájához

* A szerző az MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport tudományos munkatársa.

¹ NAGY Ilona, *Apokrif evangéliumok, népkönyvek, folklór*, Bp., L'Harmattan, 2001, 124.

² *Uo.*, 21.

³ VIDA Tivadar, *Makula nélkül való tükör*, Magyar Könyvszemle, 1967, 250–253; LAUF Judit, *Egy középkori nyelvemlék 18. századi továbbélése: A Piry-hártya egykori kódexe és a Makula nélkül való tükör*, Magyar Könyvszemle, 2012/2, 234–255; UŐ, *Egy középkori nyelvemlék a Piry-hártya kódexe ismeretlen szövegének felbukkanása a kegyességi irodalomban = Filológia és textológia a régi magyar irodalomban: Tudományos konferencia, Miskolc, 2011. május 25–28.*, szerk. KECSKEMÉTI Gábor, TASI Réka, Miskolc, ME BTK Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet, 2012, 377–384; KOVÁCS Eszter, *A Makula nélkül való tükör cseh fordítása = Misztika a 16–18. századi Magyarországon*, szerk. BOGÁR Judit, Piliscsaba, PPKE BTK, 2013 (Pázmány Irodalmi Műhely–Lelkiségtörténeti tanulmányok, 5), 177–188; Legutóbb: UŐ, *A Makula nélkül való tükör cseh forrásai*, Bp., MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, 2014.

⁴ MACZÁK Ibolya, *A kanonikus plágium: szövegalkotás barokk prédikációinkban*, Irodalomtörténeti Közlemények, 2003, 261–276; UŐ, *Ferences vagy jezsuita? (Misztikus jegyek a barokkban egy ferences prédikáció – makula nélkül való – tükrében) = Misztika a 16–18. századi Magyarországon*, szerk. BOGÁR Judit, Piliscsaba, PPKE BTK, 2013 (Pázmány Irodalmi Műhely – Lelkiségtörténeti tanulmányok, 5), 203–209.

⁵ KEDVES Csaba, *Magyar nyelvű drámatörődék a 15. század végéről = A magyar színház születése: Az 1997. évi egy konferencia előadásai*, szerk. DEMETER Júlia, Miskolc, Egyetemi, 2000, 200–209.

⁶ NAGY Ilona, *Apokrif, i. m.*, 124–127; FRAUHAMMER Krisztina, „*Olvasás által imára buzdítani*”: *Martin von Cochem Krisztus-életrajzának magyarországi utólete = Régi magyar imakönyvek és imádságok*, szerk. BOGÁR Judit, Piliscsaba, PPKE BTK, 2012 (Pázmány Irodalmi Műhely – Lelkiségtörténeti tanulmányok, 3), 113–125; UŐ, „*A lélek kincsei*”: *Tapasztalatok a természetfölöttiről Szent Gert-*

szorosabban kapcsolódódik: ebben Tóth Péter Jézus getszemáni kertben mondott imájának exegézisét adja, és az apokrif hagyományokhoz való viszonyát vizsgálja.⁷

Kovács Eszter 2014-ben megjelent könyve értékes adalékkal szolgált kutatáshoz. A cseh eredeti⁸ és a magyar átdolgozás vizsgálatakor részletesen, fejezetről fejezetre bontva kimutatta a használt forrásokat és az Újfalusi Judit által véghezvitt tartalmi jellegű (és nem csak) változtatásokat. Utóbbi, mint kiderül, egyrészt az imádságok és elmélkedések átvételének módjában: jellegzetesen ezek rövidítésében és nagy mértékű elhagyásában nyilvánul meg. Ennek függvényében először e hiány felől megközelítve vizsgálom a *Makulát*. Mi okból hagyta el a klarissza fordító/átdolgozó, a Cochem-mű szinte minden terjedelmesebb imádságát, és miért rövidítette a hosszabb elmélkedéseket egy-két mondatra? Ugyanitt kikerülhetetlen a kérdés: ezek a beavatkozások milyen lényegi változást idéznek elő a mű egészét, használatát tekintve? Másik oldalról megközelítve pedig: milyen tematikai, stilisztikai sajátosságok jellemzik azokat az elmélkedéseket, imádságokat, amelyek bent maradtak, vagy más forrásból belekerültek a *Makulába*? Kitérek e két szövegtípus összefonódásának, keveredésének konkrét megvalósulási formájára.

Újfalusi Judit rendszerint elhagyja azokat a fejezeteket, amelyek egyes ünnepekhez tartoznak. Ezáltal a cseh és magyar változat más jellegűvé válik: a fordító a történetiséget tartja szem előtt, kihagyja a moralizáló, katekézisszerű részeket, amelyek akasztanák az események menetét.⁹ Hasonló szándék és tendencia feltételezhető az imádságok esetében is. Számtalanszor azok a terjedelmesebb szövegrészek maradnak el, amelyek egy-egy ünnephez kapcsolódnak: pl. Szűz Mária születésnapján, karácsony éjjelén, szilveszter este, újévkor mondandó imádságok. Hangsúlyozom: nagy tételszámról beszélhetünk. Több esetben fejezetenként négy-öt imádság, elmélkedés is elmarad. A Krisztus megfeszítéséről szóló 94. részben például, míg a cseh szöveg tartalmazza a Jézus jobb és bal kezéhez, majd a jobb és bal lábához szóló, a keresztre szegzett Jézushoz címzett imákat és két másik elmélkedést, a magyar átdolgozásból ezek teljesen hiányoznak.¹⁰ A rövidítő, kihagyó tendencia ellenére a *Makula nélkül való tükkör* egészét vizsgálva kevés olyan fejezetet találtam, amelyben egy-két soros elmélkedés vagy fohász ne lenne. Egységesen hiányzik az

rúd, Mechtild és Martin von Cochem tolmácsolásában = Misztika a 16–18. századi Magyarországon, i. m., 113–125.

⁷ TÓTH Péter, „Rendelj nekem más halált!” *Krisztus apokrif imája a Getszemáni kertben*, Vallástudományi Szemle, 2009/4, 25–53.

⁸ Martin z KOHEMU, *Veliký život Pána a Spasitele našeho Krista Ježíše a jeho nejsvětější a nejmilejší matky Marie Panny*, ed. Miloš SLÁDEK, Lucie PEISERTOVÁ, Tomáš BREŇ, Praha, Argo, 2007.

⁹ Vö. KOVÁCS, *A Makula nélkül való tükkör cseh forrásai...*, i. m., 12.

¹⁰ *Uo.*, 60.

ima és meditációs szöveg viszont a 119–124. részekből. Ennek az összefüggő egységnek stílusa és tartalma is eltér a mű egészétől. Különböző tanúságokat (pl. Nikodémus, Lencinus és Garinus bizonyossága, Pilátus levele, stb.) olvashatunk Krisztus feltámadásának bizonyítására. Az eltérésekre és az imádságok hiányára egyaránt magyarázatot ad a források ismerete: a klarissza apáca itt nem Cochem művét, hanem az apokrif *Nikodémus-evangéliumot* használta.¹¹

További kihagyásként, rövidítésként kiemelem a fejezetvégi fohászt. A cseh forrásban ugyanis hosszabb imádság zárja a részeket. Ennek oka szintén Újfalusi Judit azon törekvésében kereshető, mellyel olvasmányosabbá, gördülékenyebbé kívánta tenni a fordított szöveget. A záróima címzettjei általában azok a szereplők, akiről az adott rész eseményei szólnak: Szent Anna, Szent Joachim, Szent József, stb. A kevés lefordított közül példaként idézem a Jézus dédszüleiről szóló első fejezet záróimáját:

Ó ti azért, mindnyájan Istennek szenti, kik Stollánus és Emerenciána vér szerént való atyafiságából vattok, könyörögjétek érettem az Úristennek, hogy én is hivatalom szerént élhessek, és tökéletes életet viselvén Istennek híven szolgálhassak, amen.¹²

A következőkben fordítsuk figyelmünket a magyar szövegbe „át- és beültetett” imádságokra, elmékedésekre. Betoldásra ritkán kerül sor. Ezek általában félmondat- mondatnyi hosszúságúak, tematikailag és stilisztikailag jól illeszkednek a szövegegészhez. Újfalusi Judit bővítéseire azonban részletesen nem térek ki, tekintettel Kovács Eszter ezt vizsgáló alapos elemzésére és ehhez csatolt szöveggyűjteményére.

Ha a *Makula*-ban szereplő imádságok megfogalmazására figyelünk, elkülöníthetjük az olvasó számára egyes szám első személyben írtakat, és azokat, amelyeket egy-egy szereplő szájába ad az író. Utóbbiak csekély része a *Bibliából* ismert (*Magnificat*), legtöbbjük Cochem vagy az általa használt szerzők (át)fogalmazása. Cochem forrásainak részletes listáját megtaláljuk Hans Stahl 1909-es tanulmányában.¹³

¹¹ *Uo.*, 82–87.

¹² ÚJFALUSI Judit, *Makula nélkül való tükör*, Nagyszombat, 1712, 5.

¹³ Hans STAHL, *Pater Martin von Cochem und das Leben Christi: Ein Beitrag zur Geschichte der religiösen Volksliteratur*, Bonn, 1909 (Beiträge zur Literaturgeschichte und Kulturgeschichte des Rheinlandes 2), 81–83. Cochem a következő műveket használta fel a *Leben Christi* című művében: Szent Brigitta látomásait 1492-ből (*Revelationes*), Szent Gertrúd és Mechtild látomásait, Szent Bernát, Szent Anzelm és Szent Bonaventura írásait, Ludolf von Sachsen 1340-ben megjelent *Vita Christi*-jét, Wilhelm Stanihurst jezsuita 1663-ban megjelent *Geschichte des unsterblichen in einem sterblichen Liebe leidenden Gottes* című művét, Adam Walasser 16. századi vallásos népi író munkáit,

Típusait tekintve a dicsőítés, hálaadás, felajánlás mellet az imádságok többsége könyörgés. Főként bűnbocsánatot, jó halált, örök életre jutást kérő imákat találunk. Általában valami szenvedéshez, viszontagsághoz kapcsolódnak, de nem csupán a passióelbeszélésre jellemzőek. A gyermekségtörténetben, például a szent család Egyiptomból való visszatérésekor az utazás nehézségeiről emlékezik meg az imádkozó:

Ó Jézus, Mária, Szent József, a ti minden nyomorúságokban, utozásokban ajánlom minden nyomorúságimat és e szarándokságom utazását, hogy által minden bűneim legyenek megengedve.¹⁴

Gyakran előfordul, ahogy az idézett részben is, hogy a bibliai és apokrif szereplőkkel történt nehézségeket az imádkozó saját ügyében ajánlja fel. Máskor pedig kedveskedő gesztusként mintegy jóvátenné a korabeli emberek közömbösségét: például a betlehemiek helyett felajánlja saját szívét lakóhelyül.¹⁵

Az imák nagy része rövid fohászkodás, gyakran egy-egy sóhaj, áhítozás. A *Makulában* szereplő egyik leghosszabb különálló imádság, nem véletlenül, a könyv zárása: a *Mária mennybemenetelének ünnepére* írt ima. Ezt egy rövidebb imádság követi, amely a cseh eredetiben nem szerepel, forrása (tudtommal) még nem azonosított.

Nem csupán forrásszöveg szerzőjeként, hanem az elmélkedő, imádságos élet példaképeként is többször előkerül Szent Brigitta, Szent Gertrúd és Mechtild neve. Életükből erőt meríthet az olvasó, fohászaiban is hozzájuk folyamodhat, ahogy Szűz Mária menyegzőjéről szóló részben olvashatjuk:

Szent Brigidával én is a Szűzhöz kiáltok: Ó szentséges menyasszony, Mária, minden ékességnek ékessége, jöjj segítségemre, hogy az én szívemnek tisztálansága megtisztuljon [...]¹⁶

Johann Justus Landsperg 16. századi karthauzi szerzetes prédikációit, Simon Mänhard és Johannes de Carthagena 16. századi ferencesek prédikációit, Sebastian Barradius, Cornelius a Lapide, Alfons Calmeron 16–17. századi ferencesek evangéliumkommentárjait, Nicephorus Callistus 14. századi egyháztörténetét, Laurentius Surius *Vita Sanctorum*-át a 16. századból, Athanasius Kircher jezsuita műveit és végül Quaresmius Franciscus 17. századi szentföldi útleírásait.

¹⁴ ÚJFALUSI, *Makula...*, i. m., 183.

¹⁵ A 23. rész záró imája: „Ó szerelmes Jézusom, mivel senki nem akar befogadni, íme én kész vagyok szívem hajlékába téged befogadni. Íme az én szívem, tedd magad lakóhelyeddé, és ékítsd fel szent akaratod szerint.” *Ua.*, 102.

¹⁶ *Ua.*, 60.

A történetekben megidézett alakok az imádságokban gyakran közbenjáróként szerepelnek. A Feltámadottal találkozott Mária Magdolnát arra kéri a 111. részben az imádkozó, hogy öröme által nyerjen kegyelmet Jézustól.

Visszatérő motívum az áldásból, kegyelemből való részkérés. Ez általában valami örvendetes eseményhez fűződően fogalmazódik meg – a színéváltozásakor így könyörög az imádkozó:

azon szeretetből adj részt, akivel színed változásakor az ott valókat bétöltötted, hogy vélek óhajtozván, vélek együtt el is nyerhessem az örök dicsőséget.¹⁷

Az imádság és elmékedés közötti, ide és oda is tartozó, átmeneti szövegtípusként értelmezem a *Makula nélkül való tükör* passiótörténeteiben megjelenő dialógust. A 94. résztől a narrátor átadja egy-egy bekezdés erejéig a szenvedés elbeszélését Jézusnak. Mozgósítja az olvasó fantáziáját: „mintha hozzád így szólana, hallgassad meg lelki füleiddel.”¹⁸ Érdekessége, hogy eltérve az egész műre jellemző jegyesmisztikától, Krisztus itt nem vőlegényi, hanem atyai szerepben jelenik meg. Következtesen *fiamnak* szólítja az olvasót, elmékedőt. A narrátor hangjával váltakozva, néha annak helyébe lépve az emberiségért vállalt szenvedés, áldozat részleteit ecseteli, a megváltásra való emlékezésre int. Hálára, *compassióra* és tettekben is megnyilvánuló megtérésre szólít fel. Ismétlődő üzenete, hogy az emberi bűn nagyobb fájdalmat okoz neki, mint bármelyik kín a kereszten. Párbeszédés formában elbeszélget a megfeszített Jézus és a bűnös emberi lélek. Válaszként az utóbbi imája következik: sóhajokkal teljes sajnálkozás, a bűnbánat felindítása és bűnbocsánat kérése. A Megfeszített nem csupán kér és sajnálkozik, hanem néhol fenyegetően szólal meg: „valahányszor keresztemre tekintesz, annyiszor megemlékezzél, mely nagy büntetés vár, ha a bűnt el nem hagyod.”¹⁹

Tanulmányom utolsó pontjában a *Makula nélkül való tükör* elmékedéseire térek ki. Ezek gyakorlásában két képesség, eszköz kap hangsúlyos szerepet: a képzelet és együttérzés, beleérzés (*compassio*). Úgy tűnik nem csupán Loyolai Szent Ignác *Lelki gyakorlatos könyvére* volt nagy hatással Ludolf von Sachsen (†1378) karthauzi szerzetes először 1474-ben (Köln és Strasbourg) kiadott *Vita Christi* című munkája,²⁰ hanem a német kapucinus Martin Cochemre is. Ludolf előszeretettel hívja segítségül a képzeletet az imádság és elmékedés elmélyítésének eszközeként. Szívesen él

¹⁷ *Uo.*, 220.

¹⁸ *Uo.*, 389.

¹⁹ *Uo.*, 406.

²⁰ Philip ENDEAN, *The Ignatian Prayer of the Senses*, Heythrop Journal, 1990/4, 391–418, 416.

az adott bibliai helyszínre való kivetítésnek módszerével: az olvasó úgy kezdhet dialógust Krisztussal, hogy odaképzelteti magát például a Golgotára, Jézus keresztje alá (ugyanaz a gyakorlat megjelenik a *Makulában* is). Ugyanakkor biztatja az elmélkedőt, hogy képzeletére támaszkodva szabadon színezz, bővítse azokat az eseményeket, részleteket, amelyekről az evangéliumi szövegek hallgatnak. Utóbbira számos lehetőséget ad a *Makula nélkül való tükkör*, már az apokrif forrásoknak köszönhetően is.

Hasonlóan a korabeli elmélkedésgyűjteményekhez, a vizsgált műben leginkább a vizuális és auditív érzékek jutnak nagyobb szerephez. Újfalusi fordításában többször találkozunk a „tetőtől-talpig megnézegezd” szófordulattal (pl. a pusztában: mintha édes Megváltódat a kemény kősziklán látnád feküdni). Gyakran utasít az író a Megfeszített sóhajtásainak meghallására. Különös imaginációs gyakorlat a Szűz Anya méhéből megszólaló magzat Jézus:

Gondold meg azért, keresztény lélek, mintha a kis Jézus az ő szent anyja méhéből így szólana hozzád: látod-e, ki teremtő Istene vagyok ez világnak, éretted igen megaláztam magamot, éretted a Földre jöttem, öröktől fogva szent Atyám kebelében nyugodtam, most itt fekszem, mint valami rab a sötét tömlőben.²¹

A látás/láttatás és hallás/meghallás mellett az ízlés érzetét szintén mozgósítja néhány meditációs gyakorlat: visszatérő jelző az édesség. Az illatok jelenléte sem marad el: a Jézus születését úgy kell elképzelni, mint a legszebb rózsából kijövő édes illatot.²²

Segít az együttérzésben, ha saját tapasztalatra, fájdalomra gondol az olvasó, elmélkedő. A testi kínok elképzelése nem csak az elismerést növeli, hanem segíthet a mélyebb átérzésben, így a belső megrendülésben, a radikális megtérésben. „Magadról tudhatod, hogy ha valamit hamisan reád fognak, mely nehezen esik”, olvashatjuk az 55. fejezetben.²³

A kegyes szemlélődés, a megtörtént eseményekbe, epizódokba való belehelyezkedés mellett az imaginációt az eljövendő dolgok felidézésére is alkalmazza a szerző. Intő céllal emlékeztet például az utolsó ítéletre, a végső dolgokra. A születés öröme hírüladásának elbeszélésébe is belelopja figyelmeztetését: gondold el, ha így megjijedtek a pásztorok a fényes angyal láttán, mennyire fogsz te reszketni a Szentháromság trónusa előtt a végső órán.

²¹ ÚJFALUSI, *Makula...*, i. m., 93.

²² *Uo.*, 108.

²³ *Uo.*, 244.

A Jézus életeseményeibe, főként szenvedéstörténetébe való behelyezkedés által maga az elmékedés, ima egy képzelet általi zarándoklattá válik. A könyv egy-fajta Kálvária-járásra szólítja fel az olvasót: követnie kell, néznie, hallania a Jézussal történő eseményeket. Végigjárni vele az utat egyik állomásról a másikra (gondoljunk a később elterjedő keresztúti ájtatosságra). Az együttérzésre való felhívás és ennek megvalósulása szinte elválaszthatatlan a képzelettől, hiszen egy adott szituációhoz, epizódhoz kapcsolódva jelenik meg. Példaként vehetjük azt az apokrif jelenetet, amikor Annáshoz menet Jézus beleesik a patakba. Erre az esetre kíván emlékezni mindig, ha fázik, szánakozva az Úr szenvedésén, és egyben békességes túrét is kérve, ha gyalazzák.²⁴ A fent említett párbeszéd formában pedig maga Jézus szólítja fel együttérzésre, ebből következő bűnbánatra és megtérésre az olvasót:

gondold meg, mint fájnak tagjaim, hajam kiszaggattott, orcám eldagadott, szám vérrel teli volt, az egész testem el volt kékülve, mindazokat éretted békével túrtem.²⁵

Máskor önmagát, saját lelkét buzdítja teljes megrendülésre, bűnbánatra, megtérésre. A részvételre való önmegszólító szövegrészletekben a megrendülés testi kifejeződései is megjelennek:

a te szeretőd töviskoronában mezítelen áll a Kálvária hegyén, a hidegtől reszket, szemei a vértől béhomályosodtak, azért ó én lelkem, essél előtte térdre, és az ő ily nagy fájdalommal siránkozzál.²⁶

A térdre esés, leborulás testi kifejeződései visszatérő felszólítások a *Makulában*, ahogy a korabeli imádságoskönyvekben, meditációs szövegekben.²⁷ Egyes kora újkori értelmezések szerint óvatosan kell használni őket, mert a képmutatás veszélyét rejtik (a puritánusokat vádolták is ezzel). Mások (pl. Medgyesi Pál, Robert Sheldford, Thomas Browne) hangsúlyozták, hogy a külső jel nem csupán a belső áhítat

²⁴ „Azért valahányszor hideget szenvedni fogok, mindannyiszor akkori fázásodról meg akarok emlékezni, és azon vizes köntösödnél akarok megmelegedni...” *Uo.*, 323.

²⁵ *Uo.*, 332.

²⁶ *Uo.*, 397–398.

²⁷ Több külföldi és hazai tanulmány jelent meg a kora újkori szövegek kapcsán az imádságok testi megjelenítéséről. Pl. Cynthia GARRETT, *The Rhetoric of Supplication: Prayer Theory in Seventeenth-Century England*, *Renaissance Quarterly*, 1993/2, 328–357; Ramie TAROFF, *The Performance of Prayer: Sincerity and Theatricality in Early Modern England*, *Representations*, 1997/Autumn, 49–69; FAZAKAS Gergely Tamás, *Az imádság testi megnyilvánulásai az angol és magyar puritanizmusban (Az 1643-as Praxis pietatis filológiai és ikonográfiai kérdései) = Medgyesi Pál redivivus: Tanulmányok a 17. századi puritanizmusról*, szerk. FAZAKAS Gergely Tamás, GYŐRI L. János, Debrecen, Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár, 2008, 98–149.

testi kifejeződése lehet, hanem fordítva is működhet: a külső gyakorlatok átformálhatják az imádkozó lelkét, megerősíthetik hitében. Azaz a kéz felemelése, leborulás, mellveregetés, és a bűnbánat többi testi kifejeződése arra ösztönözheti az emberi belsőt, hogy az Úr felé irányuljon, ráhangolódjon, őszintén megnyíljon előtte.

Bár a *Makulában* jóval hangsúlyosabb a szenvedésbeli azonosulás jelenléte, néhány epizód az örömben való osztozásra is figyelmet fordít. Elsőként a gyermekségtörténet ad erre lehetőséget: Anna öröme Mária fogantatásakor, a három király boldogsága a gyermek Jézus láttán, korábban Mária öröme az angyal üzenete hallatán: „gondold meg azért, micsoda nagy örömet és édességet érzett akkor az ő szent szívében, midőn külső és belsőképpen az arkangyalt szemlélte.”²⁸ Később a feltámadást követő Jézus-jelenésekhez kapcsolódva kell elképzelni Mária Magdolna és a tanítványok boldogságát.²⁹ A pátosszal teli elmélkedés Jézushoz címzett imádságba vált. Az imagináció az ízeletést aktiválja. Megfigyelhető, hogy több esetben összekapcsolódik a boldogság érzése az édesség érzetével:

ki ne szolgáljon neked örömmel, aki szeretődöt ily édes örömmel bétöltöd!
Ó vajha egy csöppet édességedből kóstolhatnék, hogy tudhatnám, mely édes
vagy szeretőidnek.³⁰

Ugyancsak e részben Péter apostol példáján hangsúlyos üzenetté válik, hogy Isten képes a nagy fájdalmat nagy örömmé változtatni. A zárófejezet Mária mennyei megkoronázásáról emlékezik meg, a földi örömeiket felülmúló jelenségről elmélkedik,³¹ és egyben egyetemes örvendezésre szólít fel bűnöst és szentéletűt egyaránt.

Egy bekezdés erejéig meg kell említenem a *Makula nélkül való títkör* 1806-os bővített kiadását.³² A hatodik kiadás sajtó alá rendezője, a jezsuita Fejér György átszerkesztette, és kissé összevonta Újfalusi Judit művét (az így létrejött *Makula nélkül való títkör* 117 részes, a passió az 55-103-ig terjedő fejezetekben kapott helyet). Az eredetit két könyvrésszel bővítette: a 67 szakaszból álló evangéliumharmóniával és az *Apostolok Cselekedeteiből* vett 28 epizóddal. Ez a 95 betoldott fejezet viszont nem hasonlít az Újfalusi-féle szövegre. Sem tartalmilag, sem stilisztikailag nem bővíti a

²⁸ ÚJFALUSI, *Makula...*, i. m., 69.

²⁹ „Gondold meg, mely nagy örömmel tölt bé az Isten buzgó szeretője, midőn a szent lábokat csókolgatta, szent sebeit szemlélte: kétség nélkül a lelki menyasszonnyal mondhatja vala, akit az én lelkem szeret, megtaláltam, megfogtam és immár el nem bocsátom. ...Ő kimondhatatlan öröm, kit akkor érzett Mária Magdolna!” *Uo.*, 465.

³⁰ *Uo.*

³¹ „Gondold meg, micsoda öröm, tisztelet tartatik egy földi királyné koronázatján. Micsoda öröm volt tehát, midőn az égnek-földnek királynéja a teljes Szentháromságtól koronáztatott.” *Uo.*, 534.

³² ÚJFALUSI Judit, *Makula nélkül való títkör*, s. a. r. FEJÉR György, Buda, 1806.

szentírási történeteket. A 4 evangélista szövegét összedolgozva közli, pontos forráshivatkozással mindegyik szakasz végén. Így tehát sem ajánlott imádságot, sem elmékedésre való felszólítást nem találunk a jezsuita által bővített részekben.

Összegzésképp elmondhatjuk, hogy bár Újfalusi Judit szabadon értelmezett fordítása, átdolgozása következtében számos elmékedés- és imádságszöveg kimaradt a műből, az így létrejött érzelmekkel telített Jézus- és Szűz Mária-életrajz mégis kiválóan alkalmasnak bizonyult magánáhítati használatra úgy a rendházban, mint (később) a nép körében.

MACZÁK IBOLYA

*A Makula nélkül való tükör szövege egy 18. századi prédikációban**

Amint azt a szakirodalom több ízben is igazolta,¹ Kelemen Didák *Buzza fejeke*² című, vasárnapi prédikációkat tartalmazó kötete jelentős mértékben kompiláció – s igaz ez a kötet leghíresebb, legtöbbször elemzett szentbeszédére, a második nagypénteki prédikációra is.³ E szöveg sajátossága, hogy míg a kötet túlnyomó részében Pázmány-átvételek igazolhatók – főként a prédikációkból, illetve kisebb mértékben a *Kalauz*-ból – alig akad egy-két olyan rész, amelyben egyéb, „speciális” forrással élt az összeállító. Ezek közé tartozik a már említett, második nagypénteki beszéd, amelyben két Pázmány-prédikáció,⁴ egy másik, ugyancsak jezsuita ihletettségu mű⁵ és a *Makula nélkül való tükör* azonosítható forrásként.

Utóbbi kegyességi mű szerepeltetése több szempontból is igen jelentős a *Buzza fejeke* prédikációgyűjteményben. Először is a kompilált részek mértékét és pontosságát tekintve. A *Makula nélkül való tükör*-ből származó átvételek negyvenhat fejezetet érintenek a Kelemen-beszédben a Betániai jelenettől (61) Jézus temetéséig (105). Megállapítható, hogy olykor jelentős mértékben „ugrott” a Kelemen-kötet prédikációjának összeállítója, azaz számos fejezetet nem használt fel, ugyanakkor több

* A szerző az MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport tudományos főmunkatársa.

¹ OCSKAY György, *Pázmány hatása Kelemen Didák prédikációiban*, Irodalomtörténeti Közlemények, 1982, 436–448; UÓ, *Kutatások a magyar késő barokk retorikus próza terén: Kelemen Didák prédikációi*, 1983. [Doktori értekezés kézirat.]; HARGITAI Andrea, *Kelemen Didák prédikációinak Pázmány-kompilációi*, Irodalomtörténeti Közlemények, 2001, 638–656; MACZÁK Ibolya, *Elorzott szavak*, Szigetmonostor, WZ Könyvek (Források Tükreben), 2010.

² KELEMEN Didák, *Buzza fejeke*, Kassa, 1729.

³ TASI Réka, *A popularitás egy változata a barokk prózában: Kelemen Didák prédikációinak dramaturgikus jegyei*, Irodalomtörténet, 2002, 188–205; UÓ, *Kelemen Didák prédikációinak dramaturgikus jegyei, avagy a popularitás egyik változata a barokk prédikációirodalomban = A ferences lelkiség hatása az újkori Közép-Európa történetére és kultúrájára*, szerk. ÓZE Sándor, MEDGYESY-SCHMIKLI Norbert, PPKE BTK, METEM, Piliscsaba–Bp., 2005 (Művelődéstörténeti Műhely – Rendtörténeti Konferenciák, 1/2), 770–780.

⁴ Pázmány Péter nagypéntekre írt beszédei: „A Christus szenvedésének egész rendiről” illetve „Mit kel a Christus szenvedésében szemlélnünk; és abból minémű hasznot kell vennünk”.

⁵ Első kiadása: WILLIAM STANYHURST, *Dei immortalis in corpore mortali patientis historia*, Antwerpen, 1660.

összefüggő szöveget igen részletesen. Ugyanakkor van olyan fejezet a kegyességi műben (81), amelyből csak egy fél mondatnyi szöveget emelt át a kompilátor.

A prédikációban eddigi ismereteink szerint a fel nem használt *Makula nélkül való tükkör*-fejezetek a következők voltak: az utolsó vacsoráról (63), a kertbe menetelről (64), Jézus szomorúságának okairól (66) szólnak, majd Jézus imái az Olajfák hegyén (67–68), az égi per (69) és Szűz Máriai betániai keserősége. Azt a részt sem a *Makula nélkül való tükkörből* kompilálta a hitszónok, amikor a népnek választania kellett Jézus és Barabás között (84), és szent anyjával való találkozásáról szólót sem (91). A Jézus kereszten mondott szavaival (96, 97, 98, 99) és halálával (100) foglalkozó részt szintúgy nem emelte át a kompilátor a kegyességi műből.

A *Makula nélkül való tükkör* azonosítása a *Buzza fejek* című kötetben azért is jelentős, mert sajátos módon mutat rá a kompilátori tevékenységben rejlő szerzői invencióra. Nagyon valószínű ugyanis, hogy bár a prédikációs kötet anyagának elsődleges kompilátora Bernárd Pál volt a 17. században,⁶ a magyar nyelven először 1712-ben megjelent kegyességi mű mindenképpen 18. századi betoldás, s vélhetően Kelemen Didák kompilátori tevékenységéhez kapcsolódhatott.

A *Makula nélkül való tükkör* jelenléte azért is figyelemre méltó a prédikációs kötetben, mivel – amint azt Lauf Judit kutatásai is igazolták⁷ – sajátosan a magyar és sajátosan a ferences hagyományhoz kapcsolódik. Kelemen Didák feltételezett kompilátori munkáját is hasonló igény hathatta át: a főként Pázmánytól kompilált, jezsuita hagyományt követő⁸ Pázmány- illetve Stanihurst-szövegrészek beillesztése mellett fontosnak érezhette saját rendje lelkiségének reprezentálását is a szentbeszédben.

A fentiekben korábbi kutatásokat összegezve mutattam be a *Makula nélkül való tükkör* jelentőségét a *Buzza fejek* című prédikációgyűjteményben. A továbbiakban a műben fellelhető szerkesztői eljárást elemzem – eddig még nem vizsgált szempontból. A Kelemen Didák névvel fémjelzett második nagypénteki beszédben ugyanis sajátos kompilációs mintázat fedezhető fel. A minorita hitszónok több helyen olyan megoldással élt, melynek során két forrást váltogatott szó szerinti, jelöletlen idézetek formájában – csaknem mondatról mondatra. Egy ilyen szöveghelyet

⁶ MACZÁK Ibolya, „Enyim csak földözús...” *Szerzőségi és szövegalkotási kérdések Pázmány Péter, Kelemen Didák és Bernárd Pál tevékenységének háromszögében*, Irodalomtörténeti Közlemények, 2010, 163–169; UÓ, „Hehettem is légy fényes tűz majd korod ormán” (*Kompiláció mint ferences-jezsuita „batárvonal”*) = *Közkincs: Tanulmányok a régi magyarországi prédikációk kompilációjáról*, szerk. MACZÁK Ibolya, Bp., MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, 2014 (Pázmány Irodalmi Műhely – Lelkiségtörténeti tanulmányok, 8), 157–167.

⁷ LAUF Judit, *Egy középkori nyelvemlék, a Piry-hártya kódexe...*, Magyar Könyvszemle, 2012, 382.

⁸ Vö. ÓRY Miklós, *Pázmány az ige szolgálatában*, Szolgálat, 1969/2, 53.

korábban már ismertettem,⁹ de komplex elemzésével adós maradtam. Az alábbiakban a korábban tárgyaltakhoz képest más típusú szövegrészen mutatom be a kompilációs eljárást – újabb szempontokat is figyelembe véve.

Korábbi elemzésemben főként az átvételek mértékére és azok elrendezésére helyeztem a hangsúlyt. Ez összhangban állt a korabeli kompilációs eljárások alapját képező olvasási mód irányelveivel, melyekről a következőket jegyezte meg Kiss Farkas Gábor: „a szöveget nem annyira strukturált műegészsként, mint inkább elemekre bontható retorikai argumentumokból felépülő egységként szemléli, és ezáltal a fragmentáltság által az argumentumok kiragadhatóvá válnak és függetlenedhetnek eredeti kontextusuktól, majd újrafelhasználhatóak lesznek egy másik műben.”¹⁰

Míg múlt alkalommal a Kelemen Didák neve által fémjelzett nagypénteki beszéd olyan részét elemeztem, amely Jézus szenvedésének két stáció közötti történéseit mutatta be: a megváltó kicsúfoltatását és kínzását.

[...] mert valaki mit tehetett szóval, cselekedettel, kiáltással, nevetéssel, mind el követték, mint valami farsangos Királykát, nagy sok nevenséges tréfákkal vissza küldé Pilátushoz. Midön azért a' fejr ruhába kötözve vinnék, az ünnepre fel gyülekezett sokaság csudájára futott, az ajtok, ablakok, utcák emberekkel teli vóltak, 's látván hogy a' Pilátus szolgálai minden gyalázzal illetnék Urunkot, ezek is minnyájon csúfolták, gyalázták, 's bolondnak kiáltották: Némellyek sárral, 's kövel hagyigálták: némellyek csúf ruháját húzták; midön pedig valamely útca szegletéhez jutott, a' hol sok nép álván, minnyájon fen szóval kezdetek öt nevetni, 's némellyek csúfságból süveget vetettek előtte, 's tétet hajtottak: ha valami tócsán, vagy sáron kellett menni, mingyárt közepére vitték, melly miatt köntösi, Sz. lábái, és a' csúf ruha igen meg sárosodott; ki tudná elő számlálni mennyi süvöltést, taszigálást szenvedett ebben a' bolond öltözetben az Isten Bölcsessége? minden irgalmasság nélkül nagy kegyetlenséggel fejét verték, halálos sebekkel sebesítettek; mert azt akarták, hogy ha Pilátus nem akarná halálra adni, úgy-is még azon a' napon meg-hallyon a' verés miatt, szamtalan tréfákat, és mardosó játékokat szórtnak reá, egy szóval, úgy bántak véle, mint lattyuk, hogy bának a' bolondokkal: ki orrát pattogtatta, ki taszigálta, ki illeten tréfákkal csúfolta. Oh Sz. Isten mennyire meg aláztad magadot! így kellett a' mi kevélységünket meg-rontani, a' mi balgatagságunkat észre hozni!¹¹

⁹ MACZÁK Ibolya, *Elorzott szavak, i. m.*, 133–135.

¹⁰ KISS Farkas Gábor, *Zrínyi, a filológus és a reneszánsz olvasáskultúra = „Ritár parlando il bel”: Tanulmányok Király Erzsébet tiszteletére*, szerk. SZEGEDI Eszter, FALVAY Dávid, ERTL Péter, Bp., L'Harmattan, 2011, 344.

¹¹ *Buza fejeke, i. m.*, 1729, 305.

A szöveg tartalmi sajátossága, hogy – kis túlzással élve – voltaképpen bármelyik két stáció között megtörténhettek volna, tehát nem szorosan kötődnek egy-egy konkrét jelenethez, másrészt nyilvánvalóan sok olyan elemet tartalmaz, amit nyilvánvalóan szentírási alapon, ám részletekbe menően, saját fantáziája nyomán színesített a hitszónok (gondolhatunk itt a Krisztus orrát fricskázó vagy a szenvedő Messiást tócsába terelő tömegre). Vagyis a történet – a tartalmi elemeket kompilációs lehetőségként értelmezve – a passióelbeszélések több pontjára is beilleszthető. Jelen esetben azonban egy olyan történetet igyekszem górcső alá venni, mely jóval kötöttebb ennél. A Júdás haláláról szóló szövegrész a Kelemen-beszédben a következőképpen szerepel:¹²

Ezt látván Judás eszébe vevé mely nagyot vétett, **mert mihént a' harmincz ezüst pénzt el-nyerte, mindgyárt magában szállott, és a' sátán felnyitotta szemeit, hogy lássa az ő súlyos vétkét, és kezdé Lelki ismirete furdalni. ha az Istent gondolta, itéletitül félt; ha az Eget gondolta, előtte bé volt tevé, a' pokol pedig nyitva vólt; ha urunk Jésust gondolta, azt meg-haragitotta; ha bűnét meg gondolta, olly nagynak látta, hogy engedetlennek vélte lenni, és az ördög mind jobban jobban rettentvén utólyára kétségbe esék.** Így bánik az ördög a' gonoszokkal: nagy örömeket, szép reménségeket, és hasznokat mutogat, mikor őket csalogattya, de az után szörnyü szorongatasival, kétségbe ejti, és nagy isteni, és nagy isteni káromlással el hiteti vélek, hogy nagyobb az ő bűnök az Isten irgalmasságánál. Viszsa veté azért Judás a' Papoknak a' pénzt, **'s el menvén a' Sion hegyére és egy fára fel akasztá magát, és lelkét ördögnek adá, és így a' szerencsétlen ember pénzét el nem élte, és pokolban-is örökké kell Kinlódnia.** Tekincs meg bűnös lélek Júdast, mintha testtül, lelkestül látnád a' pokolban, úgy vélem az egész világ gazdagságáért nem volnál csak három óráig ott: **Miért vagy tehát olly vak egy kis haszonért mulando árnyékért, egynehány pénzért, egy kis testi undok gyönyörüségért lelkedet az ördögnek adod? Oh bűnös! nyisd fel szemeidet, és egy kis testi gyönyörüségért örökké ne kinlódgyál.**

Midön azért a' Zsidó Tanács Pilatus házához gyült volna, látván Pilátus, hogy a' Népnek eleji, és Fejei hozzák Kristust: meg tekintvén melly sok vereségekkel, és pökdősésekkel undokitották ötet, és hogy illy jeles napon-is törvényt kívánnak ellene, azt állítá, hogy valami szokatlan, és veszedelmes nagy gonoszságban kapták, mellynek itélése üdö halasztást nem szenved. [...].¹³

¹² A *Makula nélkül való tiüköböl* származó szövegrészeket félkövér betűtípussal jeleztem.

¹³ *Buza fejek, i. m.*, 302–303.

A kompilátor eljárását a következőképpen szemléltethetjük:

Pázmány Péter ¹⁴	Makula nélkül való tükkör ¹⁵
Ezt látván Judás eszébe vevé mely nagyot vétett,	mert mihént a' harmincz ezüst pénzt elnyerte, mindgyárt magában szállott, és a' sátán fel-nyitotta szemeit, hogy lássa az ő súlyos vétkét, és kezdé Lelki ismirete furdalni. ha az Istent gondolta, itéletitül félt; ha az Eget gondolta, előtte bé volt tévé, a' pokol pedig nyitva vólt; ha urunk Jésust gondolta, azt meg-haragitotta; ha bűnét meg gondolta, olly nagyoknak látta, hogy engedetlennek vélte lenni, és az ördög mind jobban jobban rettentvén utólyára kétségbe esék.
Igy bánik az ördög a' gonoszokkal: nagy örömeiket, szép reménségeket, és hasznokat mutogat, mikor őket csalogattya, de az után szörnyü szorongatasival, kétségbe ejti, és nagy isteni, és nagy isteni káromlással el hiteti vélek, hogy nagyobb az ő bűnök az Isten irgalmasságánál. Viszsa veté azért Judás a' Papoknak a' pénzt,	's el menvén a' Sion hegyére és egy fára fel akasztá magát, és lelkét ördögnek adá, és így a' szerencsétlen ember pénzét el nem élte, és pokolban-is örökké kell Kínlódnia. Tekincs meg bűnös lélek Júdat, mintha testestül, lelkestül látnád a' pokolban, úgy vélem az egész világ gazdagságáért nem volnál csak három óráig ott: Miért vagy tehát olly vak egy kis haszonnért mulando árnyékért, egynehány pénzért, egy kis testi undok gyönyörüségért lelket az ördögnek adod? Oh bűnös! nyisd

¹⁴ PÁZMÁNY Péter, *A római anyaszentegyház szokásából, minden vasárnapokra és egy-nehány innepekre rendelt evangéliumokról prédikációk*, 1636.

¹⁵ *Makula nélkül való tükkör*, Nagyszombat, 1712.

látván Pilátus, hogy a' Népnek eleji, és Fejei hozzák Kristust: meg tekintvén melly sok vereségekkel, és pökdösésekkel undokították ötet, és hogy illy jeles napon-is törvényt kívánnak ellene, azt állítá, hogy valami szokatlan, és veszedelmes nagy gonoszságban kapták, mellynek itilése üdö halasztást nem szenved. [...].

fel szemeidet, és egy kis testi gyönyörüsé-
gért örökké ne kinlódgyál.

Midön azért a' Zsidó Tanács Pilatus há-
zához gyült volna,

A szövegrészben – szó szerinti átvételekkel két forrást váltogat a kompilátor: a *Makula nélkül való tükrör* 79. és 81. fejezetét, valamint Pázmány első nagypénteki beszédét. A fenti táblázat alapvetően az újonnan létrejött mű (a Kelemen-beszéd) tükrében szemlélteti a szövegösszefüggéseket. Ha azonban a források szempontjából vizsgáljuk az átvételeket, felfigyelhetünk néhány érdekességre.

A prédikációba kompilált *Makula nélkül való tükrör*-szövegrész a következőképpen olvasható a kegyességi mű 1712-es kiadásában:

De a' Judás esetit-is akarom jelenteni, a' ki midön az ártatlan Barányt el-
árulta volna, és a' harmincz ezüst-pénzt el-nyerte, mindgyárt magában
szállott, és a' Sátán fel-nyitotta szemeit, hogy lássa az ő súlyos vétkét,
és kezdé Lelki ismérte furdalni, ha az Istent gondolta, itéletitül félt,
ha az eget gondolta előtte bé vólt teve, a' pokol pedig nyitva vólt. Ha
Urunk Jesust meg-gondolta, azt meg-haragitotta, ha bűnét meg gon-
dolta, olly nagynek látta, hogy engedetlennek vélte lenni, és az ördög
mind jobban rettentvén, utólyára kétségben esék. Azért a' Templomba
mene, és a' melly pénzt Urunk Jesusért attak néki, vissza adta mondván:
Vétkeztem, az ártatlan vért el-árultam. A' Papok pedig kiknek vigasztalni
kellett vólna, nagyobb keserüségre hozták, mondván: Mi közünk hozzá, te
lássad. El-menvén azért a' Sion hegyére, és egy fára fel-akasztá magát,
és lelkét ördögnek adá, és igy e' szerencsétlen ember, pénzét el nem
élte, és pokolban-is örökké kell kinlódni. De lássad bűnös lélek, mint-
ha Judást testestül, lelkestül pokolban látnád, ugy vélem az egész vi-
lág gazdagságiért nem vólnál csak három óráig-is ott: mért vagy tehát
olly vak, hogy egy kis testi gyönyörüségért lelkedet az ördögnek adod.

Oh bünös nyisd-fel szemeidet, és egy kis testi gyönyörüséért örökké ne kinlódgyál.¹⁶

A kompilátor időnként – kisebb mértékben – élt a kihagyás eszközével. Erre példa az alábbi szövegrész:¹⁷

<i>Makula nélkül való tükkör</i>	<i>Buza fejek</i>
„mért vagy tehát olly vak, hogy egy kis testi gyönyörüséért lelkedet az ördögnek adod. Oh bünös nyisd-fel szemeidet, és egy kis testi gyönyörüséért örökké ne kinlódgyál.” ¹⁸	„Miért vagy tehát olly vak egy kis haszonért mulando árnyékért, egynehány pénzért, egy kis testi undok gyönyörüséért lelkedet az ördögnek adod? Oh bünös! nyisd fel szemeidet, és egy kis testi gyönyörüséért örökké ne kinlódgyál.” ¹⁹

Mivel épp a vizsgált szövegrész sajátossága, hogy akár félmondatnyi szövegrészeket is kompilált a hitszónok, elképzelhető, hogy a „mulando árnyékért, egynehány pénzért,” szövegrész is átvétel. Forrása azonban jelenleg nem ismert.

Fontos megfigyelni, hogy a Júdás és a papok párbeszéde, illetve a *Makula nélkül való tükkör*ben olvasható, ehhez fűzött rövid kommentár („Azért a’ Templomba mene, és a’ melly pénzt Urunk Jesusért attak néki, vissza adta mondván: Vétkeztem, az ártatlan vért el-árultam. A’ Papok pedig kiknek vigasztalni kellett volna, nagyobb keserüségre hozták, mondván: Mi közünk hozzá, te lássad.”) kimarad a Kelemen Didák neve alatt megjelent prédikációban.

Ez a szövegrész tartalmi tekintetben más jelentőségű, mint a korábban vizsgált, Jézus gúnyolásáról szóló. Először is azért, mert nem pozicionálható át (illetve más szempontok alapján, mint az): elsősorban azért, mert egy epizodikus történetről van szó esetében, míg a menettel kapcsolatos részek lényegében ismétlődnek. Tartalmi tekintetben pedig – igaz, saját kommentárjával ellátva („kiknek vigasztalni kellett volna, nagyobb keserüségre hozták”) olyan részt hagy el a hitszónok (a papi fejedelmek és Júdás párbeszédét), ami Máté evangéliumában is szerepel.

¹⁶ *Uo.*, 343–344.

¹⁷ A két szöveg közötti egyezéseket félkövér betűtípussal jelöltem.

¹⁸ *Makula, i. m.*, 344.

¹⁹ *Buza fejek, i. m.*, 303.

Filológiai tekintetben nagy jelentősége van annak az igencsak rövid szövegrésznek, ami a nyolcvanegyedik fejezetből került a szövegbe:²⁰

Midön azért a' Sidó Tanács Pilatus házához gyült volna, bé nem mentek, hanem a' kö grádics alatt kinn maradtak a' piaczon, mert azt tartották, hogy meg-ferteztetnek, ha a' Pogány házába bé-mennek²¹

Esetünkben ennek már csak azért is jelentősége van, mert a kompilátor nem vett át szövegrészt a nyolcvanadik részből (*Miként vitetett Urunk Jesus Pilátusboz*²²). Azaz bár a szövegek sorrendjét megtartotta, jelentős kihagyásokkal, „ugrásokkal” élt a kompilátor. Mindez azt bizonyítja, hogy szisztematikusan haladt a szövegben és tudatosan emelte ki a neki megfelelő részeket.

A 79. fejezet, amiben a *Makula nélkül való tükörből* származó szövegrész szerepel, amelynek címe: *Miként Szent Péter Urunk Jesust meg-tagatta*.²³ A „De a' Judás esetit-is akarom jelenteni...” szövegrésszel vezeti be a hitszónok Júdás halálának történetét: a fejezetben tehát a kétfajta árulás leírását állítja párhuzamba.

Ha a Pázmány-átvételeket vizsgáljuk a szövegben, a következőket figyelhetjük meg:²⁴

Negyedik helye a' Christus kínnyának, a' Pilátos házánál vólt. Mert, jó reggel egybe-gyölvén a' Sidók, el-végezék, hogy halálra adassék Christus: és, hogy annál kegyetlemb kínokkal öletnék, a' Pogány Pilátos kezébe vívék kötözve. **Ezt látván Judas, eszébe vévé, mely nagyot vétett: és vissza-vetvén a' pénzt a' Papoknak, fel-akasztá magát. Igy bánik az Ördög a' gonoszokkal: Nagy örömekeket, szép reménségeket, és hasznokat mutogat, mikor őket csalogattya: de az-után, szörnyü szorongatásával kétségbe-ejti: és, nagy Isteni káromlással, el-hiteti véllek, hogy nagyob az bünök az Isten irgalmánál.**

Pilátos, látván, hogy a' Népnek Elei és fejei hozzák Christust: meg tekintvén, mely sok vereségekkal és pökdösésekkel úndokították ötet: és, hogy ily Jeles Napon-is törvényt kívánnak-ellene: azt alítá, hogy va-

²⁰ Azokat a szövegrészeket, amelyek a *Buzza fejeke* kötet prédikációjában szó szerint szerepelnek, félkövér betűtípussal jelöltem.

²¹ *Makula, i. m.*, 348.

²² *Uo.*, 344–347.

²³ *Uo.*, 341–344.

²⁴ Azokat a szövegrészeket, amelyek a *Buzza fejeke* kötet prédikációjában szó szerint szerepelnek, félkövér betűtípussal jelöltem.

**lami szokatlan, és veszedelmes nagy gonosságban kapták, melynek
itflése üdö-hallasztást nem szenved.²⁵**

Az átvételek a forrásmunkának megfelelő sorrendben kerültek a prédikációba (a közbeékelt *Makula nélkül való tükör*-szövegekkel bővítve). Utóbbi szemelvényből az is kiténik, hogy a Pázmány-szöveg elejét nem vette át a hitszónok: egészen pontosan azt a részt, ami az eredeti prédikáció szerkezetét meghatározza.

A korábbi kutatások már igazolták, hogy a Pázmány-beszédek számos tekintetben Szent Ignác lelkigyakorlatainak rendszerét követték.²⁶ Ennek tudható be a Pázmány-féle első nagypénteki beszéd felosztása, amely a szenvedés helyeinek felsorolása szerint tematizálja az eseményeket. Ezt az elrendezést láthatóan szándékosan mellőzte a kompilátor.

Megállapítható, hogy a Kelemen-beszéd összeállítója vagy összeállítói a forrás-szövegek sajátos tartalmi-formai tematikáit tudatosan bontották meg, hiszen mind a Péter-történetet, mind pedig a helyek szerinti beosztást tudatosan hagyták figyelmen kívül saját szentbeszédük szerkesztésekor – noha számos szövegrészt szó szerint emeltek át a forrásokba. Könnyen elképzelhető, hogy a *Makula nélkül való tükör* később került a már Pázmány-részeket tartalmazó kompilált beszédbe. Mindenképpen figyelemre méltó azonban a „szerkesztő(k)” gondos filológiai eljárása.

A *Makula nélkül való tükör* tehát jelentős mértékben meghatározza a *Buzza fejek* című prédikációs-kötet második nagypénteki beszédét, hiszen kegyességi műből származó, szó szerinti, nagy terjedelmű átvételeket tartalmaz. A ferences ihletettséggű forrás újabb, tartalmi szempontokat is érvényesítő értelmezésével az eddig ismerteknél jóval részletesebben elemezhetjük a kompiláció folyamatát.

²⁵ PÁZMÁNY, *i. m.*, 497–498.

²⁶ Vö. ÓRY, *i. m.*, 53.

MEDGYESY S. NORBERT

*A Makula nélkül való tükör (1712) alapján színpadra állított jelenetek a 18. századi Csíksomlyó és Kanta gimnáziumában**

Bevezetés, vizsgált forrásaink

Tanulmányunkban a *Makula nélkül való tükör*¹ című áhítati művet, annak első kiadását (Nagyszombat, 1712) vetjük össze a 18. századból fennmaradt csíksomlyói obszerváns ferences misztériumjátékok szövegével, cselekményével, toposzaival. A csíksomlyói passiójátékok kéziratában nagyon kevés helyen találunk pontos utalást² bibliai helyekre vagy patrisztikus olvasmányokra, ezért a drámák forrásvidéke után szó szerint „nyomozni” kell. Következésképp a *Makula nélkül való tükör* esetében is – két kivételtől eltekintve – tartalmi és motívumbeli hasonlóságok alapján tudunk következtetni.

Közismert, hogy a latin rítusú európai térségben a legkeletebbre, Csíksomlyón, és a leghosszabb ideig, egészen az 1780-as évek közepéig virágzott a középkori gyökerű, klasszikus formájú misztériumjátékos színpad. Fennmaradt drámaszövegeink szerint 1721 és 1785 között majdnem minden esztendő nagypéntekén a saját rendi tanáraik által írt, anyanyelvű, elsöprő többségében versbe szedett passiójátékokat mutattak be a csíksomlyói ferences gimnáziumban a környékből származó székely növendékek. Pintér Márta Zsuzsanna összesítése szerint³ 104 darab iskoladrámáról, ezen belül 41 darab passiójátékról van tudomásunk. E misztériumjátékok többsége az 1344 oldalt számláló, *Liber Exhibens Actiones parascencivas...*⁴ című, 1774-

* A tanulmány megírását az OTKA K 101571-es számú pályázata támogatta.

¹ A továbbiakban *Tükör* rövidítést alkalmazunk tanulmányunkban.

² A kevés fellelhető forrásmegjelölést sorolja: MEDGYESY S. Norbert, *A csíksomlyói ferences misztériumdrámák forrásai, művelődés- és lelkiségtörténeti háttere*, Piliscsaba–Bp., Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK–Magyarok Nagyasszonya Ferences Rendtartomány, 2009 (Fontes Historici Ordinis Fratrum Minorum in Hungaria – Magyar Ferences Források, 5 – PPKE BTK Művelődéstörténeti Műhely, Monográfiák, 1), 102–106.

³ KILLÁN István, PINTÉR Márta Zsuzsanna, VARGA Imre, *A magyarországi katolikus tanintézmények színpadhasználatának forrásai és irodalma 1800-ig*, Bp., Argumentum, 1992, 44–77, Nr. 10–89f.

⁴ *Liber Exhibens Actiones parascencivas ab anno 1730 usque ad Annum 1774 diem aprilis 27. Libellus, Scholarum Csik Somhyovienisium, nihilominus Mediam Syntaxeos, ac Grammatices signanter, specialiter concernens; et continens Repraesentationem, Enuclationem Mysteriorum Passionis Dominicae, seu Actiones Tragico-Parascenci-*

ben összeállított kéziratban maradt fenn. A csíksomlyói drámakorpuszból az elmúlt huszonöt esztendő során népszerűsítő⁵ és kritikái⁶ szövegkiadás és egy DVD-lemez⁷ jelent meg, valamint doktori dolgozatok⁸ és monográfiák⁹ születtek.

A csíksomlyói obszerváns ferences gimnázium tanulója volt a későbbi minorita tanár, Bene Demeter, akinek nagypénteki *Actio*ját a háromszéki Kézdivásárhely melletti Kanta minorita gimnáziumában mutatták be 1747 és 1751 között.¹⁰

Kiváló forrásunk, összehasonlítási alapunk egy 1626-ban, kaj-horvát nyelvjárásban lejegyzett, tartalmában és stílusában a késő középkorból származó, „Planctus Beatae Virginis Mariae de Passione Domini Nostrī” című devóciós passió is.¹¹

A *Makula nélkül való tiükör* fő forrása a kapucinus Martin von Cochem *Das grosse Leben Christi* című Jézus- és Mária-életrajza, amely Mainzban látott napvilágot, elsőként 1677-ben. Az 1677 és 1926 között Európa- és Észak-Amerika-szerte

cas, Devoto Populo ad aedificationem quott Annis exhiberi solitas, in usum faciliorem Moderatorum sedulo congestas. Confectus 1774. (Csíksomlyói Ferences Kolostor Könyvtára, Csíksomlyó, A VI 7/5275. A továbbiakban *Liber Exhibens...* rövidítéssel hivatkozunk rá.)

⁵ „Nap, Hold és csillagok, velem szokogjatok!”: *Csíksomlyói passiójátékok a 18. századból*, szerk. DEMETER Júlia, utószó PINTÉR Márta Zsuzsanna, latin ford. KILLÁN István, Bp., Argumentum, 2003.

⁶ *Ferences iskoladrámák I: Csíksomlyói passiójátékok 1721–1739.*, szerk., s. a. r. DEMETER Júlia, KILLÁN István, PINTÉR Márta Zsuzsanna, Bp., Argumentum–Akadémiai, 2009 (Régi Magyar Drámai Emlékek [RMDE] XVIII. század, 6/1); Továbbiakban: *Ferences iskoladrámák I.*

⁷ *Csíksomlyói Passiójáték a 18. századból*, szerk., jegyz. MEDGYESY S. Norbert, előadó PPKE BTK Boldog Özséb Szintársulat, rendező GODENA Albert, Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, 2010 (Régi Magyar Színpad, 1).

⁸ NAGY Szilvia, *A csíksomlyói iskolai színjátszás és a korabeli iskoladráma = A Csíki Székely Múzeum Évkönyve 2009*, főszerk. KELEMEN Imola, Csíkszereda, Csíki Székely Múzeum, 2010, I, 425–478.

⁹ PINTÉR Márta Zsuzsanna, *A ferences iskolai színjátszás a XVIII. században*, Bp., Argumentum, 1993; MEDGYESY, *A csíksomlyói ferences misztériumdramák forrásai...*, i. m.

¹⁰ Szövegét Kilián István fedezte fel és adta ki: *Minorita iskoladrámák*, s. a. r., szerk., KILLÁN István, Bp., Akadémiai, 1989 (Régi Magyar Drámai Emlékek XVIII. század, 2), 125–168; elemzése: KILLÁN István, *A minorita iskolai színjátszás a XVIII. században*, Bp., Argumentum, 1992 (Irodalomtörténeti Füzetek, 129), 67–71.

¹¹ A kézirat az 1636-ban alapított és bosnyák ferencesek által gondozott mikházi (Maroszzék) ferences kolostor könyvanyagában maradt fenn, amit az 1951. évi felosztás után Csíksomlyóra menekítettek, ma is a kolostor könyvtárában őrzik. E megható szépségű dramatizált siralom Lukács István műfordításában látott napvilágot, aki Andreas Knezajich, valójában Zágrábi András (†1646) személyében azonosította másolóját: LUKÁCS István, *Dramatizirani Kajkavski Marijin plač iz Erdelja 1626: Dramatizált kaj-horvát Mária-siralom Erdélyből*, Bp., Slovenika, 2000; LUKÁCS István, *A passióhagyomány a horvát irodalomban*, Bp., ELTE BTK Szláv Filológiai Tanszék, 2008. A csíksomlyói passiójátékokkal összevetette: MEDGYESY S. Norbert, *Usporedba dijalogizirano kajkavskog Marijina plača (1626.) i misterijskih igara nastalih u Csíksomlyu u XVIII. stoljeću*, Kronika. Zavoda za povijest hrvatske književnosti, kazališta i glazbe Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, 2013/30, 59–79. [Novi tečaj, godina XV, broj 30, Zagreb, 2013.], 59–79.

számos helyen kiadott¹² Cochem-írást magyarul *Makula nélkül való tükör* címmel elsőként a nagyszombati nyomda jelentette meg 1712-ben. Másodszer, szintén Nagyszombatban, 1722-ben, harmadszor 1746-ban, negyedszer 1780-ban, ötödször immár Budán jelent meg 1792-ben.¹³ A barokk népi lelkeség e szép művét Bálint Sándor a legnépszerűbb katolikus népkönyvnek tartja, amely licenciátusoknak, búcsúvezető szentembereknek, olvasni szerető jámbor asszonyoknak egyik legkedvesebb és legépületesebb olvasmánya volt két évszázadon keresztül.¹⁴ A német nyelvű kiadásból (Martin von Cochem: *Das grosse Leben Christi*) három példány található a Csíksomlyói Ferences Kolostor Könyvtárának állományában. A magyar nyelvű változat (1712, 1722, 1746, 1780) szintén ismert volt Csíkban. A madéfalvi veszedelem (1764) után a menekülő székelyek kedvelt olvasmányként magukkal vitték Moldvába és Bukovinába, ahonnan át is hozták magukkal e kötetet 1941-ben, pl. a baranyai Véméndre.¹⁵ A csíkszépvízi örmények 1802-ben örmény betűkkel készítettek egy magyar nyelvű átíratot a *Makula nélkül való tükör*ből.¹⁶

1. Alapvető hasonlóságok és szöveg-egyezések a *Makula nélkül való tükör* és a csíksomlyói passió-előadások között

Ha szemügyre vesszük a *Makula nélkül való tükör* szövegét, akkor azonnal szembe-tűnik annak párbeszédet rejtő mivolta. A német kutatás szerint *Makula nélkül való*

¹² 31 településről sorolja e Jézus-életrajz 1677–1926 közötti kiadási adatait: Leutfrid SIGNER, *Martin von Cochem: eine grosse Gestalt des rheinischen Barock, seine literarhistorische Stellung und Bedeutung*, Wiesbaden, Franz Steiner Verlag GMBH, 1963 (Institut für europäische Geschichte Mainz, Vorträge, Nr. 35) 40–42.

¹³ VIDA Tivadar, *Makula nélkül való tükör*, Magyar Könyvszemle, 1969, 250–253; PETRIK Géza, *Magyarország bibliográfiája, 1712–1860, V: Pótlások*, Bp., Országos Széchényi Könyvtár, 1971, 309.

¹⁴ BÁLINT Sándor, *Ünnepi Kalendárium 3*, Szeged, Mandala, 1998, 205. (Augusztus 15-e, Nagyboldogasszony ünnepénél tárgyalva.) A *Makula nélkül való tükör* 6. „és megjobbított Kiadását” (*Makula-nélkül-való Tükör, Melly az Üdvözítő Jesus Kristusnak, és Szent Szülőjének életét, úgy keserves kínszenvedését is, és halálát adgya elő. Budánn, 1806. Esztendőben.*) ugyanilyen népszerűségről mesélve kaptam Szakony községben (Sopron vm.) Galavics Józsefné Molnár Máriaától (1920–2003) 1994. augusztus 5-én. A *Tükör* utóéletét kismonográfiai szinten elemzi a mű facsimile kiadásával együtt: FRAUHAMMER Krisztina, *A Makula nélkül való tükör magyarországi batástörténete = Makula nélkül való tükör*, s. a. r. FRAUHAMMER Krisztina, Bp., Pytheas Könyvmanufaktúra – MTA–SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport, 2015, 1–50.

¹⁵ JÁKI Sándor Teodóz, *Csángókeről, igaz tudósítások*, Bp., Való Világ, 2002, 114.

¹⁶ *Távol az Ararattól: Örmény kultúra a Kárpát-medencében: A Budapesti Történeli Múzeum és az Országos Széchényi Könyvtár közös kiállítása: 2013. április 5 – 2013. szeptember 15.*, szerk. KOVÁCS Bálint, PÁL Emese, Bp., BTM, OSZK, 2013, 123, Nr. III.1.5. Bővebben ld. KOVÁCS Bálint tanulmányát ebben a könyvben.

tükör ősforrásának írója, Martin von Cochem¹⁷ is merített saját korának bajorországi vallásos népi színjátékaiból¹⁸ és emellett középkori hagyományt örökített tovább. A magyarországi barokk iskolai misztériumjátékokkal való alábbi összevetés e dramatikusan jelleg, a hasonló vagy egyező motívumok és a kisebb hányadban előforduló szöveg szerinti átvételek miatt indokolt.

Alapvető hasonlóság a prózában írt epikus elmélkedés, a *Makula nélkül való tükör* és a gyakran 80, vagy akár 130 szereplőt felvonultató, 18. századi csíksomlyói és kantai gimnáziumi drámaelőadások között az, hogy mindkettő szövege ötvözi, egybe olvasztja a bibliai és az apokrif eredetű, különösen a középkori szenthagyományból származó eseményeket, motívumokat és azok tanulságait. A *Makula nélkül való tükör* – a késő középkori devóciós passiókhoz és barokk kori dramatikusan prédikációkhoz hasonlóan – együtt szemléli, párhuzamosan részletezi Krisztusnak és édesanyjának, Szűz Máriának szenvedéstörténetét.

a) *A Makula nélkül való tükör és a passiójátékok célja*

A *Makula nélkül való tükör* minden fejezete, elmélkedése figyelmezteti az olvasót, hogy bánja meg bűneit, mert azokkal Krisztus kínjait súlyosbítja. A nagy tömegeket vonzó csíksomlyói nagypénteki passiójáték-előadások fő célja ugyancsak a bűnbánattartás felkeltése volt. Többek között a ferences Szász Mátyás Bonaventura (1741–1789) tollából fennmaradt 1772-es misztériumjáték Prologusa is kimondja, hogy a passió szemlélésével a nézők szándéka az, hogy vétkeiket sirassák:

Igen dicsiretes a tű szándékokot,
Szent és údvességes minden fáratságtok,
Ha Christus kinyain ma it szánakodtok,
S magatok vetkeik sirván fájlaljátok.

Ime hát szemlelvén Christus szenvedesit,
Könyvezzétek, kérlek, keserves keresztit,

¹⁷ Martin von Cochem életéről bővebben: FRAUHAMMER, *A Makula nélkül való tükör...*, i. m., 7–10.

¹⁸ Pl. paradicsom-, karácsonyi és Jó Pásztor-játékok mellett a passiójátékok közül: Steiermärksche Leiden Christi, Böhmerwald-Passionsspiel, Zuckmantler-, Oberaudorfer- és a Kärntnersche-Passionsspiel, továbbá a Passion aus dem Bayerischen Wald. Bővebben Cochem műveivel és életrajzával: Johannes Chrysostomus SCHULTE OFMCap, *P. Martin von Cochem (1634–1712): Sein Leben und seine Schriften*, Freiburg im Breisgau, Herdersche Verlagshandlung, 1910 (Freiburger Theologische Studien, 1), 54.

Mert maga igiri bővséges erdemit,
És eképpen inti valasztot népeit.¹⁹

b) A hamis tanúk kihallgatása a főpap udvarában

Az 1731-es (Scena 5. [6.]),²⁰ az 1743-as (Scena 8.), az 1746-os (Scena 10.) és az 1769-es (Scena 8.) csíksomlyói passiójátékban olvasható, hogy Caiphas vagy Pilátus elé járulnak a tanúk (Testis 1–5.), akik Jézus csodatételeinek, példabeszédeinek fel-
emlegetésével azt bizonyítják, hogy Jézus nem vette figyelembe Mózes törvényét. Iudex előtt ugyanez történik 1758-ban (Scena 12.).²¹ 1731-ben (Scena 5.) Testimonium Primum azt veti Jézus szemére, hogy lerombolja, és három nap alatt fel-
építi a templomot, továbbá Jézus megültotta a császár adóját. 1733-ban (Scena 11.)²² és 1746-ban²³ (Scena 10.) azt rótták fel a hamis tanúk, hogy Jézus semmibe veszi a szombatot, mert akkor betegeket gyógyít.

A hamis tanúk *nagyszámú* felvonultatását nem tartalmazzák az evangéliumok, Máté passiója két hamis tanút említ (Mt 26,60), Márk többek megjelenéséről ír (Mk 14,57–60). Következésképp a csíksomlyói előadások esetében apokrif eredetű forrásra gyanakodhatunk.²⁴ A *Makula nélkül való tükkör* 75. és 76. fejezetében olvashatjuk, hogy a megkötözött Jézust Kaifás főpap elé hurcolták. Ott azzal vádolták, hogy nem tartja meg a zsidó ünnepeket, az ördöggel cimborál, tiltja a császár adóját, istenkáromló, lerontja a templomot, majd végül arcul verték és a földön vonszolták Jézust.²⁵ A felhozott vádak azonosak a *Makula nélkül való tükkör* lapjain és a csíksomlyói színpadon.

¹⁹ 1772. április 17. Részlet a Prologusból. *Liber Exhibens...*, 565.

²⁰ Kiadás: *Ferences iskoladrámák I, i. m.*, 555–561. (A dráma 807–970. sora.)

²¹ 1758. március 24. nagypéntek. Scena 12. Pintér Márta Zsuzsanna gondozásában kiadta: „*Nap, Hold és csillagok...*”, *i. m.*, 406–413.

²² Olvasható: *Ferences iskoladrámák I, i. m.*, 642–643. (A dráma 1156–1208. sora.)

²³ A teljes misztériumjáték kézírata: *Liber Exhibens...*, 1294–1344.

²⁴ A jelenet ókeresztény apokrif gyökerekre megy vissza, pl. *Péter evangéliuma* és a *Feljegyzés a mi urunkról, Jézus Krisztusról, amely Pontius Pilátus idejében készült* (más néven: *Nikodémus evangéliuma*, illetve *Gesta Pilati (Pilátus-akták)*) írás tárja elénk a szenvedéstörténetet. A *Nikodémus-evangélium* egy részletét (Krisztus pokolraszállását) Vanyó László fordításában kiadta: *Apokrifek*, szerk. VANYÓ László, Bp., Szent István Társulat, 1980 (Ókeresztény Írók, 2), 274–282. Teljes fordítása ADAMIK Tamás munkájaként: *Csodás evangéliumok*, szerk. DÖRÖMBÖZI János, Bp., Telosz, 1996, 111–140, 168–180.

²⁵ *Makula nélkül való tükkör, i. m.*, 326–333. (Különösen: 328, 331.)

c) *Krisztus szenvedésének számszerű adatai*

A szenvedéstörténet legszenbetűnőbb és legkegyetlenebb hangú apokrif elemeihez az a jelenet tartozik, amikor a színjátékok egy-egy szereplője felsorolja, hogy Krisztus szenvedése közben szám szerint, pontosan hány vér- és könnycseppet ejtett, illetve hány ütést kapott különféle kínzómodszerek révén.²⁶ A *Makula nélkül való tükkör* 76., 86., 87. és 92. fejezetében olvashatunk erről. A kegyességi mű az ostorozáskor ejtett sebeket és vércseppeket részletezi. A *Makula nélkül való tükkör* szerint Jézus az ostorozáskor 5475 sebet kapott, miközben 6666 ütést mértek rá. Ennek következtében 30 200 vércseppet ejtett a földre és a töviskorona 72 ágú volt.²⁷

Csíksomlyón az 1733-ban bemutatott *Actio parascevice* 4. jelenetében, Jézus vérrel verejtékezése idején találunk elsőként adatot Jézus számszerűen kimutatott szenvedésére. Amor utal a szenvedés számadataira, szerinte Krisztus 97 300 vércseppet hullatott kínjai közben.²⁸ Az 1734-ben színre vitt passiójáték 5. jelenetében Christus panaszkodik, hogy az emberek nem szánják a bűneiket, és maga tárta kínjai számszerű adatait a kőszívű nézősereg elé.²⁹ Az 1736-ban bemutatott misztériumjátékban Krisztus kereszthalálát követően, 15 versszakos Epilogusként – Christus és Prologus névvel jelölve – hangoznak el a pontos számadatok.³⁰

A vizsgálódások során kiderült, hogy a *Makula nélkül való tükkör* az ostorozáskor hullatott vércseppек száma (6666) tekintetében szolgálhatott forrásként a dráma-

²⁶ A motívumról bővebben: MEDGYESY-SCHMIKLI Norbert, „Hány csepp vért hullatott edes Jesusotok, én mingyárt meg mondom, ide balgassatok!”: A csíksomlyói misztériumdrámák egyik legősibb motívuma, A Csíki Székely Múzeum Évkönyve 2005. Társadalom- és Humántudományok, főszerk. MURÁNYI János, Csíkszereda, Csíki Székely Múzeum, 2006, 243–258.

²⁷ *Makula nélkül való tükkör*, i. m., 76. rész (Miként Urunk Jesus Kaiffás előtt csífoltatott, 330–333.), 86. rész (Mint kesergett az édes Szűz Maria az ő Szent Fián, 363–367.), 87. rész (Urunk JESUS Tövissel való koronázatlyárul, 368–371.) és 92. rész (Mint vólt Urunknak dolga azon úton, mind Calvariáig, 388–393.).

²⁸ 1733. Scena 4. Amor szavai. *Liber Exhibens...*, 1065. Kiadta: MEDGYESY, *A csíksomlyói ferences misztériumdrámák...*, i. m., 439; *Ferences iskoladrámák I*, i. m., 620. (A dráma 596–607. sora.)

²⁹ 1734. április 23. Scena 5. Christus monológja. *Liber Exhibens...*, 945. Kiadta: MEDGYESY, *A csíksomlyói ferences misztériumdrámák...*, i. m., 440–441; *Ferences iskoladrámák I*, i. m., 707–709. (E passiójáték 904–988. sora.) A teljes darabot ismerteti: DEMETER Júlia, *Ninszen fájdalom, mint az én fájdalomam...*: *A Csíksomlyón 1734. április 23-án, nagypénteken előadott passiójáték*, Új Forrás, 2004/9, 103–107.

³⁰ 1736. Epilogus. (Eredeti szerepnév: Servus Secundus.) *Liber Exhibens...*, 1105–1106. Kiadta: MEDGYESY, *A csíksomlyói ferences misztériumdrámák...*, i. m., 441–443; *Ferences iskoladrámák I*, i. m., 795–797. (E színdarab 1016–1075. sora.)

íróknak: 1734-ben – minden bizonnyal – Donát László Bálintnak, 1736-ban pedig Balázs Gergely Ráfáelnek.³¹

d) Pilátus ítélete (*Csíksomlyó, 1767*)

Az 1767. évi passiójáték 6. jelenetében *Sententia* cím alatt olvasható jogi szöveg tartalmazza Pilátus szavait, amellyel halálra ítéli Jézust.³² E szövegrész egy hivatalos stílusú, prózában megfogalmazott, indoklással telített bírósági ítélet, amely elüt a passiójátékok többségének felező 12-es versmértékétől. A prózai forma a máshonnan való szövegátvételt bizonyítja: vizsgált textusunk szóról szóra egyezik a *Makula nélkül való tükkör* 89. részében (*Miként Urunk Jesust Pilátus balátra ítélte*) található leírással.³³ Ez az egyetlen szövegrész a 18. századi csíksomlyói drámakorpuszban, amely szöveg szerinti, egészen pontos átvétel a *Makula nélkül való tükkör* szövegéből.

2. Az iskolai színjátszás égi pör jelenete és a *Makula nélkül való tükkör*

A csíksomlyói misztériumjátékok egyik legősibb, középkori eredetű történeti rétegéhez tartozik az ún. égi pör vagy más néven mennyei vita, amely Krisztus megtes-

³¹ A csíksomlyói drámakorpusz esetében a minta sokkal inkább a német ferences Aemilianus Nieberlénak (1673–?) *Octava Seraphica* című, 1733-ban és 1768-ban helyben is kinyomtatott lelkigyakorlatos gyűjteménye (*Octava seraphica religioso spiritualia exercitia facienti singulis annis per Octo Continuos Dies Studiose pariter ac devote celebranda aulhore P. F. Aemiliano Nieberle, Reimpressum In Conventu Csikiensi, Sumptibus Spect[abilis] Ac Generosi D. Michaelis Bors, Anno 1733. A szenedés számszerű adatai: 6. nap (Mottó: Sanctissimo Ordinis tui Fundatori consecranda), a 3. meditáció (De passione Domini) 2. cikkely. (Lelőhely: Csíki Székely Múzeum Könyvtára, Ferences Állomány, Csíkszereda, Ltsz. 2730) és annak forrása, a flamand jezsuita, Guilelmus STANIHURSTUS (1601–1663) *Dei immortalis in corpore mortali patientis historia, Moralis Doctrinae Placitis commendationibus illustrata* (Tyrnaviae, Typis Academicis per Frider Gall, 1731. Csíki Székely Múzeum Könyvtára, Ferences Állomány, Csíkszereda, Ltsz. 3559.) című elmélkedésgyűjteménye volt, amit Ozolyi Flórián (1683–1755) ferences fordított magyarra 1727-ben: *A halandó testben szenvedő halhatatlan Istennek Szentséges Historiája, mely a Jézus Zászlója alatt vitézkedő Szent Társaságbéli Tiszteendő Pater Guilelmus Stanihurstus által deák nyelven ki adattatott Most pedig Tüb Keresztény hívekenek lelki idvösségekre Szent Ferencz szerzetbéli Magyar országgi Boldog Asszony Provinciájája-béli T. P. Provincialis rendeléséből magyar nyehre fordítottván, a méltóságos baro, ikladi Szluba Ferencz Salgó Vára örökös Urának, Császáár, és Koronás Király Urunk eö Felsége Udvári Actualis Tanácsának, és Magyar Cancellariájája Assessorának, Nagy jó Patronus Urnak eö Nagyságának istenes költségével ki nyomtattatott, Posenban, Royer János Pál által, 1727 dik Esztendőben.**

³² PINTÉR Márta Zsuzsanna, *Az Inductio de Passione Christi című csíksomlyói iskoladráma = Írók és művek a XVII–XVIII. században: Négy tanulmány a régi magyar irodalom köréből*, szerk. LANCSÁK Gabriella, HARGITAY Emil, Bp., Eötvös Loránd Tudományegyetem, 1984 (ELTE Acta Iuvenum 1984/1) 179–180. (A passiójáték 557–569. sora, a teljes tanulmány: 131–201.)

³³ *Makula nélkül való tükkör, i. m., 377–378.*

tesülését, illetve keresztalálát hivatott eldönteni Deus Pater udvarában. A pert gyakran valóságos jogi formulákkal jelölték a színdarabok szerzői, főként az 1755-ben színre vitt misztériumdráma szereplői között olvashatjuk *Judicium*, *Advocatus*, *Prókátor*, *Judex*, *Majestas Offensa*, *Approbatio* és *Confirmatio* nevét.³⁴ A mennyei, allegorikus „bíróági” procedúra szereplői rendszerint az Ószövetség pátriárkái, prófétái, esetleg királyai, valamint az allegorikus figurák, legtöbbször *Misericordia*, *Justitia*, *Amor*, *Dolor*, *Sapientia*, *Innocentia* és *Rigor*.

A csíksomlyói misztériumdrámák szerkezetében az égi pörnek többféle helye lehet. Olvashatunk olyan darabot, amelyben az égi pör – a teológiai okoknak megfelelően – az Ádám- (paradicsom) jelenet után következik: 1731-ben (*Előjáték*),³⁵ 1748-ban³⁶ (*Scena 3–4.*), 1766-ban (*Scena 6.*)³⁷ és 1768-ban³⁸ (*Scena 4.*). A második fő csoport esetében a színjáték a *Prologus* után közvetlenül a mennyei perrel kezdődik: az 1727-ben (*Scena 1–5.*),³⁹ az 1733-ban (*Scena 1–2.*),⁴⁰ az 1767-ben (*Scena 1.*)⁴¹ és az 1769-ben⁴² (*Scena 1.*) színre vitt misztériumok szerint. A harmadik csoportba az 1755-ös misztériumdrámát⁴³ oszthatjuk, melyben nagypéntek hajnalán, Krisztus vérrel verejtékezése után ül össze az újszövetségi szereplőket is felvonultató mennyei tanácskozás (*Scena 7., 9–11.*). Negyedik kategóriaként említhetjük az 1736-os (*Scena 1.*)⁴⁴ és az 1740-es (*Scena 6. Evangelica*) passiójátékot,⁴⁵ melyben a Szentháromság személyei döntenek el a *Verbum* megtestesülését.⁴⁶

³⁴ *Liber Exhibens...*, 98–115.

³⁵ Demeter Júlia munkájaként olvasható: *Ferences iskoladrámák I, i. m.*, 527–535. (E dráma 208–294. sora, eredetileg a paradicsomjelenettel: *Scena 1., 72–294. sor.*)

³⁶ *Liber Exhibens...*, 665–692.

³⁷ *Liber Exhibens...*, 461–491. A dráma szövege eddig két alkalommal jelent meg nyomtatásban: FÜLÖP Árpád, *Csíksomlyói nagypénteki misztériumok*, Bp., 1897, 215–220. és Nagy Szilvia munkájaként: „*Nap, Hold és csillagok...*, i. m., 573–578.

³⁸ *Liber Exhibens...*, 492–512.

³⁹ Kilián István sajtó alá rendezésében: *Ferences iskoladrámák I, i. m.*, 353–381. (A darab 1–851. sora.) Az Ádám-síralmat kiadta: MEDGYESY, *A csíksomlyói ferences misztériumdrámák, i. m.*, 392–394.

⁴⁰ Demeter Júlia munkájaként olvasható: *Ferences iskoladrámák I, i. m.*, 601–612. (A dráma 56–373. sora.)

⁴¹ PINTÉR, *Az Inductio de Passione Christi...*, i. m., 131–140.

⁴² *Liber Exhibens...*, 512–530.

⁴³ *Liber Exhibens...*, 98–115.

⁴⁴ Kiadta: MEDGYESY, *A csíksomlyói ferences misztériumdrámák, i. m.*, 223–226; Pintér Márta Zsuzsanna munkájaként olvasható: *Ferences iskoladrámák I, i. m.*, 757–759. (A dráma 61–124. sora.)

⁴⁵ *Liber Exhibens...*, 1188–1230.

⁴⁶ Ebből látszik, hogy az égi per nem feltétlenül kapcsolódik a paradicsomjelenethez. Külön csoportot alkothatnak azok az égi pört előadó szcénák, melyekben egy-egy ószövetségi szereplő ajkáról Krisztus szenvedésének egy-egy praefigurációja hangzik el. Ezen darabok közé tartozik az 1727-ben, 1733-ban, 1755-ben és 1769-ben előadott passiójáték. Az előképek típusát ld. MED-

a) *Égi pör a Makula nélkül való tükör szerint*

A *Makula nélkül való tükör* (1712) 69. része, *Miként tartatott Tanús az ártatlan JESUSra* címmel⁴⁷ tárja elénk dramatikus formában az égi pert. A vita a Mennyei Atya hívására akkor kezdődik, amikor Jézus a Getszemáni kertben vérrel verejtékezik. Jelen vannak: Irgalmasság, Igazság, Bizonyosság és Bölcsesség. Jézus Prókátora az Ártatlanság volt, az Emberi Nemzet Prókátora pedig a Szeretet. Elsőként az Angyalok szólalnak meg. Szerintük Jézusnak meg kell halnia, mert különben nem épül újjá a Mennyei Udvar. Másodikként a límbusbeli Szent Atyák lépnek fel. Elsőként Ádám szólal meg, aki szerint Jézusnak meg kell halnia, mert ő is kertben vétkezett, így Krisztust is kertben kell elfogni. Fán vétkezett Ádám, így Jézusnak is fán kell meghalnia. Noé szerint Jézus mezítelen függjön a kereszten, mert részegen ő is mezítelenül csúfoltatott meg fiaitól. Ábrahám szerint fia, Izsák maga vitte a hátán a fát a feláldozásához, így Krisztusnak is ezt kell tenni. Szent Dávid próféta szerint „Még kezét lábát által-szegezzék, a’ mint velem meg-iratta a’ Sz[ent] Lélek Isten a’ Sóltárkönyvben.” (Dávid szavai a 21. zsolárra utalnak.) Az Egész Emberi Nemzet is Jézus halálára voksol, hogy beteljesedjenek a próféták szavai. Jézus „védőügyvédje”, az Ártatlanság szerint „semmiképpen nem illik meg-halni, kit bizonyítok a’ Törvény könyvbul, mert Moyses könyvének huszon hatodik Részében úgy vagyon meg-irva: Az ártatlant semmiképpen meg ne öllyék.” Az emberiség védője, a Szeretet véleménye az volt, hogy Krisztusnak meg kell halnia, hisz Krisztus mondta:

ki ki azt kívánna felebaráttának, a’ mit magának: Krisztus pedig magának kívánna a’ meg-dicsőítést; annak okáért az embernek is azt kívánna, az ember pedig meg nem dicsőítetik, hanem ha Kristus meghal. Nincs nagyobb biznosság, mit a’ kit az ember maga nyelvével mond.

Erre az Ártatlanság Ezekielre hivatkozik: „Ezechil Proféta könyvének tizen nyolczadik reszében úgy van meg-irva, hogy nem szenved a’ fiú az ő Attyának álnokságát, de mely lélek vétkezik, meg-hal.” Krisztus nem vétkezett, csak Ádám, tehát neki kell meghalnia. Végül a Szeretet érvel újra:

GYESY, *A csíksomlyói ferences misztériumdramák...*, i. m., 364–369. A mennyei jelenet részei és fő forrásai: a megváltást eldöntő vitának kezdetben két része volt: az Ordo Prophetarum, amely egy pseudo-augustinusi beszéd, a *Sermo contra Judaeos et Paganos et Arianos de Symbolo* nyomán keletkezett bizánci hatásra. A megváltás pör, a tulajdonképpeni égi pör (Proces de Paradis) Pseudo-Bonaventura *Elmélkedéseire* vezethető vissza. (KARDOS Tibor, *A magyar színjáték kezdetei*, Bp., Színháztudományi Intézet, 1960, 57; *Régi Magyar Drámai Emlékek I*, szerk. KARDOS Tibor, DÖMÖTÖR Tekla, Bp., Akadémiai, 1960, 83–113.)

⁴⁷ *Makula nélkül való tükör*, i. m., 69. rész. 304–308. (A 3., 1746-os kiadásban: 295–299.)

meg kell halni, mivel az édes Jesusban vagyon a' tökéletes szeretet, az pedig azt kívánja, hogy lelkét adja felebaráttyáért, a' mint maga-is mondotta: Szent János Evangéliomának tizen ötödik Részében meg-van írva, azért más mód nem lehet csak meg-kell halni.

A pörben kimondták a szentenciát: Az Igazság szerint „csak a bünrül eleget tegyenek, ámbár hallyon meg.” Az Irgalmasság véleménye: „nékem is igen tetczik, hogy ellenségiért hallyon meg, mert akkor én dicsirtetem.” A Bizonyosság mondá: „Én is azt akarom, hogy a' Proféták szavai bé-tellyenek. A Bölcsesség ítélete: „tetszik hogy meg-hallyon, mert azzal mindeneknek kijelentem, hogy én a' gonoszbul' jót tehetek.” Az Ártatlanság zárszava: „ha melly lélek vétkezik, tehát ugyan az hallyon-meg, ha szeretetből vállalja, tegye meg.”

A per után a Mennyei Atya Krisztusnak ajándékot küld az Angyalok által. Az első a Reménségnek Angyala, aki kötelet hoz és mondja:

emlékezzél meg az első emberről, ki nem akarta reménségét vetni az Úr Istenben, azért még most is fogva tartatik minden maradékival a' Limbus setét tömlöczében, honnan masként ki nem szabadúlhat, hanem ha te magadot ez kötéllel erőssen meg kötözteted. Be tellyesedgyék benned a' Proféta mondása: A bünösök kötele meg-környékeztek engemet.

Az Erösség Angyala kőoszlopot hozott le az égből a földre, és így szólt: „miként vesztette el az első ember Paradicsomban az ő erösségét, hogy beteljesedjék benned a' Soltár könyvnek mondása: Egészéijel keserves sanyargatásom vala.” A Bölcsességnek Angyala a töviskoronával érkezett a vérrel verejtékező Krisztushoz:

mint veszté-el Adám Paradicsomban az ő bölcsességét, és az Isteni felség előtt el-rejtezek a' Paradicsom Fái közzé, nincs immár annyi bölcsesége, hogy a' Paradicsom úttját meg-tudná találni, hanem tsak te általad koronának tövisse által, – verje Szent Fejedet, mind agyod velejéig, hogy ki származzék böven a' te bölcsességed, hogy azzal fel-találhassa a' Paradicsom úttját. A Mértékletesség Angyala epével és ecettel telt edényt hozta: az első ember meg-evé a tiltott almát, melly miatt a' pokolbéli ördögnek eledelül adatott, bé-tellyesedgyék Dávid mondása: Epét adának nekem ételül, és szomjúságomban ecettel itatának.

A Szeretetnek Angyala keresztfával jelent meg:

Szükség hogy meg-hally ez Kereszten, hogy meglássák mennyen, földön, pokolban a' te nagy szeretetedet megemlékeztén, hogy Adám fa-által vétke-

zett, azért küldi néked a' te Szent Atyád, hogy magad vállán vidd-ki a' kinnak helyére, és ott rajta meg-hally.

A Végig megmaradásnak Angyala három vasszeget tartott a kezében:

Adám nem maradt végig a Paradicsomban, melly miatt az emberi nemzet olly alhatatlanná és erőtlenné lett, hogy semmiképpen nem állhat az ördögi késértetek ellen és mondhasd Dávid Profetának mondását: Altal verék kezeimet, lábaimat, és meg számlálék minden tetemimet.

A Hitnek Angyala éles lándzsát tartott a kezében:

hóltod után ez lánzával Szent oldaladat által verjék. Emlkezzél meg, hogy te vagy jutalma minden híveknek, és a' Hitnek fundamentoma; de az első ember meg nem álla az Hitben, azért ki esék a' választottak közzül, azért a' te mennyei Szt. Atyád küldi néked, hogy szt. szivedet által veressed, hogy beteljesedgyék a' Próféta mondása: Meg-üté a' kösziklát és víz folya-ki belöle.⁴⁸

Láthatjuk, hogy a *Makula nélkül való tükör* magyar fordítása nemcsak a prófétajátékot és a mennyei vitát kapcsolja össze, hanem az arma Christi-motívumot (Krisztus szenvedése eszközeinek felsorolása) is. Mindezt nagypéntek hajnalához köti.

b) Égi pör és arma Christi-jelenetek a Makula nélkül való tükör alapján Csíksomlyón (1733, 1769) és Kantában (1747–1751)

A csíksomlyói színi hagyományban 1733 (Scena 1–2.) és 1769 (Scena 1, 3.) nagypénteken bemutatott misztériumjáték első jelenetei tárják elének a legteljesebb égi pört, majd ezt követően – ugyancsak – a *Makula nélkül való tükör* alapján az arma Christi-motívumot.⁴⁹

⁴⁸ *Makula nélkül való tükör, i. m.*, 69. rész, 304–308.

⁴⁹ Az arma Christi az apokrif iratokban és a középkori hagyományban Krisztus kínozóeszközeinek – kereszt, töviskorona, lándzsa, szögek, kőoszlop, ostor, botra tűzött szivacs, 30 ezüstpénz, kakas, nádszál, Veronika kendője (sudarium), INRI-felirat, három kocka, kalapács, fúró, kötél, szarkofág, halotti lepel – összefoglaló neve, amelyek egyúttal a feltámadt Krisztus diadaljelvényei. Az arma Christi-tisztelet bizonyos ikonográfiai kezdeményezések után a Santa Croce di Gerusalemme római templomában bontakozott ki, és összefüggött a Vir Dolorum-tisztelettel és a késő középkor passziomisztikájával is. Az arma Christi-tisztelet megerősítésében nagy szerepe volt Clairvaux-i Szent Bernátnak a XII. század elején. Az egyház „Festum de armis Christi” név alatt húsvét 2. hetének péntekén külön ünnepet ült, amelyet VI. Ince pápa 1353-ban a Német-római Császárság számára már engedélyezett. (*Waffen Christi = Lexikon für Theologie und Kirche*, X, hrsg. Josef HÖFER, Karl RAHNER, Freiburg, Verlag Herder, 1965, 907–908.) Az *Érsekújvári kódex*

Az 1733-as misztériumdrámában kiemelten hangsúlyos szerepet kap az égi pör (*Consilium Coeleste super unigenitum*), mint valamiféle jogi procedúra.⁵⁰ Nem tartjuk kizártnak, hogy a darab címében szereplő „Jus Civile”, azaz „polgárjog” megjelölés is a hivatalos bírósági tárgyalásra utal. A Prologus után az új jelenet (Scena 1.) feltüntetése nélkül Deus Pater összehívja udvarába az égiek tanácskozását. Elsőként a limbusban⁵¹ a megváltást áhító ószövetségi atyák szólalnak meg a vitában. Ádám szerint ő fa által vétkezett, ezért fa által kell visszaszerezni a mennyet. Noé mezítlenségére hivatkozik. Ábrahám azt mondja, hogy Jézus úgy vigye a hátán a keresztfát, ahogy Izsák vitte a vállán a fát feláldozásához. Dávid király a 21. zsoltárra utal („kezét lábát által szegezéssel, keményen meg verik, rontyák az izekben.”), amely a Messiás szenvedését jövendölte meg, a keresztfán Jézus által is imádkozott *Istenem, Istenem miért hagytál el engem...* kezdősorral. A dráma 2. jelenetében az allegorikus figurák mondják el ítéletüket: Innocentia (Ártatlanság), Jézus prókátora szerint ne ontsanak ártatlan vért. Ebben Mózes 4. könyvére hivatkozik. Ámor az emberiséget védi, majd Innocentia újra a Verbum (Az Isteni Ige, azaz Krisztus) védelmére kel *Ezekiel próféta könyve* 14. fejezetét idézi:

Innocentia Respondet

A tizen negyedik részben meg van írva,
Hogy fia Attyának, ámbár vétkez volna,
Nem szenved nyilván vétkét az ő Attya,
Fia gonoszágát, mert nem ő az oka.⁵²

Emiatt javasolja Innocentia, hogy Ádám haljon meg Jézus helyett, mert ő a vétkes. Justitia szintén Ádám halálát kívánja, Misericordia pedig az emberiség védelmére kel, és kéri Jézust, hogy irgalmasságból haljon meg. Sapientia (Bölcsesség) szerint Jézus haljon meg a kereszten, és az emberiség örökké legyen hálás ezért. A Confessor (Hitvalló) szintén Jézus halála mellett voksol a próféták jövendölésére

(1529–1531) hosszasan méltatja az arma Christi jelentőségét. (Az *Érsékájvári-kódex* sorait idézi és az arma Christi-tisztelet formáit ismerteti: BÁLINT, *i. m.*, I, 1998, 296–303.)

⁵⁰ FODOR Patrik, *Jus Civile aequitatis, Populi iniquitate extortum Ex Anno reparatae Salutis Millesimo Septingentesimo trigesimo tertio, Die 3. Aprilis publicatum. Cum passivis amabus per scenas super Psalmum: Posuerunt adversum me mala pro bonis, et odium pro dilectione mea. In Juventute Csik Somlyoviensi per scenas distributa Per Patrem Fratrem Patrítium Fodor, pro tunc Professore Syntaxeos, et Grammatices Composita = Liber Exhibens...*, 1053–1084. Demeter Júlia gondozásában kiadta: *Ferenes iskoladrámák I, i. m.*, 601–612. (E dráma 57–373. sora.)

⁵¹ A limbus a pokol tornácát jelenti: az ószövetségi, valójában Krisztus kereszthalála előtt élt igazak itt várták a megváltást. Krisztus „nagyszombaton” a pokolra szállásával őket szabadította meg.

⁵² 1733. Scena 2. Innocentia szavai. *Liber Exhibens...*, 1058.

hivatkozva. A per zárásaként Deus Pater (más szerepnévvel: Aeternus Pater) a Fia földre való elküldése mellett dönt. Ezután az arma Christi-motívum következik az 1733-as passiójátékban: Deus Pater az angyalokat hívja, akik hozzá Jézus szenvedésének eszközeit. Elsőként Spei Angelus (a Reménység Angyala) adja át égi ajándékként a kötelet Christusnak, majd az Angelus Fortitudinis (az Erősség Angyala) az oszlopot, hogy ehhez kösse magát, hiszen szavai szerint: „Sóltari könyben mely feltaláltatik, / Hogy ejjel és nappal tested kínoztatik.”⁵³ A harmadik, Sapientiae Angelus (a Bölcsesség Angyala) a töviskoronát hozza, közben Angelus Tertius megmagyarázza, hogy Ádám bűne miatt az emberiség dicsőségének helyreállításáért kell viselnie Verbumnak a szenvedéseket. Temperantiae Angelus (a Mértékletesség Angyala) a keserű poharat adja Krisztusnak, mert el kell viselnie a mérges poharat azért, hogy az emberre váró méreg megszűnjön. Charitatis Angelus (a Szeretet Angyala) hozza, személyéből fakadóan talán a legszemléletesebb lényegi kapcsolattal, a kereszttel. Perseverantis Angelus (Végig maradás Angyala) a szegeket teszi Krisztus lábai elé, hogy az emberi nemnek figyelmeztetésképpen a kísértésben adjon sok erőt. Végül Fidei Angelus (a Hitnek Angyala) lép a színré, aki lándzsát ad át a reszkető Christusnak, hogy ezzel rontsa Krisztus ellenségeit.

A *Makula nélkül való tükör* 69. részének leírását követő, és az 1733-as passiójátékéhoz hasonló szépségű és részletességű, tanulmányunk *Függelékében* közzétett másik égi pör és a hozzá kapcsolt arma Christi-jelenet az 1769 nagypénteken bemutatott misztériumjátékban található. Az 1769-ben előadott passiójáték Prologusa a drámák előadásának régi szokására – „Vagyon ez szokásban...”⁵⁴ – hivatkozik, majd bűnbánattartásra és könnyhullatásra szólítja fel nézőit. Az első jelenet kezdetén Deus Pater sértődötten szónokol Ádám vétke miatt, mivel az ember háládatlan volt azért, amiért Ő a „gyönyörűségnek helyére”⁵⁵ helyezte. Erre Deus Filius ön maga kéri Atyját, hogy irgalmazzon a bűnös emberiségnek, mivel Luciper csalta meg. Deus Pater elfogadja a felajánlást, de előtte tudatnia kell ezt a kérdést az angyalokkal. Emiatt összehívja „tanácsosait, mennyei szolgálóit”. Misericordia egyértelműen Christus halála mellett foglal állást, Justitia szintén. Testimonium (Bizonyoságtétel)

⁵³ 1733. Scena 2. Angelus Fortitudinis szavai. *Liber Exhibens...* 1059.

⁵⁴ *Liber Exhibens...* 513.

⁵⁵ 1769. Scena 1. Deus Pater szavai. *Liber Exhibens...* 513. Andropus (valójában Ádám) siralma ugyancsak gyönyörűséges helyről beszél az Édennel kapcsolatban az 1761-ben színre vitt passiójáték 7. jelenetében: „helyezteté őtet nagy gyönyörűségben.” (Androfilus szavai: *Liber Exhibens...* 340.). Figyelemre méltó toposzról lehet szó, mivel a katolikus, nyugat-dunántúli *Vépi énekeskönyv* (1731) egyik éneke *Gyönyörűségnek kertjében / Paradicsomnak heljében, / Ádám Atyánk lakik...* kezdősorral indul. Kiadta: ERDÉLYI Zsuzsanna, „*Gyönyörűségnek kertjében.*”: *Ádám-névasztalók*, Új Írás, 1983/1, 78. (A teljes tanulmány: 75–91.)

az embert védi, mert szerinte tudatlanságból vétkezett, ezért méltó a szabadításra. Sapientia szerint haszontalan az Isten számára a lelkek kárhozata. Innocentia véleménye: „Másként nem épülhet a Mennyei Udvar, / A Fiad meg nem hal, nem telik bé a kar!”⁵⁶ Deus Pater ezután a limbusban szenvedő atyákat szólítja, akik az 1733-as drámánál már ismertetett előképekkel (Ádám könyörgése, Noé mezítelensége, Izsák fahordozása és áldozata, Dávid 21. zsoltárja) voksolnak Deus Filius kereszt-halálára, aki a jelenet végén alázatosan elfogadja a mennyei tanács döntését.⁵⁷ Az 1769-es passiójátékban a pokolbéli (2.) szcéna után a 3. jelenet ismét az égbe kalauzolja a nézőket, pontosabban az arma Christi-motívum bemutatásával az égi és a középső, azaz a földi szintet kapcsolja össze: Deus Pater az angyalokkal vigasztalja Fiát, és elküldi neki a földre a szenvedés eszközeit. Deus Pater szavai magyar nyelven említik, hogy melyik angyal melyik kízóeszközt viszi, majd ennek megfelelően az alábbi allegorikus figurák (valójában angyalok) néhány versszak keretében köszöntik Christust: Justitia kötelet hoz, Fortitudo (Erősség) oszlopot cipel, a Sapientia tövist, Temperantia (Mértékletesség) pedig myrrhás, keserű poharat hoz. Innocentia olyan kízószerszámokat visz, amitől Christus ártatlan teste vérzik majd, Amor pedig siratásra szólítja fel az angyali sereget, és miközben átadja a keresztfát, elmondja, hogy Christust a kevélység és a kegyetlenség feszíti majd rá. Perseverantia (Állhatatosság) a szöveget hozza, mely a megmaradásra figyelmeztet, Fides (Hit) pedig lándzsával állít be, amellyel a fősvénység megnyitja Christus oldalát, az Irigység keresi Szívét, amiből majd vért és vizet iszik a Részség. A misztériumjáték írója ezzel a szemléletes leleménnyel érzékelteti, hogy Krisztust valójában az emberek által elkövetett bűnök kínozták meg és feszítették keresztre.⁵⁸ A jelenet

⁵⁶ 1769. Scena 1. Innocentia szavai. *Liber Exhibens...*, 514.

⁵⁷ Az 1769-es dráma 2. szcénája a hét főbűn gyűlését mutatja be, mintegy a mennyei vita pokolbéli párhuzamát. A csíksomlyói misztériumdrámákat író ferences tanárok – ugyancsak középkori hagyományt követve – háromszintű színpadot alkalmaztak – KILIÁN István, *Adatok Csíksomlyó színpada és szcenikája történetéhez = A magyar színjáték honi és európai gyökerei: Tanulmányok Kilián István tiszteletére*, szerk. DEMETER Júlia, Miskolc, Miskolci Egyetemi Kiadó, 2003 (Régi Magyar Színház, 2) 26–31. –, amely megadta a lehetőséget arra, hogy a legfelső színpadon játszódó égi tanácskozást és a legalsó színpadon bemutatott pokolbéli gyűlést világosan elkülönítsék. Ennek segítségével szemléltették a barokk kor lelkiségében többször ábrázolt tételt: a menny és a pokol között nincsen átmenet, az embernek az egész életével kell döntenie valamelyik mellett. A csíksomlyói 1769-es darab pokolbéli „értekezletén” a főbűnöket Superbia (Kevélység) szólítja színpadra, akit Avaritia (Fősvénység), Luxuria (Bujaság), Invidia (Irigység), Gula (Torkosság), Ira (Harag) és Acedia (Jóra való restség) követ. A főbűnök elmondják saját lényegüket, hogy milyen rossz tulajdonságokkal vihetik az embert a kárhozatra.

⁵⁸ Az 1769-es passiójátékban Christus szavaira a keresztre feszítés után megtérnek a 2. jelenetben színre lépett fő bűnök: a jelenet nyitányaként Superbia dicsekszik, hogy sok követője van, Gula állandóan kocsmába jár, Avaritia 12 aranyat ad a mulatsághoz, Luxuria egy erdei bordélyház

zárásaként Justitia „ad Auditores”, azaz a hallgatóságához szól, bűnbánatra int és a planétákat szólítja siratásra. A dráma Justitia szavai után Christus színre lépésével és a betániai jelenettel folytatódik (Scena 4.).

Az arma Christi ugyanígy az égi perrel együtt fordul elő Bene Demeter *Actio parascevica* drámájának (Kanta, 1747–1751) 6. jelenetében.⁵⁹ A különbség a csíksomlyói és a kantai színdarabok között csak annyi, hogy Csíksomlyón az 1733-as és az 1769-es drámák elején, az üdvtörténetnek megfelelő helyen, Jézus nyilvános fellépése előtt zajlik az égi per, a kantai darabban, a *Makula nélkül való tükör* szerkezetét pontosan követve pedig akkor, amikor nagycsütörtökön este Jézus az Olajfák hegyén imádkozik, és vérrel verejtekezik. A két említett csíksomlyói passiójáték és Bene drámája is egyaránt a *Makula nélkül való tükör* leírását követi az égi pör és a hozzá kapcsolódó arma Christi dramatisálásakor. A pör szereplői, megszólalásuk sorrendje, mondatainak frazeológiája és ószövetségi hivatkozásaik, továbbá a fellépő angyalok sorrendje és kínozószközeik típusa teljes egészében a *Makula nélkül való tükör* 69. fejezetére épül, annak pontos, de nem szöveg szerinti átvétele mindhárom misztériumdráma esetében. Az 1733-as és 1769-es csíksomlyói passiójáték égi pör szövege között szöveg szerinti egyezés csupán Angelus (1733) és Innocentia (1769) egyetlen mondatában található, amikor a mennyei udvar újjáépítéséről szólnak.

Martin von Cochem művében (Mainz, 1677) nem szerepel az égi pör. A Jézus és Mária-életrajz cseh fordítását Edelbert Nymburský készítette el, és adta közre nyomtatásban *Veliký život Pána a Spasitele našeho Krista Ježíše a jeho nejsvětější matky Marie Panny* címmel, 1698-ban. A magyar fordítást készítő nagyszombati klarissza Újfalusi Judit Magdolnának (1676–1738) ez a cseh nyelvű kiadvány volt a fő forrása.⁶⁰ Kovács Eszter kutatásai szerint a magyar nyelvű *Makula nélkül való tükör*-változat az említettek mellett valószínűleg a cseh *Život Pána a Spasitele našeho Ježíše Krysta, též Přeblahoslavené Panny a Matky gébo Marye, podle sepsanj S Bonaventury*

felépítését javasolja, Ira fegyvereket gyűjt, Acedia pedig a harangszó elől menekül. Majd Superbia hirtelen elkezd félni, mert egy állatformájú (oroszlánképű?) embert látott, akikkel hiába mentek szembe a bűnök. Ekkor Christus a keresztről – a már idézett „Popule meus” nagypénteki liturgikus ének szavaival – megkérdezi a bűnöktől, hogy mit vétett ellenük. Ezek után Christus rámutat a darab 3. jelenetében az égből kapott saját kínozószerszámaira, amelyek a bűnből szabadítják meg az emberiséget. Christusnak itt elmondott monológja részletezi, hogy Szűztől születvén a világba jött az embereket megmenteni. Egyetlen útnak a megtérést javasolja. Erre Acedia megtér, akit ebben a többi főbűn is követ (1769. Scena 12.).

⁵⁹ *Minorita iskoladrámák, i. m.*, 144–148.

⁶⁰ VIDA, *Makula nélkül...*, i. m., 250–253.

című nyomtatvány (1689), vagy más Bonaventura-feldolgozás alapján is készült.⁶¹ Az égi per és az arma Christi-jelenet ezekben a cseh nyelvű lelkeségi művekben sem található. Laskai Osvát *Sermones Dominicales [...] Biga salutis intitulati* (Hagenau, 1506; RMK III. 136.) prédikáció-gyűjteményének nagypénteki dramatikus beszédében (47. sermo) viszont fellelhető. Stockinger Mátyás erdélyi ferences nagypénteki második prédikációja (Csíksomlyó, 1679–1689) Laskai sermójának majdnem pontos fordítása. Stockinger prédikációjában *Judicium de morte Christi* alcímmel szerepel a mennyei tanácskozás, amelyben ugyanolyan sorrendben ugyanazok az előképek olvashatók, mint az 1733. és az 1769. évi csíksomlyói passiójáték égi pörében. Az említett drámákban szereplő allegorikus figurák nevei (Innocentia, Amor, Iustitia, Misericordia, Sapientia) is pontosan egyeznek Laskai–Stockinger-prédikációval.⁶² Jeles nyelvemlékeink, a *Píry-hártya* és annak folytatásaként fennmaradt *Máriabesnyői töredék* (15. század) szintén az égi pert és hozzá csatolva az arma Christi-motívumot tárják elénk.⁶³ Honnan került az égi pör az 1712-ben magyar nyelven kiadott *Makula nélkül való tükör* szövegébe? Lauf Judit kutatásai az elmúlt esztendőben tisztázták ezt a kérdést: nem Laskai prédikációja e jelenet forrása, hanem a *Píry-hártya* anyakódexe, amelyet a fordító-író Újfalusi Judit ismert, ugyanis az átültetés idején, 1710 körül a nagyszombati klarissza kolostorban őrizték e jeles késő középkori nyelvemléket. Ebből a kódexből ültette át anyanyelvére Újfalusi e középkori eredetű jelenetet,⁶⁴ mert a 15. századi magyarországi passióhagyomány e kiemelkedően szép és fontos scénája nélkül a klarissza apáca nem érezte teljesnek Jézus Krisztus életrajzát.⁶⁵ Ennek következtében elmondható, hogy a Csíksomlyón bemutatott égi pör

⁶¹ KOVÁCS Eszter, *A Makula nélkül való tükör cseh forrásai*, Bp., MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkeség Kutatócsoport, 2014, 33–35. Világhálón: <https://bt.kppke.hu/uploads/articles/503852/file/kovacseszter.vagojeles.pdf> (2015. május 19.)

⁶² Stockinger kéziratban fennmaradt prédikációjának jelzete: OSZK Quart. Hung. 1424. A Laskai- és a Stockinger-sermót párhuzamosan kiadta: SZELESTEI N. László, *Magyar ferencesek prédikációs gyakorlata a 17. században: Csíksomlyói kézíratos prédikációk*, Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, 2003. (Pázmány Irodalmi Műhely, Források, 4), 137–181.

⁶³ KEDVES Csaba, *Magyar nyelvű drámatöredék a 15. század végétől = A magyar színház születése*, szerk. DEMETER Júlia, Miskolc, Miskolci Egyetemi Kiadó, 2000, 200–209. TÓTH Péter ismertetése: *Látjátok feleim... Magyar nyelvemlékek a kezdetektől a 16. század elejéig: Kiállítás az Országos Széchényi Könyvtárban, 2009. október 29–2010. február 28.*, szerk. MADAS Edit, Bp., Országos Széchényi Könyvtár, 2009, 306–307, Nr. 45. A *Píry-hártya* szerint az égi pör nagycsütörtök estelén zajlik, amikor Krisztus vérel verejtékezik a Getszemáni-kertben (Mk 14,32; Mt 26,36).

⁶⁴ Szövegegyezések bemutatásával kiadta: KOVÁCS, *A Makula nélkül való tükör...*, i. m., 115–119.

⁶⁵ LAUF Judit, *Egy középkori nyelvemlék 18. századi továbbélése: a Píry-hártya egykori kódexe és a Makula nélkül való tükör*, Magyar Könyvszemle 2012, 234–255. A világhálón: www.epa.oszk.hu/00000-

és arma Christi-jelenetek – különösen 1733-ban és 1769-ben – a *Makula nélkül való tükör* 69. részének szövegéből táplálkoztak, annak színpadra állított és egyben versbe szedett változatai voltak. Újfalusi fordítása és egyben átdolgozása volt a közvetítő a barokk misztériumdrámák és a középkori hazai anyanyelvű hagyomány között. E hungarus-tradíció 15. századi dokumentuma időben elsőként a *Piry-hártya* kódexe, majd a később, 1500 táján keletkezett Laskai-sermo, amit az 1680-as években Stockinger Mátyás fordított anyanyelvére Csíksomlyón.

3. Szűz Máriához kapcsolódó jelenetek, siralmak

Szűz Mária és fia, Jézus Krisztus együtt szenvedésének szemlélése és tisztelete elmaradhatatlan a nagypéntek áhítatgyakorlatától, amelynek formáját elsősorban a ferences obszervancia terjesztette Európa-szerte.⁶⁶

/00021/00395/pdf/EPAmagyar_konyvszemle_2012_2_234_255 (2014. december 2.); LAUF Judit, *Egy középkori nyelvemlék, a Piry-hártya kódexe ismeretlen szövegének felbukkanása a kegyességi irodalomban = Filológia és textológia a régi magyar irodalomban*, szerk. KECSKEMÉTI Gábor, TASI Réka, Miskolc, Miskolci Egyetem BTK Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet, 2012, 377–384. A világhálón: www.iti.mta.hu/2011_0525_0528_Miskolc/Filologia_textologia:2012.pdf (2014. december 3.); LAUF Judit, *Az Ersekújvári kódex és a Makula nélkül való tükör: A középkori magyar passióhagyomány nyomai a 18. századi kegyességi irodalomban*, Magyar Könyvszemle, 2014, 218–236.

⁶⁶ Bővebben: ERDÉLYI Zsuzsanna, *Hegyet hágék, lőtől lépék: Archaikus népi imádságok*, Bp.–Pozsony, Magvető, Kalligram, 1976, 1999; ERDÉLYI Zsuzsanna, *Siralmas az én életem: A Mária-siralmak költészete*, Új Írás, 1979/6, 55–72; STICCA SANDRO, *The Plandus Mariae in the Dramatic Tradition of the Middle Ages*, London and Athens, The University of Georgia Press, 1988; MEHLER, Ulrich, *Marienklagen im spätmittelalterlichen und frühneuzeitlichen Deutschland: Textversikel und Melodietypen. Darstellungsteil. Materialteil*, Published by Amsterdam, 1997; MEDGYESY-SCHMIKLI Norbert, *Csíksomlyói Mária-siralmak elő- és utóélete = A magyar színház születése: Az 1997. évi egy konferencia előadásai*, szerk. DEMETER Júlia, Miskolc, Miskolci Egyetemi Kiadó, 2000 (Régi Magyar Színház, 1), 44–65; ERDÉLYI Zsuzsanna, *Aki ezt az imádságot... Élő passiók*, Pozsony, Kalligram, 2001, 2004²; UÓ, *A ferences lelkeség jelenléte a népi szent költészetben = A ferences lelkeség hatása az újkor Közép-Európa történetére és kultúrájára*, II, szerk. ÓZE Sándor, MEDGYESY-SCHMIKLI Norbert, Piliscsaba–Bp., PPKE BTK–METEM, 2005, 799–814; SZELESTEI N. László, „A Szűz Máriának siralmáról”: *Barangolás a magyar passiók apokrif forrásvidékén*, Vigilia, 2006, 253–261. Szövegkiadásokkal bővítve: UÓ, *Rekatolizáció és barokk ábítat*, Bp., METEM, 2008 (METEM Könyvek, 64) 27–62; FARMATI Anna, „...könyvű az Istent szeretőnek...” *A keresztényi tökéletesség argumentumai és eszközei Kocsányi Márton elmélkedéseiben = Nyolcszáz esztendő a ferences rend: Tanulmányok a rend lelkeségéről, történeti hivatásáról és kulturális-művészeti szerepéről*, II, szerk. MEDGYESY S. Norbert, ÖTVÖS István, ÓZE Sándor, Bp., Magyar Napló – Írott Szó Alapítvány, 2013, 961–971.

a) *A betániai jelenet*

A 18. századi misztériumjátékokban – középkori előzményeket követve – a Mária-siralmak első előadási alkalmá az ún. betániai jelenet, amelyet az apokrif hagyomány nagyszerdára tesz: Jézus elbúcsúzik édesanyjától, Máriától, miközben a síró édesanya három kéréssel fordul fiához: 1.) ne halállal váltsa meg a világot; 2.) válasszon más halálnemet; 3.) hadd halhasson meg gyermekével együtt.

Pontosan ezek a kérések olvashatók Mária ajkáról az *Érsekújvári-kódex* (1529–1531) devóciós passiójában és a *Makula nélkül való tükkör* 61. részében, amely a Miként jelentette meg Kristus az ő Szent Annyának maga kinszenvedését, és micsoda kéréseket tött a' Szüz Maria az ő Szent Fiától címet viseli. A nagyszerdára tett párbeszéd jelenetből Mária egyik érvelését idézzük:

Kérlek, szerelmes Fiam, emlekezzél-meg az én Anyai epeségemről, mert méhembem hordoztalak, Szüz tejemmel fel-tartottalak. Oh én Istenem, melly sok fáratságot, éhséget, szomjúságot, félelmet szenvedtem éretted, hogy Egyiptomba bé vihesselek, és haláltul meg-mencselek, az hol téged drágalatos Fiam két kezem munkájával tartottalak, és harmincz három esztendeig nagy engedelmséggel szolgáltalak, semmiben meg nem szomorítottalak én édes Istenem; azért könyörgök nékedén édes Uram, áldott Jézus, hogy tekincsd meg az én Anyai nagy keserüségetem, és halgasd-meg a' te édes Anyádnak ámbár csak az harmadik kérését [...]⁶⁷

Jézus válasza: „Ugy vagyon édes Anyám, mert csak te vagy testi szülém, de nagyobb Istenségem emberségemnél, mellyet öröktül fogva vettem Szent Atyámtól...”⁶⁸ Ugyanezek a szófordulatok tűnnek fel az 1743. évi csíksomlyói passiójáték betániai jelenetében is:

MARIA

Fiam, emlekezzel sok epesegimről,
Anyai keserves cselekedetimről,
Hiszem⁶⁹ en szültelek tegedet mehemből,
Es en neveltelek draga Szent tejemmel.

Tudod, edes Fiam, mikent tartottalak,
Harmincz három esztendeig szolgáltalak,

⁶⁷ *Makula nélkül való tükkör*, i. m., 61. rész, 271.

⁶⁸ *Uo.*

⁶⁹ hiszem [értelem szerint javítva]

Anyai voltommal ugy oltalmaztalak,
Hogy semmiben meg nem szomorítottalak.

Azert megis kerlek teged, en Istenem,
Halgasd meg barcsak az harmadik keresem,
Fiu *lévén*⁷⁰ ebben kerlek engyegy nekem,
Avagy halalodban tegy *részessé*⁷¹ engem.⁷²

CHRISTUS

Ambár edes Anyám, te légy az én testem
Szülője, de ennel nagyobb Istensegem,
Kit *öröktől*⁷³ fogva az Atyától vettem,
Azert *kérésednek*⁷⁴ nem lehet engednem.

Hanem en te hozzád, Szerelmes Anyámra,
Fordítottom szavaim vevő bucsuzásra,
Azert *figyelmezzél*⁷⁵ az én szavaimra,
Had mehessek mingárt elrendelt utámra.⁷⁶

A búcsúzás jelenetében Jézus megköszöni azt a sok jót, amit édesanyjától kapott. A *Makula nélkül való tükör* ennek külön fejezetet szentel (62. rész: *Miként Kristus Szent Anyjának szolgálattját meg-köszönte és tüle el-búcsúzott*). A népszerű barokk olvasmány szerint Jézus térdre esik anyja előtt és így szól:

én édes Anyám köszönöm néked, hogy az Angyalnak szavára engem mé-
hedbe fogattál, kilencz hólnapig hordoztál, ez világra szültél, és Szüz tejjeddel
fel-tartottál. Oh, édes Szülém, melly nagy aiatossággal szolgáltál te énnekem
ez harmincz három esztendő alatt; azért valamennyi munkát vettél-fel éret-

⁷⁰ lábom [értelem szerint javítva]

⁷¹ reszesse [értelem szerint javítva]

⁷² A Mária ajkáról elhangzott utóbbi három versszakot a következő passiójátékok is – nagyjából ugyanezekkel a szavakkal – tartalmazzák: 1756 (Scena 11.), 1759 (Actus II. Scena 2.), 1764 (Scena 11.), 1767 (Scena 2.) és 1772 (Scena 6.).

⁷³ öröktől [értelem szerint javítva]

⁷⁴ keresednek [értelem szerint javítva]

⁷⁵ figyelmezzel [értelem szerint javítva]

⁷⁶ Csáksomlyó, 1743. április 12. nagypéntek. Scena 4. *Liber Exhibens...*, 1240–1241. Medgyesy S. Norbert munkájaként népszerűsítő formában olvasható: „*Nap, Hold és csillagok...*!”, *i. m.*, 226–229.

tem, mennyi csöpp tegett attál nékem, mind annyiszor köszönöm néked
édes Anyám.⁷⁷

Majdnem szöveg szerinti egyezéssel csengenek Jézus szavai ugyancsak az 1743. évi csíksomlyói passiójáték 4. jelenetében:

CHRISTUS

Oh edes, Szent Anyám, mely nagy hiv voltoddal,
Szolgáltál en nekem áitatoságal,
Egyesz harminczhárom esztendőkön által,⁷⁸
Kegyesen neveltél Anyai voltoddal.

Azert, hogy erettem sokat faradosztál,
Az Angyal szavara mehedben fogattál,
S. kilencz holnapokig bezarva hordosztál,
E világra szűlven tejeddel tápláltál.

Köszönöm, Szent Anyám, e faradsagidot,
Köszönöm en hozzám valo látásidot,
Meg fizeti Atyám Anyai voltodot,
Es en velem tött sok dajkakodásidot.⁷⁹

A frazeológiai egyezés miatt állíthatjuk, hogy e szcena forrása egyértelműen a *Makula nélkül való tükkör* szövege volt, nemcsak 1743-ban. A lírai szépségű jelenet összesen 17 alkalommal csendült fel a csíksomlyói színpadon: 1729 (Epilogus után Appendices: „Valedictio Christi”),⁸⁰ 1733 (Scena 12.: „Valedictio Christi a Matre”), 1741 (Scena 11.: „Sanctae Mulieres ad Crucem” – „Christus valedicit a Matre”), 1743 (Scena 4.: a hagyományos búcsúzási jelenet; Scena Ultima: a kereszt alatt megismétlődik a búcsúzási-hálaadási momentum),⁸¹ 1744 (Scena 12.: Mária vigasztalást keres, meg akar halni Fiával együtt), 1746 (Scena 8.), 1748 (Scena 7. Töredékes jelenet),⁸² 1755 (Scena 5.: „Valedictio”), 1756 (Scena 11.), 1759 (Actus II. Scena

⁷⁷ *Makula nélkül való tükkör*, i. m., 62. rész, 274.

⁷⁸ által [értelem szerint javítva]

⁷⁹ Csíksomlyó, 1743. április 12. Scena 4. *Liber Exhibens...*, 1240–1241. Mai helyesírással kiadta: „*Nap, Hold és csillagok...*”, i. m., 228.

⁸⁰ *Liber Exhibens...*, 9999–1000. Nagy Júlia gondozásában kiadta: „*Nap, Hold és csillagok...*”, i. m., 113–116; Demeter Júlia munkájaként: *Ferenes iskoladrámák I*, i. m., 503–505. (A dráma 1701–1757. sora.)

⁸¹ Olvasható: „*Nap, Hold és csillagok...*”, i. m., 226–229, 244–247.

⁸² *Liber Exhibens...*, 681–683. Demeter Júlia és Huszár Zsóka gondozásában kiadta: „*Nap, Hold és csillagok...*”, i. m., 279–280.

2.),⁸³ 1760 (Scena 12.), 1762 (Scena 6, 12.), 1763 (Scena 4.),⁸⁴ 1764 (Scena 11.), 1767 (Scena 2.),⁸⁵ 1769 (Scena 4.), 1772 (Scena 6.). Bene Demeter nagypénteki *Actiója* (1747–1751) 3. jeleneteként is láthatta a kantai közönség a Csíksomlyóról származó toposzokkal.⁸⁶ Az apokrif hagyomány nagykeddre vagy nagyszerdára teszi e találkozást. A korai csíksomlyói drámák szerint a kereszt alatt hangzik el a búcsúzás jelenete ugyanazokkal a toposzokkal és szófordulatokkal, mint a szenvedés előtt, (valószínűleg nagyszerdán) elhangzó szcénában.⁸⁷ A közös, középkori forrásokból táplálkozó apokrif motívum a népének-költészetet is megihlette: a Cochem-mű kiadása (1677) előtt 47 esztendővel Csíkszentkirályon Petri András iskolamester által papírra vetett énekeskönyv passió s tétele is megéneklí Mária és Jézus búcsúzását.⁸⁸ E Mária-passió csak Csíkhöz köthető további énekeskönyvekben – a *Csíksobotfalvi kézírásban* (1675)⁸⁹ és a Kájoni *Cantionale* lapjain (1676) – szerepel, amely e régió középkori gyökerű nagyheti paraliturgiájára utal.⁹⁰ E középkori eredetű, sok régióban, több változatban és műfajban feldolgozott, Betániához kötött motívumok a kaj-horvát Mária-siralomban (1626) is fellelhetők.⁹¹

Kovács Eszter kutatásai szerint a betániai jelenetet Újfalusi Judit a Cochem-mű alapján készült, Nymburský-féle *Velký život* vonatkozó fejezetéből, és nagyobb részben a *Život Pána* lapjairól fordította magyarrá.⁹² Josef Eduard Wackernell⁹³ és

⁸³ *Liber Exhibens...*, 221–223. Kiadta: FÜLÖP Árpád, *Csíksomlyói nagypénteki misztériumok*, Bp., 1897, 154–158; Tömösvári Emese munkájaként: „*Nap, Hold és csillagok...*”, *i. m.*, 453–456. Frazérológiája a fent említett 1743. évi passiójátékra hasonlít a legjobban.

⁸⁴ Demeter Júlia munkája nyomán megjelentette: „*Nap, Hold és csillagok...*”, *i. m.*, 519–521.

⁸⁵ Kiadta: PINTÉR, *Az Inductio de Passione Christi...*, *i. m.*, 154–159.

⁸⁶ *Minorita iskoladrámák*, *i. m.*, 132–135. (A passiójáték 126–207. sora.)

⁸⁷ Az 1769-es passiójátékban a Christus nyilvános működését bemutató szcena (Scena 5.) – minden bizonnyal a másoló elírása folytán – a betániai jelenet (Scena 4.) után olvasható. (*Liber Exhibens...*, 517–521.)

⁸⁸ Cím: „*Passio Beatissimae Virginis Mariae*”, incipit: Szüz Maria Jesusnak Szent Anna..., első forrása: Petri András-énekeskönyv (1630–1631). Kiadta: *Régi Magyar Költők Tára, XVII. század / 7. Katolikus egyházi énekek 1608–1651*, s. a. r. HOLL Béla, Bp., Akadémiai, 1974, 160. ének, 259–265, 615.

⁸⁹ OSZK MsMus 1211. 87–95.

⁹⁰ DOMOKOS Pál Péter, „... édes Hazámak akartam szolgálni...” Kájoni János: *Cantionale Catholicum. Petrás Ince János: Tudósítások*, Bp., Szent István Társulat, 1979, 366–369. Az ének a *Cantionale* első kiadásában a 126. lapon található, a második kiadásban (1719) nem szerepel. Nótajelzése: „Boldog Aszszony passio-ja azon notara.” Valójában: „Angyaloknak nagyságos Aszszonya...”

⁹¹ LUKÁCS, *Dramatizírani Kajkanski Marijin...*, *i. m.*, 226–227. (A planctus 367–378. sora.)

⁹² KOVÁCS, *A Makula nélkül való tükör...*, *i. m.*, 50, 102–109.

⁹³ Joseph Eduard WACKERNELL, *Altdeutsche Passionspiele aus Tirol mit Abhandlungen über ihre Entwicklung, Composition, Quellen, Aufführungen und litterar-historische Stellung*, Graz, 1897 (Quellen und

Hans Stahl⁹⁴ kutatásai szerint Martin von Cochem pedig e meghatározó szépségű jelenet forrásaként a késő középkori, Rajna-menti és tiroli misztériumjátékokat (pl. *Egerer Fronleichnamsspiel*)⁹⁵ alkalmazta Szent Bonaventura (1221–1274) és a Cochem korában népszerű Adam Walasser (†1581), középkori írásokat átdolgozó teológiai író művei mellett. Tehát legősbibb forrásvidékét tekintve alapjaiban véve *dramatikus* forrásokkal van dolgunk a betániai jelenet esetében (is).⁹⁶

b) Keresés-motívum

Szűz Mária nagy péntek hajnalán, Betániában megtudja az angyaltól vagy Szent János apostoltól, hogy Jézust elfogták. Ekkor Fia keresésére indul, majd a keresztyúton találkozik megkínzott gyermekével. A jelenet a következő csíksomlyói passiójátékokban olvasható: 1723 (Statio 9.),⁹⁷ 1743 (Scena 6–7.),⁹⁸ 1746 (Scena 11, 14–15.),⁹⁹ 1756 (Scena ultima), 1766 (Scena 14.).¹⁰⁰ Az 1766-ban bemutatott csíksomlyói passiójáték 14. jelenetében Mária szintén Gábrriel köszöntését követően keresi

Forschungen zur Geschichte, Literatur und Sprache Österreichs und seiner Kronländer, I), CCXI.

⁹⁴ Hans STAHL, *P. Martin von Cochem und das „Leben Christi“: Ein Beitrag zur Geschichte der religiösen Volksliteratur*, Bonn, Verlag von Peter Hanstein, 1909 (Beiträge zur Literaturgeschichte- und Kulturgeschichte des Rheinlandes, 2), 101–102. Stahl részletesen értekezik a Cochem-mű forrásairól is.

⁹⁵ Kiadta: *Egerer Fronleichnamsspiel*, hrsg. Gustav MILCHSACK, Tübingen, Gedruckt für den litterarischen Verein in Stuttgart, 1881. Elemzi: Brigitte LEHNEN, *Das Egerer Passionsspiel*, Frankfurt am Main–New York–Paris, Peter Lang Verlag, 1988.

⁹⁶ A betániai jelenet legkorábbi európai előfordulásának Ogier *Tractatusát* és a domonkos rendi Dirc van Delf 1403 körül keletkezett elmékedését tarthatjuk a 14. századból. (*Marienlexikon III*, Hrsg. Remigius BÄUMER, Leo SCHEFFCZYK, Erzabtei St. Ottilien, Institutum Marianum Regensburg E. V.–EOS Verlag, 1991. A betániai szcena forrásairól bővebben: MEDGYESY, *A csíksomlyói ferences misztériumdrámák...*, i. m., 262–279.)

⁹⁷ *Liber Exhibens...*, 710–711. Nemes Katalin munkájaként kiadta: „*Nap, Hold és csillagok...*”, i. m., 37–39. Kilián István sajtó alá rendezésében: *Ferences iskoladrámák I*, i. m., 204–205. (A dráma 822–870. sora.)

⁹⁸ Olvasható: „*Nap, Hold és csillagok...*”, i. m., 233–238.

⁹⁹ Az 1746-os, egyébként sok archaikus motívumot hordozó passiójátékban Mária elmegy Caiphához, hogy magára vállalja a fiára szórt vádakot (Scena 11.). Jézus elfogásakor – megtörve a verses formát – prózában maga a Contionator is megszólal (Scena 8.), amely a dramatikus prédikációkkal (e műfajról legújabban: MACZÁK Ibolya, *Előzött szavak: Szövegalkotás 17–18. századi prédikációkban*, Szigetmonostor, WZ Könyvek, 2010.) való kapcsolat bizonyítéka.

¹⁰⁰ Kiadta: FÜLÖP, *Csíksomlyói nagy pénteki...*, i. m., 237–239; Nagy Szilvia gondozásában megjelent: „*Nap, Hold és csillagok...*”, i. m., 601–603.

fiát.¹⁰¹ Az obszerváns ferences Johannes Gritsch *Quadragesimale* (Nürnberg, 1483)¹⁰² című sermo-gyűjteményének nagypénteki, több szereplős dramatikus homíliája ugyancsak azzal kezdődik, hogy Gabriel köszönti Máriát, és az ő fájdalmairól beszél. A csíksomlyói misztériumjátékokra talán a legnagyobb hatást e motívum esetében is a *Makula nélkül való tükkör* 78., 80., 86. és 91. fejezete tette, miszerint Gábriel arkangyal nagypéntek hajnalán fájdalmas anyaként köszönti az Istenanyát, és elmondja Máriának Fia vérrel verejtékezését, majd az apostolokat is Betániában találjuk nagypéntek reggelén, akik tudtják Máriával, hogy Jézust elfogták. Az édesanya ekkor János apostollal és a síró asszonyokkal együtt Betániából Jeruzsálembe sietett. Kaifás háza előtt három órán keresztül várakozott, majd Pilátus palotája előtt látta meg vérző fiát, és onnan követte gyermekét a kereszútton.¹⁰³

c) Kereszt alatti siralmak és a Pietà-jelenet

A Mária-siralmak harmadik alkalma a barokk iskoladrámák szerint a kereszt alatt hangzik el Jézus halála előtti vagy utáni percekben. Összesen 11 csíksomlyói misztériumjátékban lelhetjük fel e megrendítő szépségű planctusokat: 1731 (Scena [11.] 12.),¹⁰⁴ 1746 (Scena 10, 15.), 1753 (Scena 12.),¹⁰⁵ 1760 (Scena Ultima), 1762 (Scena 16.: „Cantus Beatae Virginis Mariae: Egek, rémüljete...!”), 1763 (Scena 11.), 1765 (Actus III. Scena 10.),¹⁰⁶ 1767 (Scena 6.),¹⁰⁷ 1768 (Statio 6), 1769 (Scena 11.), 1772 (Scena 7–8. Az apostolok siralmával együtt). A *Makula nélkül való tükkör* 100. (*Urunk Jესusnak utolsó Három szavairól* című) részében olvasható Mária siralma a kereszt alatt, amelynek tartalma: az édesanya kéri, hogy – akár saját keresztre feszítése árán is – hadd halhasson meg fiával együtt.¹⁰⁸ A színpadi misztériumok planctusainak is

¹⁰¹ Legújabbán Nagy Szilvia munkájaként, népszerűsítő formában olvasható: „*Nap, Hold és csillagok...*”, *i. m.*, 601–603.

¹⁰² Johannes GRITSCH, *Quadragesimale*, Nürnberg, Anton Koberger, 1483. (Csíki Székely Múzeum Könyvtára, Ferences Állomány, Csíkszereda, Ltsz. 6180. Coll. 1.)

¹⁰³ *Makula nélkül való tükkör*, *i. m.*, 78. rész (337–341.), 80. rész (344–347.), 86. rész (363–367.), 91. rész (384–388.).

¹⁰⁴ *Planctus Beatae Mariae* cím alatt kiadta: *Ferences iskoladrámák I*, *i. m.*, 579–584. (A dráma 1459–1586. sora.)

¹⁰⁵ *Liber Exhibens...*, 94–95. Pintér Márta Zsuzsanna gondozásában olvasható: „*Nap, Hold és csillagok...*”, *i. m.*, 356–357.

¹⁰⁶ *Liber Exhibens...*, 458–459. Pintér Márta Zsuzsanna gondozásában kiadta: *Iskoladrámák (XVIII. század)*, szerk. DEMETER Júlia, Bp., Unikornis, 1995 (A Magyar Dráma Gyöngyszemei, 4), 115–117.

¹⁰⁷ *Liber Exhibens...* 1290–1291. Ld. PINTÉR, *Az Inductio de Passione Christi...*, *i. m.*, 182–183.

¹⁰⁸ *Makula nélkül való tükkör*, *i. m.*, 420–425. (Különösen: 424–425.)

ez a leggyakoribb motívuma, a *Makula nélkül való tükrör* hatása egyértelmű ebben az esetben is.

Jézus keresztről való levétele (a Pietà-jelenet) közben a csíksomlyói színpadon négy alkalommal szólalt meg Mária zokogása: 1739 (Statio 14),¹⁰⁹ 1746 (Scena 15.: Utalás a kereszt alatti siralomban), 1757 (Scena Ultima), 1763 (Scena 10.).¹¹⁰ A *Makula nélkül való tükrör* a Pietà-fejezetben (101.) tárja olvasói elé még a kereszt alatt elhangzott planctust, amelynek fő toposzaként Szűz Mária aggódva kérdezi, hogy ki veszi le a fia testét a keresztről:

Oh, én szerencsétlen Anya! mit tegyek? Hogy meg holt szent Fiam testét le vehessem: vajha volna valaki, a' ki Pilátustól engedelmet kérne hogy le vehetné. Ah meddig fog függeni az ő holt szent teste illy gyalázatosan a' kereszten. Oh Atya Isten, ki Moysést magad el-temetted: hozzád folyamodom, kérlek, mutass módot, hogy az te, és az én szent Fiam tisztességesen el-tettessék [...].¹¹¹

Egészen bizonyos, hogy a *Makula nélkül való tükrör* idézett szakasza volt a forrása az 1767. évi csíksomlyói passiójáték 6. jelenetében található, *Cantus Mariae* című, *Jaj, nagy kedven tartott...* kezdetű, kereszt alatti Mária-siralmának:

Oh, én szerencsétlen, s keseredet Anya,
Válik-é szent Fiam testét, ki ölömbe adja?

Rendelj segítséget, oh, édes Istenem,
Hogy szülőöttemnek szent testét innen levehessem.

Vajha volna, aki Pilátushoz menne,
Szent testnek le vételére engedelmet kérne.

Ah, míg fog függeni az ő holt szent teste
Gyalázatosan kereszthez rutul le szegezve.

Hozzád foljamodom, oh, Atya Úr Isten,
Szent Fiamot hogy vegyem le, mutas modot ebben.

¹⁰⁹ *Liber Exhibens...*, 638–639. Demeter Júlia és Somogyi Gréta munkájaként kiadta: „*Nap, Hold és csillagok...*”, *i. m.*, 204–205; *Ferences iskoladramák I.*, *i. m.*, 928–930. (A dráma 1393–1457. sora.)

¹¹⁰ *Liber Exhibens...*, 409–410. Demeter Júlia gondozásában megjelent: „*Nap, Hold és csillagok...*”, *i. m.*, 538–540.

¹¹¹ *Makula nélkül való tükrör*, *i. m.*, 438. (101. rész: Miként vették le Urunk JESUST a' keresztről.)

Hogy az én és a te drága szent Fiamnak
Tisztességes temetése légyen magzatomnak.¹¹²

Az 1767-es passiójáték ismeretlen írója a *Makula nélkül való tükkör* szavai alapján a *Jaj, nagy kedven tartott szerelmes szülöttem...* kezdetű Mária-siralom 17. századi dallamára, 6–6–8–6 szótagszámban verses formára költötte a *Makula nélkül való tükkör* imént idézett, prózai planctusát. A *Jaj, nagy kedven tartott...* kezdetű Mária-siralom keletkezése Csíksomlyóhoz kötődik, hiszen elsőként Kájoni János *Hymnarium*-ban (1659–1677) olvasható,¹¹³ és a Kájoni *Cantionale* 2. kiadása (Csíksomlyó, 1719)¹¹⁴ tette máig¹¹⁵ népszerűvé. A kéziratos *Hymnarium* verziójában 6–7–8–6 szótagot olvashatunk, a nyomtatott kancionálisban pedig 6–6–8–6 szótagszám található e négysoros költeményben, ennél fogva az 1719-es kiadás volt az 1767-ben passiójátékot író ferences tanár versbéli mintája, a tartalmi előzményt a *Makula nélkül való tükkör* 101. fejezete jelentette.

d) Actio Szűz Mária mennybevételéről

A csíksomlyói drámakorpusz része a 18. század ismeretlen esztendejében, Nagybaldogasszony ünnepén (augusztus 15.) bemutatott, középkori eredetű jeleneteket tartalmazó *Actio Szűz Mária mennybevételéről*.¹¹⁶ Legkézenfekvőbb forrásnak a *Makula nélkül való tükkör* 127–129. része kínálkozott. A népszerű barokk olvasmány leírása viszont szinte teljesen eltér e dráma cselekményétől. Csupán két motívumot tarthatunk azonosnak a *Makula nélkül való tükkör* és a színi előadás között: a hívívő Angyal

¹¹² Csíksomlyó, 1767. Scena 6. záróéneke. Kiadta: PINTÉR, *Az Inductio de Passione Christi...*, i. m., 182–183. (A passiójáték 604–618. sora.)

¹¹³ KÁJONI János, *Latin–magyar versgyűjtemény (Hymnarium)*, Csíksomlyó, 1659–1677, 123–124. (Csíksomlyói Ferences Kolostor Könyvtára, A V 3/5250.)

¹¹⁴ *Cantionale Catholicum. Régi, és Új; Deák és Magyar Áitatos Egyházj Enekek, Dicsiretek, Soltarok, és Lytaniak; ...* P. F. Balas Agoston Theologus által a folytatkozásokból megjobbittván, és némely Deák, s Magyar Enekek kibagyattatván, újjak téttenek helyekben, és Istennek dicsiretére, s a Keresztények lelki nígasztalására újjonan ki-bocsáttatott. A Csiki Sárlos B[oldog] A[sszony] Kalastromába nyomtatattott, 1719, 124–125. (Csíksomlyói Ferences Kolostor Könyvtára, Ltsz. 5202; Csíki Székely Múzeum Könyvtára, Ferences Állomány, Csíkszereda, Ltsz. 3442; OSZK 294.639)

¹¹⁵ Szövegével együtt kottáját elsőként az ugyancsak csíksomlyói *Deák–Szentés kézirat* (1741–1774) örökítette meg, kiadta: PAPP Géza, *A XVII. század énekelt dallamai*, Bp., Akadémiai, 1970 (Régi Magyar Dallamok Tára [RMDT] II.) Nr. 39/II; KÖVÁRI Réka, *A Deák–Szentés kézirat – The Deák–Szentés manuscript*, Bp., Magyarok Nagyasszonya Ferences Rendtartomány–MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2013, 161, Nr. 71. Írott és szóbeli forrásait és változatait, azok kiadását részletezi: MEDGYESY, *A csíksomlyói ferences misztériumdramák...*, i. m., 176–177.

¹¹⁶ *Actio Szűz Mária mennybevételéről* (18. század, kézirat; Csíki Székely Múzeum Könyvtára, Ferences Állomány, Csíkszereda, Ltsz. 4166.)

(Gábrriel) megjelenik Máriának és tudtul adja mennybevételét, továbbá Mária lelkéért angyali sereg szállt le a mennyből. A *Makula nélkül való tükkör*ben az apostoloknak Máriához való visszatérése sem szerepel, csupán János apostolról írja ezt.¹¹⁷

Összefoglalás

A *Makula nélkül való tükkör* magyar fordítása (elsőként: Nagyszombat, 1712) volt az egyik fő forrása a csíksomlyói, 18. századi obszerváns ferences passiójátékoknak. A népszerű lelkeségi alapművet prózai szövegében is párbeszédet hordozó, dramaturgikus szerkezete és Mária compassiójának megrendítő ábrázolása eleve erre a szerepre predestinálta. A jeles barokk lelki olvasmány leginkább a *Biblián* kívüli forrásokból származó, ún. apokrif, szenthagyománybeli jelenetek színpadra állítása során szolgált biztos forrásként Csíksomlyón. Ezek közé a szcénák közé tartozik a Jézus ellen megszólaló tanúk kihallgatása a főpapok udvarában: Csíksomlyó színpadán 1731-ben, 1743-ban, 1746-ban, 1758-ban és 1769-ben hangzott el a *Makula nélkül való tükkör* 75–76. része alapján. Krisztus szenvedése számadatainak felsorolása a *Makula nélkül való tükkör* 76., 86., 87. és 92. fejezetéből – más korabeli lelkeségi művek mellett – 1733-ban, 1734-ben és 1736-ban szolgált mintaként a drámaíró ferenceseknek. A megváltást eldöntő mennyi vita kapcsán a legtöbb hasonlóság az 1733. (Scena 1–2.) és 1769. (Scena 1., 3.) évi passiójáték égi pör és arma Christi-jelenetével lelhető fel: a szereplők sorrendje, szavaik tartalma, Krisztus kízóeszközeinek rendje és jelentése mindenben egyezik a *Makula nélkül való tükkör* 69. részével. A betániai Mária–Jézus-búcsújelenet előadásához (17 előfordulásból leginkább 1743-ban, 1759-ben és 1767-ben) a *Makula nélkül való tükkör* 61–62. fejezete jelentette a mintát. A keresésmotívum (1723, 1743, 1746, 1756, 1766) esetében a *Makula nélkül való tükkör* 78., 80., 86. és 91. része szolgált előzményként. Az 1767. évi passiójáték szerzője kiemelt forrásként kezelte az elmélkedő életrajzot: a *Jaj, nagy kedven tartott...*, 17. századi planctus dallamára komponált, nyilvánvalóan verses formára átírt kereszt alatti Mária-siralmat a *Makula nélkül való tükkör* 101. részéből, Pilátus ítéletének jogi szövegét pedig szó szerint átvéve a *Makula nélkül való tükkör* 89. fejezetéből merítette. A minorita Bene Demeter *Nagybenteki actiójának* (Kanta, 1747–1751) teljes szövege a *Makula nélkül való tükkörre* épül, különösen a betániai, az égi pör és az arma Christi-jelenet (Scena 3. és 6.) esetében.

¹¹⁷ *Makula nélkül való tükkör, i. m.*, 521–535. (127. rész: Az édes Szüz Maria szerencsés haláláról; 128. rész: *Mint lőtt vége a' Szüz Maria életének*; 129. rész: *Szüz Maria Mennyben-viteléről, és Koronázattyáról*.)

Leginkább a *Makula nélkül való tükör* közvetítette Csíksomlyón, a 18. században a késő középkori, erős hazai, a *Pity-bártya* által is dokumentált passiójáték-hagyományt, elsősorban az égi pör, az arma Christi- és a betániai jelenet esetében. A csíksomlyói, sokszereplős passiójátékok szerkezetét, pasztorális és oktatási célját, bibliai és apokrif ötvözetét tekintve talán nem túlzás azt állítani, hogy e drámahagyomány legősibb történeti rétege valójában – más gyökerekből is táplálkozva – színpadra állított *Makula nélkül való tükör* volt. E mű eredetije, Martin von Cochem írása a bajor és tiroli népi dramatikus hagyományból táplálkozott. Csíksomlyón – Újfalusi Judit fordító munkájaként magába olvasztva a hazai előzményeket is – ebbe a tanító és nevelő, egyben misztériumokkal teli műfajhoz jutott vissza és ért célba e lélekemelő kinccestár.

Függelék

Égi pör és arma Christi-jelenet az 1769-ben előadott csíksomlyói misztériumdramából

Forrása: *Makula nélkül való tükör* (Nagyszombat, 1712), 69. rész
(Miként tartatott Tanács az ártatlan JESUSra, pag. 304–308.)

SCENA PRIMA

DEUS PATER

En, ura világnak s alkotója annak, szivemben meg sértettem,
Emberi nemzettől, ki az törvényemtől távozott, meg vettem,
Mert a tiltott fának, ízét az almának kostolta, észre vettem.

Azért haragomat, s bosszu állásómot ma ellene ki öntöm,
A mit egy szavammal, csak akaratommal *tere*mttem:¹¹⁸ el tőrlőm,
Mert a világ nélkül szent s. véghetetlenül maradhat dicsőségem.

DEUS FILIUS

Mennyei Szent Atyám, a mint moston hallám, meg sértődött
Szent Szived, de tekints fiadra, kit öröktől fogva szült véghetelenséged,
Ereszszed elődbe, haljad, kérésében szavait meg ne vessed.

DEUS PATER

Távul légyen töllem, szerelmes szülőtem, meg vetni kérésedet,
Kérjed Szent Atyádot, jelensd¹¹⁹ szándékosodot, egyett értek te veled.

DEUS FILIUS

Emberi nemzetnek, kit gyönyörűségnek, heljére bé plántáltál,
A paradicsomra s. annak határra szabadságotis adál;
Hogy ő lenne feje s mindenek vezére, ilj formán parancsolál.

Sőt, ezeken kívül, nagyobb fizetésül amaz nagy dicsőséget,
Meljet Lucipernek, kevélség lelkének serege már el vészett,
Néki s fiainak, ha Szent szavaidnak engednének, igiréd.

¹¹⁸ dereptettem [értelem szerint javítva]

¹¹⁹ jelen<c>sd [betoldva]

Eztet meg irigylé, s tovább nem túrheté¹²⁰ a pokolbéli kigyó,
Azért incselkedni s. véle társalkodni csalárdságot forralo
Nem szűnék, mig véle törvényt meg szegetné, tudván hogy ő hajlando.¹²¹

Mélto azért arra, mivel szabadságra akaratytyát bocsáttád,¹²²
Hogj nyomoruságban s. sok viszonságokban, éljen keserves kinban,
De más módj jelen van, hogy lelke rabságban, ne tartassék azonban.

Imé, véghetetlen és meg mérhetetlen gonoszsága ő néki,
Azért szükség nékem, mert nagy kegyességem ezt igiri ő néki,
Hogy meg váltsam őt s. el űzzem őrdögöt, érte szenvedni.¹²³

DEUS PATER

Szerelmes szűlöttem, engeszteled szivem, hajlom szent kérésedre,
A kiket képemre és dicsőségemre semmiből teremtetem,
Hogy el ne veszzenek, sőt inkább éljenek, énis már ugy akarom.

De hogy az halálra, s keserves kinokra magadot adgyad,
Az első Atyáknak, sőt egész Világnak terhét magadra válald,
Szűkség ez nagy dolgot, ilj számos szándékot Angyalok tudtára add.

Azért tanácsosim, Mennyei Szolgáim, jertek elé, akarom;
Ezen nagy dologrol, világ váltságáról légyen tanácskozásom,
Meljre egy Szűlöttem,¹²⁴ ki természetében egy velem, ezt válaljon.

Irgalmasság első, másik az Igasság,
Harmadik Bizonság, negyedik Okosság,
Mind négy a tanácsát, s mondgya maga vaxát,
Ha illendő lészene, hogy Fiam halá/ra¹²⁵
S bűnös váltságára, magát adgya kinokra?
Ártatlanság légyen, kiüs elé jőjjön, ő néki prokatora.

MISERICORDIA

Hogy irgalmasságod terjedgyen világra,
Szűkség Szent Fiadnak menni az halálra.

¹²⁰ nem <irigylé> turheté [áthúзва.]

¹²¹ szegetné<k>

¹²² akarat<od>tyát bocsá<t>tád

¹²³ erte szenvedki [értelem szerint javítva]

¹²⁴ meljre <g> egy természet<et>ében [betoldva]

¹²⁵ halára [értelem szerint javítva]

JUSTITIA

Igasságod szerint ne büntesd az embert,
Jobb leszen, Szent Fiad szenvedgyen világért.¹²⁶

TESTIMONIUM

Bizonyságot tészek, hogy hajlandóságból,
Vétett te ellened, és tudatlanságból,
Azért szabadicscsad őrdőg hatalmából,¹²⁷
Szent Fiad váltsa meg irgalmasságából.

SAPIENTIA

Bölcséséged¹²⁸ szerint ezeknek tanátsát
Bé vévén, itilem világnak váltságát,
Mert mi hasznod benne, ha világ romlását
Akarod, lelkeknek örök kárhozattát.

DEUS PATER

Most te ártatlanság, szükség, ha¹²⁹ mellette
Fel állasz, és mondasz ellenkezőt erre,
Lévén Szent Fiamnak¹³⁰ védelmezésére.

INNOCENTIA

Másként nem épülhet a Mennyei Udvar,
A Fiad meg nem hal, nem telik bé a kar.

DEUS PATER

Látom hogy minnyájon, kik ezen tanácson, mostan meg jelentetek,
Keserves kinokra, s végre az halálra fiamot itilétek;
Talám az Limbusban kik vannak fogságban, meg mentik az haláltól,
Azért jertek elé, szoljatok mellette s legyetek mentségére.

Emberi nemzetnek első Attya, Adám,
Világ váltságára mennyene Szent Fiam?

ADAM

Eztet ohajtottam sok esztendőök előtt,
Lévén a Limbusban nagy setétség között,

¹²⁶ szenvedgyen <halál> világért

¹²⁷ szabadicscsad<>

¹²⁸ Bölcsiség [értelem szerint javítva]

¹²⁹ szükség <a> ha [eredeti szöveg javítva]

¹³⁰ Fia<d>nak [áthúzva] <m> [betoldva]

Hogy felséged küldgyőn nekünk üdvezettőt,
Ki oldgya el rollam bunömnek kötélét?

Azért, oh, Világnak teremtő Szent Ura,
Szent Fiadot külgyed nékem váltságomra,

Fán fizessen értem, mivel az almára
Ki nyujtottam kezem, mennyen az halálra.

DEUS PATER

Ennek a tanáttsa egyezik többbe~~kel~~.¹³¹
Noé, kedves szolgám, légy védelmezéssel.

NOÉ

Oh, Hatalmas Isten, nem védelmezhetem
A te Szent fiadot, sőt nagy buzgon kérem,
Mezittelen függőn értem a kereszten,
Mert bornak ereje hagyot mezittelen.

DEUS PATER

Sok számu népeknek s ékes Nemzetségnek, Ábrahám öreg Attya,
Teis én szivemnek, es minden kedvemnek kedvező Pátriarka;
Dávid, most szoljatok, Fiamot szánnyátok, imé, mégyen halálra.

ABRAHÁM

Eztet, Szent Isten, általam hirdetted,
Mídőn egy Fiammal, Isáákkal vitetted,
Fáit áldozatra, hogy őtőt te néked
Hegyen fel áldozzám, nékem jelentetted.

Azért teljesedni ezen Profetiát
Kivánom, s Szent Fiad a suljos keresztfát
Vegye vállaira, s szenvedésnek uttyát
Járja, végbe vivén vilagnak valtságát.

DAVID

Meg iratta velem a Szent Lélek Isten
Soltári könyvemben, egy néhány versekben,
Hogy nagy vas szegeket lábában s. kezében
Által vernek, s. hadgyák őtőt vereségben.

¹³¹ többbetkel [értelem szerint javítva]

DEUS PATER

Oh, szerelmes fiam, s egy szülött Magzatom, im hallád mind ezeknek
Buzgó kéréseket, s nagy könyörgéseket, hogy a szép Údvességnek,
Szenvedésed által, s. végre haláloddal vesd végét inségeknék.

Azért azt akarom, s. hozzájok kívánom, menny el s. *válsd*¹³² meg a büntül.

DEUS FILIUS

El mégyek, Szent Atyám, s a kereszt oltárán drága lelket vásárlók;
Vérem ki önteni, s. érrettek meg halni szivesen már kész vagyok.

A 2. jelenetben (Scena 2.) a hét főbűn szerepel az alsó színpadon, elmondva rossz tulajdonságaikat, amelyekkel az emberiséget fenyegetik. Az következő, 3. jelenet újra az égben játszódik:

SCENA TERTIA

DEUS PATER

Már Szent Fiam *töllem*¹³³ a bűnös világra
Le szállott lelkeknek szabadittására,
Kinek vannak sokan szomorúságára,
Rohanván *szüntelen*¹³⁴ sok gonosságokra.

Azért vigasztalni küldöm Angyalomot,
O általok illendő ajándékimot,
Meljeből érezzen vigasztalásokat,
Igaz utra hozván minden gonosszást.

Erőss nagy kőtelet az Igazság vigyen,¹³⁵
Erősség Angyala¹³⁶ oszloppal siessen,
Tövis¹³⁷ koronával Bölcsesség ott legyen,
Ezekkel mindenik tiszteletet tégyen.

Az Mértékletesség keserű pohárral,
Szeretet Angyala a nagy kereszt fával,
Három nagy szeg legyen végig maradással,
Mint Istent és Embert áldván imádással.

¹³² vasd [értelem szerint javítva]

¹³³ tollem [értelem szerint javítva]

¹³⁴ szuntelen [értelem szerint javítva]

¹³⁵ [a nagybetűs szavakat a kéziratíró aláhúzással emelte ki]

¹³⁶ Angyala 1 oszloppal [értelem és stílus szerint javítva]

¹³⁷ tovis [értelem szerint javítva]

Ezekkel sietve az hitnek Angyala
Mennyen, és lántsát kezeibe tarcsa,
Meljel meg nyittatik néki Szent oldala.
Artatlanság ostort, s veszsőt néki nyujtsa.

JUSTITIA

Sirjatok, oh egek, s gyászban boruljatok,
Ilj ajjándékokon mert álmélkodhattok,
Im, ez nagy kóttellel Teremptő Uratok
Ma meg kőtőztetik kegyes alkototok.¹³⁸

FORTITUDO

Oszlopi egeknek, félvén reszkessetek,
Keserűségtekben földre le dőljetek,
Imé, ez oszlophoz kegyes teremptők
Köttetik szorossan, tú gond viselőők.

SAPIENTIA

Oh, elme! s okosság! a szép értelemmel,
Moston szomorkodgyál, ha vagy bölcseséggel,
Uradnak Szent feje, mert ezen tóvissel
Kinoztatik immár halálos sebekkel.

TEMPERANTIA

Ah, kegyes Királjom! mit vétél Atyádnak!
Hogy keserűségét ez mérges pohárnak
Akarja itatni veled a Myrhának!
Melj nagy gyótrelmére léssen Szent Szájádnak.

INNOCENTIA

Hogy menyek Uramnak kinzo szerszamákkal,
Oh, fájdalom! elejébe Királjomnak,
Mert ártatlan Báránt talpig ezzel nyuznak,
S. ártatlan Tagjai vérbe borittatnak.

AMOR

Sirankozzál velem, óh, Angyali sereg,
Mert el fogta szivem a nagy keserűség,
Midőn tudom, hogy ez keresztre keveljség
Uramot szegezi a nagy kegyetlenség.

¹³⁸ <FORTITUDO: Sirjatok oh egek s gyászban boruljatok ilj ajjándékokon mert álmélkodhattok im ez nagy kóttellel> [az előző sor után áthúзва olvasható ez a mondat.]

Oh, nagy Szeretetnek mélységes tengere,
 Milj bővön terjedétt emberi nemzetre,
 A Szeretet viszen tegedet keresztre,
 Nem szolhatok, im, fájdalom szállott én szivemre.

PERSEVERANTIA

Ha szived nem aczél vagy erőss kő szikla,
 Ez nagy vas szegeket szomorán vizsgálja,
 Mert alkotod keze s lába Keresztfára
 Szegeztetik ezzel végig maradásra.

FIDES

Elég volna immár, ha kegyetlensége
 Meg szünnék bűnösnek s. Istentelensége,¹³⁹
 Midőn Angyaloknak királját meg ölte,
 És csufos halállal keresztre szegezte.

De áh, nagy fájdalom! a' szernyű hitetlenség,
 Keresi Szent szívét balgatag irigység,
 Láncsával oldalát fel nyittya fősvenség,
 Meljbő vért és vizet iszik a részegség.

JUSTITIA (*ad Auditores*)

Láttjátok minnyájon, oh, keresztény lélek!
 Kínzó eszközzőköt, meljekkel értetek,
 Kínzotatot itten kegyes Teremptőtők,
 Mégis szomorkodni /: oh fájdalom :/ im nem ügyekeztek.

Tű hozzátok azért szavaim fordítottom,
 Érzékenség¹⁴⁰ nélkül, kik vattok világon,
 Kiktől származtatok¹⁴¹ tű csudálatoson,
 Szomorkodgyatok ma ilj illetlen dolgon.

Nap, hold és csillagok, gyászba boruljatok,
 Plánétákkal egyút egek zokogjatok,
 Föld s erőss kő sziklák, illik, hasadgyatok,
 Szomorúság napja el jött, im láttjátok.

¹³⁹ Istentelensége [értelem szerint javítva]

¹⁴⁰ érzékenség<I>

¹⁴¹ származtatok <t> tű

Eztet bizonyára megis cselekettek,
Érzékenység nélkül valok elis követtek,¹⁴²
De mivel emberek ezt semminek véljék,
Vétkekkel minden nap terheljék.

Azért siessünk el az ajándékokkal,
Urunkot köszöntsük kinzo szerszámakkal,
Mert mostoni világ teli gonoszsággal,
Meljek által fizet kinzo szerszámakkal.¹⁴³

¹⁴² követtek [értelem szerint javítva]

¹⁴³ Csíksomlyó, 1769. március 24. nagypéntek, Scena 1., 3. *Liber Exhibens...*, 513–518.

BÁTHORY ORSOLYA

*Adalék a Makula nélkül való tükör 18. századi
receptiótörténetéhez**

Szinnyei József írói életrajzlexikonjának Újfalusi Juditról szóló cikkében találunk egy bibliográfiai utalást a (bécsi) Magyar Musa 1787. évi 44. számára.¹ A Magyar Kurír melléklapjaként Szacs vay Sándor szerkesztésében megjelenő folyóirat ominózus oldalán meg is találjuk a magyar *Makula nélkül való tükör* szerzőjének pár soros biobibliográfiáját. Maga a cikk az előző, 43. számban megkezdett írás folytatása, amelynek beküldője W. I. Úr Debrecenből.²

Az orvostörténész Weszprémi István (1723–1799) két, a ferences történetíró Blahó Vincéhez írott levelét Fáy Zoltán 2014 novemberében megrendezett *Magyarországi tudósok levelezése* című konferencián tartott előadásában ismertette.³ Az egyik, 1784. február 26-ára keltezett levelében Weszprémi arról számolt be, hogy orvostörténeti biográfiáinak negyedik kötetébe a „Magyar Hazabeli Tudós Asszonyokat” is fel kívánta venni.⁴ Weszprémi már a *Succinta* második és harmadik kötetében is az egyes orvoséletrajzokon túlmutató, nem orvostörténeti adatokkal feszítette szét saját tematikus keretét, vagyis a tudós asszonyok biografikus felgyűjtéséhez hasonló „kitérők” nem szokatlanok lexikonográfiai gyakorlatában.

Weszprémi a fentebb említett levelében a „tudós asszonyok” között felsorolja Szent István édesanyját és feleségét, Saroltot és Gizellát, Habsburg Erzsébetet, Báthory Krisztinát, Szapolyai Borbálát, Boldog Szalome halicsi hercegnőt, Lorántffy Zsuzsannát, Petróczi Katalint, Bethlen Katát, Dániel Polixéniát és Wesselényi Annát. Rajtuk kívül a nagyszombati egyetem könyvtárának katalógusában talált könyvcímek alapján Árpád-házi Szent Kingát és Báthory Zsófiát, az Ungrisches Magazinban olvasott cikken felbuzdulva pedig Újfalusi Juditot vette volna fel még a tudománytörténeti szempontból értékelhető eredményeket felmutató nők sorá-

* A szerző az MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport munkatársa.

¹ SZINNYEI JÓZSEF, *Magyar írók élete és munkái*, XIV, Bp., 1914, 626.

² Magyar Musa, 1787, 43, 342–344; 44, 345–350.

³ FÁY ZOLTÁN, Weszprémi István két levele Blahó Vincének (megjelenés alatt).

⁴ „Én biographiám negyedik darabjának kidolgozásában munkálodom most, melybe be akarnám iktatni a’ Magyar Hazabeli Tudós Asszonyokat „Weszprémi István levele Blahó Vincéhez, Debrecen, 1784. február 26. Fáy Zoltán közlése. FÁY, *i. m.*

ba.⁵ A *Makula nélkül való tükkör* tekintetében értelemszerűen az utolsó „jelölt”, Újfalusi Judit keltheti fel az érdeklődésünket. A vele kapcsolatos, Weszprémi által hivatkozott írás az *Ungrisches Magazin* legelső, 1781-es évfolyamának negyedik füzetében jelent meg.⁶ A *Von der Gelehrsamkeit des ungrischen Frauenzimmers* című cikk szerzője maga a folyóirat-szerkesztő, Karl Gottlieb Windisch, aki egy bizonyos P. kisasszony kérésére állította össze a főleg a kegyességi irodalom területén alkotó asszonyok rövid biobibliográfiáját. Újfalusi Juditról a következőket írja:

Die Juditha Uifaluschi, eine Klarissernonne zu Tyrnau, wird Ihnen vielleicht auch nicht unbekannt seyn. Sie war ihrer Frömmigkeit sowohl, als ihrer Gelehrsamkeit wegen in grossem Ansehen, und übersetzte das Leben Jesu, und Mariá aus der böhmischen in die ungrische Sprache, welches zu gedachtem Tyrnau verschiedenemale, und letztlich um Jahre 1746 in Quartformate wieder aufgelegt ward.⁷

Weszprémi figyelmét Windisch írása keltette fel, majd Blahónál további biográfiai (ki volt Újfalusi édesapja, hol halt meg az apáca?) és bibliográfiai (hányszor, hol és milyen formátumban jelent meg a *Makula nélkül való tükkör*, és ki lehetett a cseh változat szerzője?) adatok után érdeklődött.⁸ Weszprémi végül a *Succinta* negyedik kötetébe⁹ nem vette fel a tudós asszonyok jegyzékét, valószínűleg ugyanazon okból, amiért a többi hasonló gyűjtését sem: túlságosan szétfeszítették volna a kötet tartalmi keretét. Az összegyűjtött anyagot viszont három évvel később a Magyar Musa már említett, 43. és 44. számában folytatásban közölte. Cikkének bevezetőjében a következőket írja:

Mínthogy nintsen talám edgy Ország-is, a’ melly maga tudós Asszonyaival eleitül fogva ne dítsekedett volna, vallyon hát tsak a’ mi Magyar Hazánk lészen-é olly boldogtalan, mellynek ebben a’ szép dítsekedésben semmi része nem volna; mellyre nézve elmémmel rendel eljárván az időnek szakaszait, a’ kiket a mi Asszonyainknak rendiben nemessebb elmével bírní találhat-

⁵ „az Ungrisches Magazinban pedig Juditae Uifalusianae monialis virginis Clarissanae Leben Jesu et Mariae Tirnaviában kibocsátva.” *Uo.* – Az Ungrisches Magazinra Szinnyei is hivatkozik. SZINNYEI, *i. m.*, 626.

⁶ Ungrisches Magazin, 1781, 487.

⁷ *Uo.*

⁸ „méltóztatnék Fő Tisztelendő Pater Uram ... engemet tudósítani, nevezetesen pedig Ujfalusi Juditha Apátza Asszonyról ki leánya lehetett és hol holt meg? Hányszor jöhetett világra a munkája? Hol? És minemű formában? Azomban azt is, ki lehetett az Auctora annak a Cseh munkának, a’ mellyet magyarrá fordított?” FÁY, *i. m.*

⁹ Stephanus WESZPRÉMI, *Succinta medicorum Hungariae et Transilvaniae biographia*, Viennae, 1787.

tam, illendőnek itéltem lenni azoknak neveiket sorban ide fel-jegyezni, és által küldeni a' végre, hogy a' kik e' ditső Laistronból mostan ki-maradtanak, Hazánknak diszire azok-is idővel oda bé-iktattassanak.

A cikkben ismertetett nőéletrajzok száma a Blahóhoz írt levél névlistájához képest négyvel több, amennyiben Beatrix magyar királyné, Balduin Dorottya Zsófia, Wesselényi Zsuzsanna és Mária is bekerült a tudós asszonyok sorába. Az összesen tizenkilenc hosszabb-rövidebb biobibliográfia közül Újfalusi Judité a tizenkettedik.

Újfalusi Judith, Klára Szűz Szerzetébeli Apátza Leány Kis-Aszszony, *Jésusnak és Máriának* Eletét Tseh nyelvből Magyarra fordította, melly Nagy-Szombatban ez-is sokszor ki-nyomtatott, utólszor pedig ugyan ott 1746. eszt, 8. Rész. látott világosságot a' Jésuiták gondoskodása által.

Látható, hogy a Weszprémi által írt Újfalusi-életrajz csak annyiban tér el Windischétől, hogy az megnevezi a jezsuitákat mint kiadót, és nem (az egyébként helyes) negyed-, hanem nyolcadrét formátumúnak írja a *Makula nélkül való tükör* 1746-os kiadását. Blahó Vince válaszlevelét nem ismerjük, de Weszprémi cikkének ismeretében, vélhetőleg ő sem tudott további életrajzi és bibliográfiai adatokkal szolgálni a debreceni orvostörténésznek.

DÉRI ESZTER

*A Makula nélkül való tükör a prédikációk tükrében**

Stankovátsi Leopold *Makula nélkül való tükör*¹ című prédikációgyűjteménye 1799-ben jelent meg egy nagybőjti sorozat második részeként.² Az első kötet, az *Áruló Júdás*, a Júdást felülmúló emberi bűnökről írt hét prédikációt, míg a harmadik, a *Hangzó trombita* Jézus hét utolsó szavára írt beszédeket tartalmaz. A *Makula nélkül való tükör* Krisztus szenvedésének hét állomására írt prédikációk gyűjteménye – a Getszemáni kertben elmondott fohászatól a keresztre feszítésig – amelyek Jézus félelmét, lelki harcát, testi fájdalmát állítják párhuzamba az emberek világi küzdelmeivel, szenvedésével.³

A gyűjtemények hét-hét beszédet tartalmaznak, és erre a szerkesztésre számos szentírási forrás,⁴ illetve a hét fő bűn, Krisztus hét szava a kereszten, valamint a szám misztikus irodalomban betöltött jelentése (pl. a lélek Istennel való egyesülésének hét fokozata Szent Bonaventura írásában,⁵ Avilai Szent Teréz leírása a „lelki

* A szerző az MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport munkatársa.

¹ STANKOVÁTSI Leopold, *Makula nélkül való tükör, az az a szenvedő Isten, és ember példája, mely szerent a keresztény ember köteles kormányozni életit*, Komárom, 1799.

² STANKOVÁTSI Leopold, *Áruló Judás, az az nagy bőjtre való prédikációk, melyekben meg-mutatattik, hogy az idegen nevezetű bűnök által, ember a Judás Iskariótes gonoszságát meghaladja*, Győr, 1789; Uő, *Hangzó trombita, az az a keresztfán függő Isten és Ember hét szavai, melyekre figyelmeztén a keresztény ember, azokból vett tudományok szerent folytassa életit*, Pozsony, 1800. (Utóbbi kötet fedőlapján tévesen második kötetként jelöli meg a *Hangzó trombitát*.)

³ Az első beszéd Krisztus félelmével és bánatával állít tükröt a bűnösök elé „szükséges” félelmük és bánatuk felébresztésére. A második Krisztus Getszemáni kertben mondott imáját állítja az olvasók elé, hogy „mi is álhatatosan imádkozunk ugyan minden bal sorsunkban, de még is az Isten akaratjára hadjuk kérésünket” (22). A harmadik prédikációban Júdás csókja a világi kísértéseket jelképezi Jézus „üdvösséges” csókjával szemben, míg a negyedikben „Kristusnak tanítványnyitól való elhagyatásáról, és megfogatásáról [!]” (60.) a világi múlandó dolgok elmúlásáról és a halálról írt Stankovátsi. Az ötödik és a hatodik beszédben azt mutatja be, ahogyan Krisztust megfosztják ruháitól, megostorozzák és tövissel koronázzák, amelynek tükrében „a földi kívánságoktól való magunk megfosztatásáról, és az ideig, oráig tartandó ostoroknak békességes szenvedéséről” (80.), illetve Jézus irántunk való szeretetéről ír. A hetedik beszédben a kereszttel hordozó Krisztust és megfeszítését saját keresztünk hordozására, megfeszítésünkre, tehát Krisztus legméltóbb követésére állítja példaként.

⁴ Például Pázmány Péter harmadik nagypénteki beszédében (PÁZMÁNY Péter *Összes munkái*, összeáll., s. a. r. KANYORSZKY György, VI, 1903, 692.) forrásul megjelölt Józs 6,4.

⁵ Szent BONAVENTURA, *A lélek zarándokútja Istenbe* = Szent BONAVENTURA *Misztikus művei*, kiad. BARSÍ Balázs, VÁRNAI Jakab, Bp., Szent István Társulat, 1991, 31–72.

lakásokról”⁶) is magyarázatot nyújthat, ahogyan Pázmány Péter⁷ nagypénteki első prédikációjának sorai is forrásul kínálkoznak. Pázmány ugyanúgy Krisztus szenvedésének hét helyszínére vezeti a híveket („*lássuk* rend-szerűen mindenik helyen”), ahogyan Stankovátsi Leopold terelgeti a hallgatóságot arra, hogy Jézust „testi szemekkel látnátok”.⁸ Bár a kötet felépítése megegyezik a prédikációval abban, hogy Krisztus nyomában kívánnak járni, illetve Krisztust szemlélik a passió helyszínein, a *Makula nélkül való tükör* állomásai nem egyeznek a Pázmány Péter által leírt helyekkel:

Mivel a pokol-béli sárkánynak hét feje vagyon, melynek fulánkjával mérgecsíti a világot; az emberi gonosságnak hét forrása és kút-feje vagyon, melyből áradnak minden bűnök; az Isten haragjának-is hét edénye vagyon, mely reánk-öntetik: Christus Urunk-is, hét helyen akara szenvedni, a vég-vacsora után: először, a kertben; a hol vérrel verítkezék és megfogaték. Másodszer, az Annas házáznál; a hol arczúl csapdostaték. Harmadszer, Caifás-nál; a hol megpökdöztetétek. Negyedszer, Pilátos-nál; a hol hamissan vádoltaték. Ötödször, Herodes-nél; kitül bolondnak ítéltetétek. Hatodszer, ismét Pilátos-nál; a hol megostoroztaték, tövissel koronáztaték és halálra ítéltetétek. Hetedszer, a Calvaria hegyén; a hol megfeszítetétek. Igen méltó tehát, hogy mi-is, nemcsak hétszer dicsírjük minden nap, ezért a hét helyen-való szenvedésért: hanem, a máj napon, elmélkedésinkel, mind-ezekre a hét helyekre, Christus után Processiót járjunk; és lássuk rendszerint mindenik helyen, mit mivel és szenvedett Üdvözítőnk.⁹

E részleten kívül nincs tudomásom olyan prédikációról vagy kötetéről, amely Pázmány Péter vagy Stankovátsi Leopold soraihoz hasonlítanának abban, hogy szerkezetüket hét krisztusi példa, vagy szenvedésének hét helyszíne határozza meg.

A kötetet alkotó szövegeket tekintve megállapítható, hogy – csakúgy, mint Pázmány Péter nagypénteki prédikációja – bővelkednek azokban az elemekben, amelyek a passió fájdalmainak megtapasztalására, illetve Krisztus közvetlen szemlélésére törekszenek. Ezek az elemek éppen annyira kapcsolhatók a misztikus szövegek hagyományaihoz, e kötet esetében a via illuminativa fokozathához, mint az ignáci *Lelelgyakorlatok*ban olvasható instrukciókhoz:

⁶ AVILAI Szent Teréz, *A belső várkastély*, ford. SAJÓ Tamás, TEMPLOM Kata, Sarutlan Kármelita Nővérek, Jel, 2011 (Avilai Szent Teréz összes művei, 1).

⁷ Pázmány Péter és Stankovátsi Leopold munkái közötti kapcsolatról: MACZÁK Ibolya, *Elorzott szavak*, Szigetmonostor, WZ Könyvek (Források Tükrében), 2010, 148–156.

⁸ STANKOVÁTSI, *Makula nélkül való tükör*, i. m., 102.

⁹ PÁZMÁNY Péter, *A Krisztus szenvedésének egész rendjéről* = PÁZMÁNY, *Összes munkái i. m.*, VI, 626.

Itt gondolkodjál, mint ha az utat melyen JESVS által ment, es melyen a' gonosz Sidok kötözve vittek a' volgyel es a' kertel latnad es ezeknek minden alkalmas es alkalmatlansághat. [...] Könyörögi hogy a' kinszenvedő Jesussal edgyütt szenvedhess szomorúsaghot, sirást, szorongotást, es más effele kint.¹⁰

A *Makula nélkül való tükör* a Jézussal együtt vállalt szomorúság, az együtt szenvedés tapasztalatát több olyan eszközzel kísérlí meg, amelyek Krisztus szenvedését itt és most látott történésként jelenítik meg.¹¹ Ilyen például a hallgatóság vagy szentírási szereplők megszólítása az eseményekben nézőként való részvételre:

Jerünk ájtatos Keresztények! Szemlélyük azt az igen keserves tragédiát, és szomoru ki-menetelt a' Pilátus udvarában...¹²

Elő-idézlek azért most titeket e csuda látásra oh fel-tzifrázott fejü Absolonok, fel-kendőzött Jézabelek, kiknek fejetek drága kenetekkel illatozik, de lelki ismertetek sok undok vétkekkel büszhedik [...] Járuljatok ide most, és nézzétek a Mennyországra vezető Királynak pompáját: Imé az Ember!¹³

A személyes tapasztalatot erősíti az is, ahogyan a hívőket a szenvedés helyszínére vezeti:

Mennyünk tehát leg-először is szenvedő Urunk után a' Getzemányi kertben, az hová érkezvén Jésus tanitványival, félelemmel, és szomoru bánattal kezdé szenvedésit.

Továbbá gyakoriak az elmélkedésre való közvetlen felszólítások:

Jerünk azért mi is szerelmesim! Kövessük ezen Sz. Böjti napokban ájtatos elmélkedésünkkel a' szenvedő Kristust, és a' melly példákat fogunk szemlélni

¹⁰ LOYOLAI Szent Ignác, *Lelki gyakorlatok (Magyar fordítás 1663-ból)*, s. a. r., bev. NAGY Anna, szerk. BOGÁR Judit, Piliscsaba, PPKE BTK, MTA – PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, 2013, 60.

¹¹ Az itt következő eszközök hasonló alkalmazására Stankovátsi Leopold rendtársánál, Kelemen Didáknál is találunk példát, amelyek kapcsán részletesebben tárgyalja a misztikus hagyományokra visszavezethető jegyeket: MACZÁK Ibolya, *Ferenes vagy jészuita? (Misztikus jegyek a barokkban egy ferenes prédikáció – makula nélkül való – tükrében) = Misztika a 16–18. századi Magyarországon*, szerk. BOGÁR Judit, Piliscsaba, PPKE BTK, 2013 (Pázmány Irodalmi Műhely: Lelkiségtörténeti tanulmányok, 5), 203–209.

¹² STANKOVÁTSI, *Makula nélkül való tükör*, i. m., 83.

¹³ *Uo.*, 103.

benne, azok szerint cselekedjünk, hogy utána az örök Bóldogságba bé-mehessünk, és ez leszen Czéllya minden böjti köznapi Beszédimnek.¹⁴

Képezzétek magatokban keresztények! Mintha a Pilátus tanáts háza előtt állanátok, és az háznak külső tornáztában ki-állított fájdalmas Jésust testi szemitekkel látnátok.¹⁵

E példák alapján is látható, hogy a *Makula nélkül való tüikör* beszédei nem egy esetben közelebb állnak az elmélkedés műfajához, mint a prédikációkhoz, bár a kötet címlapja megjelöli a beszédek elmondásának helyét és idejét is.¹⁶ Bevezető híján nem ismerjük a szerző szándékát a kötet használatára vonatkozóan, de a címből kiindulva, továbbá a gyakori felszólítás a „láttotakon” való elmélkedésre, Krisztus példaként való élénk állaitása,¹⁷ a prédikációk textusa („Krisztus szenvedett érettünk, néktek példát hagyván, hogy az ő nyomdokit kövessétek.”)¹⁸, illetve a kötetet nyitó szentírási idézet („Ha ki utánnam akar jönni, tagadja meg magát, és vegye-fel az ő Keresztét, és kövessen engem.”)¹⁹ alapján is a kötet elsősorban az elmélkedésben, Krisztus követésében kíván útmutató lenni. Még inkább erősítik ezt az elképzelést azok a művek, amelyekhez maga a cím vezet minket.

Maczák Ibolya a tüikör-metáforával kapcsolatban Assisi Szent Klára Prágai Ágneshez írt levelére, illetve az Újfalusi Judit nevéhez kapcsolódó *Makula nélkül való tüikör* bevezetőjére hívja fel a figyelmet.²⁰ Az első esetben Krisztus a makula nélkül való tüikör,²¹ a másodikban „Krisztus Urunk és az ő Sz. Szüléinek életéről való

¹⁴ Uo., 5.

¹⁵ Uo., 102.

¹⁶ „És ugyan ezen szenvedő Isten, és Ember példáját második Esztendőbéli Szent Böjtnék alkalmazásával hét beszédbe foglalta, és élő nyelven hirdette Posonyban” STANKOVÁTSI, *Makula nélkül való tüikör*, i. m., címlap.

¹⁷ „Immár ezen szent Böjtnék el-folyása alatt nagyobb részről szemléltük a példát, melyet a szenvedő Krisztus hagyott nekünk, hogy az ő nyomdokit kövessük” „mindennémü állapotban Jésusra kell figyelmeznünk, mint viselte ő magát olytaték állapotokban, és amint ő cselekedett, minékünk is úgy kellcselekednünk.” STANKOVÁTSI, *Makula nélkül való tüikör*, i. m., 119, 139.

¹⁸ 1Pt, 2,21.

¹⁹ Lk 9,23.

²⁰ MACZÁK, *Ferences vagy jezsuita?*, i. m., 205.

²¹ „ó boldog lélek!, megadatott, hogy élvezd a mennyei egyesülést Azzal, akit ámulva csodálnak az égi seregek: kinek vágya mindeneket magához ragad, emlékezete teljesen betölt, jósága minden édességgel jóllakat, és illata holtakat támaszt föl; kinek dicsőséges látása boldogítja a mennyei Jeruzsálem polgárait, ki a dicsőség ragyogása, az örök világosság fényessége és makula nélkül való tüikör.” Szent Klára Prágai Ágneshez írt negyedik leveléből (*Acta Sanctorum* I, 508), idézi: DIÓS István, *A szentek élete*, <http://www.katolikus.hu/szentek/szent80.html>. (2015. július 1.)

Könyv”,²² egyeznek tehát abban, hogy Krisztust vagy Krisztus életét tekintik annak a tükörnek, amelynek szerepe, hogy nap mint nap belenézve, az olvasó gondolataival őt óhajtsa követni, megutálja a világot, ezáltal a mennybe vezessen élete.

Stankovátsi Leopold címadásának lehetséges párhuzamai között kutatva úgy tűnt, a prédikációirodalom a tükör változatosabb formáit adja az olvasó kezébe, így a *Makula nélkül való tükör* című kötetének apropóján a tükör magyar nyelvű lelkiségi szövegekben és a prédikációirodalomban való előfordulásának néhány példáját mutatom be.

A tükör leggyakoribb használata a kora újkor irodalmában elsősorban műfajmegjelölő funkciójú. Pázmány *Püspökök tükrében*, vagy *A keresztény öszvegyasszonyok tükrében* a címbeli tükör ahhoz a jelentéskörhöz kapcsolódik, amely a legegyszerűbb, ennélfogva a legrégebb értelmezésből ered. Ez az önismerethez kapcsolódik, és egyfajta morális mintaképként értelmezhető, amivel ahhoz a hagyományhoz kapcsolódnak, amit a tükrök legnyilvánvalóbb tulajdonságainak eredményeképp már az ókori filozófusok megteremtettek, hogy aztán az egyházatyák tollán, majd a középkori tükróirodalomban továbbfejlődjön. Minden önmagunkkal való találkozásnak összehasonlító jellegűnek kell lennie a tükör adta kettősségben. A tükör az ókorban ehhez mérten jó eszköz, amennyiben az önvizsgálatot segíti, vagy rossz, ha csupán az érzéseket szolgáló tárgyként jelenik meg.²³

A középkor megtartotta róla ezt a poláris képet, de a platonikus hatások alatt formálta és gazdagította: a tükör vagy Isten fényének, szépségének visszatükrözése vagy a démon eszköze.²⁴ Emellett elsősorban Szent Ágoston szintézise nyomán

²²*Makula nélkül való tükör*, Nagyszombat, 1712, Ajánlás.

²³A tükörben már az ókor megteremtette az önismeret egyik lépcsőfokát. Szókratész egyik 17. századi ábrázolása a tükört tartó filozófus képe. Diogenész Laertiosz a *Vitában* azt meséli róla, igyekezett meggyőzni a fiatalokat arról, hogy gyakran nézegessék magukat a tükörben, mert ha a tükörben szépet látnak, arra sarkallja majd őket, hogy tetteikben is méltókká váljanak a szépséghez, „amelyikük pedig úgy gondolja, hogy megjelenése kevésbé megnyerő, annál buzgóbban fáradozzék rajta, hogy rátsága erényei fénye mellett elhomályosodjék”. (APULEIUS, *Apologia [de magia]: Védőbeszéd [a mágjáról]*, ford. DÉTSHY Mihály, Bp., General Press, 2002, 50.) A tükör az önismeretet hangsúlyozza, és Seneca vagy Apuleius hasonló megfontolások mentén érveltek használata mellett: megfelelő módon alkalmazva a tükör a saját természetünk és a morális kérdéseken való elmélkedésre vezetheti az embert. Seneca a *Naturalium questionum*-ban számos oldalt szentel a tükör kérdésének: a források vize, a sima kövek, minden a természetben arra készíti az embert, hogy vizsgálja a saját arcát, és ezáltal minden életkorszakát őszintén élje. Ugyanakkor kritikusan szemléli, hogy a tükör emellett a nők kacérságának eszközzé vált, és a Hostius Quadrát érintő kritikáján keresztül elítéli azokat, akik pusztán az élvezetek miatt veszik körbe magukat tükrökkel. (Sabine MELCHIOR-BONNET, *Storia dello specchio*, trad. di Mariachiara GIOVANNINI, Bari, Dedalo, [2002] 127.)

²⁴Sabine MELCHIOR-BONNET, *Storia dello specchio*, i. m., 129.

gyarapodott a szimbólum szemantikai gazdagsága, és később, a 17–18. századi prédikációkban is főleg az ő gondolatai nyomán formálódó tükör jelenik majd meg. Ahogyan a *De Trinitate*-ban írja, az emberi lélek képes befogadni az isteni fényt, és visszatükrözni szépségét, mivel minden ember részesül az isteni hasonlatosságból.²⁵ Később a misztikus tapasztalásban a tükör a lélek jele is lehet. Avilai Szent Teréz *Önéletírásában* írja egy látomásáról:

Értésemre adatott. Ha egy lélek halálos bűnben van, olyankor ezt a tükröt nagy köd fedi és nagyon fekete, így nem tud megmutatkozni, sem látni nem lehet ezen Urat, noha mindig jelen van [...] az eretnekek pedig olyanok, mintha a tükör eltörött volna, ami sokkal rosszabb, mint ha el lenne homályosulva. [...] nagy hasznot jelentett nekem, és nagy fájdalmat ama alkalmak miatt, amikor lelkem bűneim folytán elhomályosult, hogy ne lássam az Urat.²⁶

Amikor tükörbe néz, saját lelkébe néz tehát, amelyben az örök isteni mintaképnek kell megjelennie.

A középkortól kezdve a tükör metafora jelentésváltozása szinte követhetetlené válik, amiben közrejátszik az is, hogy a tükörkép miatt elválaszthatatlan az olyan messzire vezető fogalmaktól, mint az imago, vagy a similitudo. A középkorban alakult ki az a Mária-szimbólum is, amely a Szűz szeplőtlen fogantatására utal, és két ószövetségi sor Máriára vonatkoztatásával született. Az egyik az *Énekek énekéből*,²⁷ a másik a Bölcsesség könyvéből²⁸ származik.²⁹ A Mária-jelképek elemzése azonban távolra vezetne a kiindulópontként szolgáló Stankovatsi-kötet Krisztus-példájától, ezért ezekre itt nem térek ki.

A 17–18. század lelkiségi példák között elsősorban a tükrökre mint „nevelő” eszközre találunk példát. Van, hogy a lelki tükörbe egy-egy szent vagy bibliai személy alakját helyezik, hogy a tükörbe tekintő az adott személy példáját lássa. Ennek egy késői megjelenése a *Keresztény ház tükör*, amit a 18. század végén nyomtattak ki, és a ház népének minden tagjának tükrét bemutatja. A cselédes gazda például így beszél:

²⁵ AURELIUS Augustinus, *A Szentháromságról*, ford., bev., jegyz., GÁL Ferenc, Szent István Társulat, Bp., 1985 (Ókeresztény Írók, 10), 484–485.

²⁶ AVILAI Szent Teréz, *Önéletírás*, Bp., Sarutlan Kármelita Nővérek, Jel, 2012, 508.

²⁷ „Egészen szép vagy, kedvesem, nincsen rajtad semmi folt.” Én 4, 7.

²⁸ „Az örök világosság kisugárzása, és az Isten működésének tiszta tükre és jóságának képmása.” Bölcs 7, 26.

²⁹ A Mária tükör-jelképekről bővebben: SOÓS Sándor, *Szűz Mária jelképes neve*, Magyar Sion, 2012/2, 217–228.

Isten Gazdává tett engem Házamban,
Mint viseljem magam nézem Ábrahámban,
Kit Isten tett minden Hívőknek Attyává,
A' Ház Nép Gazdáknak tükörré 's példává.³⁰

Míg a fia e szavakkal nézi tükrét:

Jésus ki ölben vőd a kis Gyermekeket,
'S meg-áldád; 's nagyoknak tükörül tőd őket;
Te áldj meg engem olly jó Gyermekséggel,
Hogy másoknak tükör légyek szelídséggel.³¹

Az olvasó fordított tükröt kap például „az asszonyoknak a görög Simonides írásai-
ból irattatott” *Makula nélkül való tükörben*,³² ahol csak a tizedik, utolsó kép mutatja a
rendes asszonyt, vagy Tóth János 1795-ben kiadott *Valóságos tükörben*, amely cége-
res bűnösöket, képmutatókat, végül a megtérő és a megtérésben már előrehaladott
embereket ábrázol.³³

A prédikációirodalom példái között azt tapasztaljuk, hogy az egyetlen olyan
beszéd, amelyben a tükör-metaphora az egész szöveget meghatározza, Káldi György
1681-ben kiadott gyűjteménye, amely a tízparancsolatot elemzi. A gyűjtemény má-
sodik szövegében Isten törvénye a tükör. „Az Úr törvénye makula nélkül való,
azaz oly, mely minden gonoszt tilt megtérítvén a lelkeket...³⁴

Káldi összeveti az „újítók”, Kálvin és Luther, illetve az egyház tízparancsolatról
alkotott álláspontját. Fejtegetése alapján a legfőbb különbség abban áll, hogy míg az
„újítók” szerint a tízparancsolat Ádám vétke utáni bűnös állapotunkban csak arra
való, hogy a lelkiismeretünknek megmutassa vétkeinket, és eszünkbe idézze, hogy
semmi erőnk Isten akarátának véghezvitelére, az Egyház szerint nem csupán vád-
ként szolgál a tízparancsolat, mert a kegyelem ereje által még az ember jelen állapo-
tában is tud valódi tükre és regulája lenni.

³⁰ *Keresztyn házi tükör, melyben az egész ház nép meg-láthatja summás kötelességét*, Vác, [é. n.], 2r.

³¹ *Uo.*, 3r.

³² *Tükör, mely az asszonyoknak görög Simonides írásából az Caea szigetében lakó asszonyokról irattatott 1627. esztendőben*, Lőcse, 1653. (A műről és a szerzői kérdésekről: STOLL Béla, *Felvinczi György versei*, Irodalomtörténeti Közlemények, 1954, 336.; BORSA Gedeon, *Adalékok a „Tükör” című asszonyisírfó vershez*, Irodalomtörténeti Közlemények, 1984, 470–480.)

³³ TÓTH János, *Valóságos tükör, a'melhyből minden -féle ember... a' Lelki állapotra nézve, ő magát meg-esmérheté*, Komárom, 1795.

³⁴ KÁLDI György, *Istennek szent akarattya*, Nagyszombat, 1681, 14.

Káldi a tükörrel szemlélteti a törvény kétféleképpen való értelmezését:

azt mondják az újítók, [...] tekintheted mint egy tükörben, a te lelki orcádat, azt Isten törvényében, s azt találod, hogy merő mocsok, de látod, hogy nincs arravaló erőd, mellyel megmoshassad: folyamodnál Krisztushoz, hogy őáltala mossad meg, de azt találod, hogy ő sem szerzett arra való erőt, mellyel megmoshassad.³⁵

Az Egyház erre így felel Káldi tolmácsolásában:

Isten törvényében úgy láthatja ember, mint egy tükörben, az ő fogatkozásit, szennyét. [...] abba nézvéen megtisztíthatja, nem maga erejével ugyan, de a Krisztuséval az ő lelki orcájának mocsokát, és úgy szabhatja cselekedetét, amint a tükör kívánja.³⁶

A tükör mint törvény szerepel Kálvin *Institutójában* is, de korábban Szent Bernárd és már az egyházatyák, elsősorban Nagy Szent Gergely és Szent Ágoston is ilyen értelemben vonatkoztatták a fogalmat a *Szentírásra*. Szent Ágoston szerint például a *Biblia* minden egyes könyve, minden egyes története egy tükörhöz hasonlít, ami sem hízelegni, sem becsapni nem tudja a benne szemlélődőt, és mindenkinek azt mutatja, ami ő maga, legyen az szép vagy torz.³⁷

Több példát találunk arra, amikor a szentírási textus kapcsán említik a tükröt. Szent Pál leggyakrabban idézett „tükör által homályosan”³⁸ sorát a 17–18. századi szövegek egy részében szó szerint idézik és szó szerinti értelemben alkalmazzák a Szentháromság leírásának lehetetlenségét érzékeltetve,³⁹ vagy a Mennysorság egykori látását szembeállítva a földi látásunkkal.⁴⁰

³⁵ *Uo.*, 15.

³⁶ *Uo.*, 15.

³⁷ Szent Ágoston 103. zsoltárhoz írt kommentárát idézi: Filippo PICINELLI, *Mondo simbolico*, Venezia, 1670, 485.

³⁸ „Ma még csak tükörben, homályosan látunk, akkor majd színről színre.” 1Kor, 13,12.

³⁹ Vö. BITSKEY István, CSORBA Dávid, TASI Réka, „Homályban és tükör által”: *Barokk kori prédikátorok az isteni természetről*, Egyháztörténeti Szemle, 2011/1, 94–108.

⁴⁰ A 17–18. században egyre szaporodó tudományos katoptrikai és optikai művek között a páli részlet egy érdekes – bár nem egyedülálló – példájával találkozunk Lippay György környezetében. Pozsonyi rezidenciájának katoptrikai és dioptrikai látványosságait a szakirodalom egy jezsuita tudós, Zacharias Traber munkájára vezeti vissza, akinek optikát, katoptrikát és dioptrikát tartalmazó művének címlapját Tobias Sadeler metszete illusztrálja. (ECSÉDY Anna, *Plenus sapientia: Lippay György esztergomi érsek pozsonyi kertjének látványosságai*, Művészettörténeti Értesítő, 2013/2, 171–232.) A metszeten puttók a tudományterülethez kapcsolódó eszközökkel, a távcsővel, lencsékkel, tükrökkel, mikroszkóppal és prizmákkal játszanak. Az égen Isten szeméből fény árad a Nap felé, amelynek egyik sugara egy síktükörre vetül, amiről a jezsuita rend címerére esik.

A szó szerinti értelmezés nyilvánvaló a protestáns szövegekben, például Kamarási György egyik halotti beszédében:

világi életünkben az Istennek szemünk eleikbe ötlő külső szép munkáit szemünkkel nézzük, s [...] munkáiról elmélkedünk lélek által is az Isten beszédéből, és így tészünk valami tapogatást az égi dicsőség iránt, de csak oly kevésre mehetünk, mint midőn üvegablak, vagy pápaszem által homályosan látunk, vagy tükör által a dolognak csak árnyékát látjuk, és valami mesés beszédet hallván sajdítjuk mire célozzon, de annak világos értelmét nem vehetjük.⁴¹

Pázmány Péter a *Szentháromság*ról írt prédikációjában hasonlóan, Isten természetének megfoghatatlanságát elemezve írja:

miképpen a gyenge-szemű emberek ocolárral segítik fogyatkozásokat: úgy a hit tüköre-által [...] homály-által nézzünk Istenünkre: [...] minden értelmünket és okoskodásunkat fogva tartván a hitnek engedelmissége alatt.⁴²

Máshol a bemocskolhatatlan tükör maga Isten és Isten bölcsessége:

Bölcsessége végetlen: mert által-ért mindeneget; és miképpen a tükör, noha minden festéket és akár-mely rút ábrázatot képezvén, meg nem mocskoltatik: úgy az Isten tisztasága a mí rútságunk értelmével meg nem rúttatik.⁴³

Ebben a prédikációban a Fiú természetéről írva a *Bölcsesség könyvét* idézi, és Krisztust Isten makula nélkül való tükrének nevezi.

a Fiú [...] macula-nélkül való tüköre Istennek és az ő jóságának képe. Azt hiszem, minnyájan vettétek eszetekbe, micsoda külömbség vagyok a kép- és tükör-között. A képen le-írják magasságát, színét, természetét embernek: de a tükörben, ezeken-kívül, az ember mozdulásit, maga-viselésit szemlélhetni; mert a' tükörben, ember nem a maga képét, hanem magát láttya, a mint vagyok. A Fiú Isten, a láthatatlan Istennek látható képe; de nem csak képe, ha-

Az fénynyalábokon a *Nunc per speculum* Szent Pál-i idézete olvasható. „A kép a jezsuita természeti teológia alapjainak egyszerű összefoglalása: a világ természeti törvényeinek tökéletessége Isten létének és nagyságának legfőbb bizonyítéka.” (ECSÉDY, *Plenus sapientia*, i. m., 182.)

⁴¹ KAMARÁSI György, *Emlékezet könyve, azaz halotti szász prédikációk*, kiad. SZATHMÁRI PAP Zsigmond, Kolozsvár, 1747, 61.

⁴² PÁZMÁNY, *Összes munkái i. m.*, VII, 94.

⁴³ *Uo.*, 98.

nem tüköre-is: és a ki ebbe néz, azt mondhattya, hogy ő-benne az Atyát láttya.⁴⁴

Illyés András Szentháromság-napi prédikációja az idézett Pázmány-prédikáció kompilációja, így az ő 1696-os kötetében is Krisztus Isten makula nélkül való tükreként jelenik meg.⁴⁵ Sőt majdnem száz évvel később, Telek József ferences szerzetes Mária-ünnepekre írt prédikációi között is azt találjuk, hogy Isten megáldotta Szűz Máriát, mert méhében

az Istennek öröktől fogva való fia, [...] mulatozott, aki [...] Az örökké való világosságnak fényessége, és makula nélkül való tükör, és az ő jóvoltának ábrázatja.⁴⁶

Ehhez kapcsolódik Pázmány önismeretről írt adventi prédikációja, amelyben – mintha Avilai Teréz látomását olvasnánk – Krisztus a tükör, akinek fényében lát-szólagos tisztaságunk mocskosnak tűnik.

Jaj, mely mocskosnak látczik a mí tisztaságunk! Mely haragosnak a mí szelidségünk! [...] mely gyarlónak a mí erősségünk, ha Christus tükörébe né-zünk!⁴⁷

Krisztushoz kapcsolódó értelmezés az Oltáriszentség misztériumának magyarázata is. Szent Ambrus Vízkereszt utáni prédikációja nyomán olvassuk az emblé-maleírást Krisztus testének ábrázolásához. Mivel Krisztus minden ostyában jelen van, és mindegyik darab a szent testnek egy töredéke, sok különböző tükröt látunk, kicsit, nagyot, teljeset és töredezettet, amelyek különböző méretük ellenére a nap sugarai alatt mind ugyanazt mutatják, a Napot.⁴⁸ Ezt a gondolatot olvassuk Pázmány úrnapi prédikációjában. „A tükörnek egy darabocskájában, nagyságod, úgy meglátczik, mint a nagy tükörben; és, ha száz darabra töröd-is a tükört, mindenik

⁴⁴ *Uo.*, 103.

⁴⁵ „Más hasonlatosságot említ a’ Szent Irás, mikor azt mongya, hogy a’ Fiu, *Speculum sine macula Dei majestatis, et imago hominitatis illius*. Az Isten Felségének makula nélkül való tüköre, és az ő joságának képe. Azt hiszem minnyájan vöttetek eszetekbe: micsoda külömbség vagyon a’ kép, és tükör között. A’ képen leirják magasságát, színét termetét embernek. De a’ tükörben ezeken kívül az ember mozdulását, indulatit, magaviselését szemlélhetni. Mert a’ tükörben ember nem a’ maga képét, hanem magát láttya, a’ mint vagyon. A’ Fiu Isten, *Imago Dei invisibilis*. A’ láthatatlan Istennek képe: de nem csak képe, hanem tüköre is.” ILLYÉS András, *Megrövidített ige*, Nagyszombat, 1690, 413.

⁴⁶ TELEK József, *Jaj nélkül való boldogság* = T. J., *Tizenkét csillagú korona*, Buda, 1769, 58.

⁴⁷ PÁZMÁNY, *Összes munkái i. m.*, VI, 85.

⁴⁸ Szent Ambus alapján írja.

oly egészen ábráz, mintha éppen volna: miért nehezteled tehát azt elhinni, hogy a Szentségnek mindenik morsaléka éppen a Christus testét magában foglalja?”⁴⁹

A 17–18. század prédikációinak e példái alapján elmondható, hogy a makula nélküli tükör és a tükör a korszakban már elsősorban Krisztus, Isten vagy Szentháromság leírásának metaforája, ugyanakkor Stankovátsi Leopold *Makula nélkül való tükör* című kötete sem tematikailag, sem tükör alkalmazásával nem kapcsolható a korabeli beszédekhez. Bár a kötet megjelöli a prédikációk elmondásának helyszínét és alkalmát, a cím által is előrejelzett módon sokkal inkább az elmélkedésgyűjteményt tartunk a kezünkben, amely a „szemmel érzékelhető” tapasztalást a kor prédikációihoz képest az elvártnál jobban előtérbe helyezi. A *Lelkiyakorlatokra* emlékeztetően Krisztus szenvedésének közvetlen megtapasztalásában segít, és Krisztus követésének útjára vezet, hogy „a melly példákat fogunk szemlélni benne, azok szerint cselekedjünk, hogy utána az örök Bóldogságba bé-mehessünk.”⁵⁰

⁴⁹ PÁZMÁNY, *Összes munkái i. m.*, VII, 126.

⁵⁰ STANKOVÁTSI, *Makula nélkül való tükör, i. m.*, 5.

KOVÁCS BÁLINT

A Makula nélkül való tükör magyar nyelvű, örmény átírási változata

A *Makula nélkül való tükör* magyar nyelvű, örmény átírási változata (a továbbiakban ÖMT) néhány éve, az erdélyi, csíkszépvízi örmény közösség könyvtári hagyatékának kutatása során lettünk figyelmesek. A kéziratról korábban valószínűleg mindenki azt gondolhatta, hogy az egy örmény kézirat „a sok közül”, ugyanis Erdély-szerre az örmény plébániákon számos – a helyi liturgikus gyakorlathoz illetve a népi vallásos élethez kötődő, örmény nyelvű 17–19. századi kézirat ismert.¹

Az említett kézirat azonban teljesen egyedi, részben az egyetlen példánya a *Makula nélkül való tükör* idegen nyelvi karakterekkel történt átírásából adódóan, s részben amiatt is, mert magyar nyelvű, örmény átírással készült kéziratként (armenohungarikaként) valószínűleg az egyetlen a világon. Olyan kézirat ugyanis több is van az erdélyi örmény gyűjteményekben, amely örmény nyelvű, de latin betűkkel – a magyar kiejtés szabályai szerint – átírt szöveget (főleg énekeket és imádságokat) tartalmaz.²

A szövegben az örmény karakterek átírását a *Revue des Études Arméniennes* (REA) folyóirat által meghatározott módon végeztük.

¹Az erdélyi örmény kéziratokról beszámol: Frederic MACLER, *Manuscripts Arméniens de Transylvanie: Rapport sur une mission scientifique en Transylvanie (Sept–Oct 1934)* Paris, 1935. Erzsébetvárosból származó örmény kéziratok találhatók a Vatikáni Könyvtárban is, a Codex Vaticanus Armenus 23–32. számú kéziratai. Ld. bővebben: Eugenio TISSERANT, *Codices Armeni Bybliothecae Vaticanae Borgiani Vaticani Barberiniani Chisiani*, Romae, 1927. Az erzsébetvárosi örmény könyvtárban lévő örmény és más nyelvű kéziratokról: *Historical Introduction* = Armenuhi DROST-ABGARJAN, KOVÁCS Bálint, MARTÍ Tibor, *Catalogue of the Armenian Library in Elisabethopolis*, Leipzig–Eger, Leipziger Universitätsverlag, Eszterházy Károly College, 2011, XXXVIII–XXXIX. A kolozsvári egyetemi könyvtárban 60 darab örmény kéziratot őriznek, amelyeket Csíki Lukács Miklóstól, az erzsébetvárosi mechitarista szerzetestől kerültek a könyvtárba vétel útján 1911-ben, ezek többnyire lelkiségi, teológiai művek, prédikációs kötetek illetve kéziratok szótárak a MS NR.1044 – 1098 valamint a MS 1500–1502 számú kéziratok. Erdélyben a szamosújvári, gyergyószentmiklósi, csíkszépvízi örmény könyvtárakban található még nagyobb számú örmény kézirat, amelyekről a katalógus előkészületben van. Az Országos Széchényi Könyvtárba szintén került néhány örmény kézirat, amelyekről beszámol: FOGOLYÁN Vilmos András, *Örmény kódexek az Országos Széchényi Könyvtárban*, Magyar Könyvszemle, 1943, 16–23.

² Erre példa a csíkszépvízi örmény egyházi énekeskönyv töredék 1890-ből, amelyben az erdélyi örmény énekek latin átírással szerepelnek. *Távol az Ararattól: Örmény kultúra a Kárpát-medencében: A Budapesti Történeti Múzeum és az Országos Széchényi Könyvtár közös kiállítása. 2013. április 5 – 2013.*

A *Makula nélkül való tükkör* örmény átírásos változata kapcsán néhány fontos vallástörténeti és művelődéstörténeti előzményt illetve párhuzamot szeretnénk felvázolni és választ keresni azokra a kérdésekre, hogy miért épp ezt a kéziratot írták át örmény karakterekkel, illetve van-e az eredeti magyar nyelvű, latin karakterekkel nyomtatott kötethez képest eltérés, irodalomtörténeti sajátosság a kéziratban.

1. Történeti háttér

A *Makula nélkül való tükkör* egy igen népszerű, a katolikus lelkiséghez tartozó mű, amely értelemszerűen csak katolikus vallási közegben tudott terjedni.³

Az örmények önálló keresztény egyházukhoz (az ún. apostoli-örmény vagy gregoriánus örmény egyházhoz, mely nemzeti egyház, vagyis esetében az egyházhoz való tartozás az etnikai hovatartozást is megjelöli) mindig ragaszkodtak – és identitásuk a diaszpórában is nagyban támaszkodott az egyházhoz való kötődéshez.

A kalkedóni egyetemes zsinat (451) után szakadtak el az örmények az egyetemes egyháztól, a római katolikus egyház szemében pedig hosszú évszázadokon keresztül mint eretnek vallási közösség jelentek meg. Vallási unióra több próbálkozás is történt, így például 1307-ben Sisben, majd 1316-ban Adanában. A ferrara-firenzei zsinaton 1439. november 22-én az örmények uniót kötöttek a római katolikus egyházzal, amelyben tisztázták a korábbi „tévedéseket“, ehhez az unióhoz azonban csak az örmény közösségek egy része csatlakozott – például a Krím-félszigeten, a kaffai örmények. Így a zsinat eredményei, amelyeket egyes örmény vezetők csak „papírnak” tekintettek, részeredményként tarthatók számon.⁴ Egyes

szeptember 15., szerk. KOVÁCS Bálint, PÁL Emese, Bp., BTM, OSZK, 2013, 124; valamint ZSIGMOND Benedek, *A csikszépvízi kézíratos örmény énekeskönyv-töredék = Örmény diaszpóra a Kárpát-medencében*, szerk. ŐZE Sándor, KOVÁCS Bálint, Piliscsaba, PPKE BTK, 2007, 258–277.

³ VIDA Tivadar, *Makula nélkül való tükkör*, Magyar Könyvszemle, 1969, 250–253; PETRIK Géza, *Magyarország bibliográfiája, 1712–1860*, V, Pótlások, Bp., Országos Széchényi Könyvtár, 1971, 309. – Népszerűségét mutatja, hogy számos korújkorai magyar prédikációban (így például Kelemen Didáknál) találhatóak részek a *Makula nélkül való tükkör*ből. Vö. MACZÁK Ibolya, *Elorzott szavak*, Szigetmonostor, WZ Könyvek (Források Tükrében), 2010, 118–138.

⁴ Vö. Mesrob KRIKORIAN, *Die Geschichte der Armenisch-Apostolischen Kirche = Die Kirche Armeniens: Eine Volkskirche zwischen Ost und West*, hrsg. Friedrich HEYER, Stuttgart, Evangelisches Verlagswerk, 1978 (Die Kirchen der Welt, 18), 29–30; Joseph GILL, *The Council of Florence*, Cambridge, Cambridge University Press, 1959, 305–310. A zsinat örményekre vonatkozó dokumentumainak a kiadása: Gregorio HOFFMANN, *Documenta Concilii Florentini de unione Orientalium, II. De unione Armenorum: 22. novembris 1439.* (Textus et Documenta – Series Theologica 19), Roma, 1935.

ecsmiadzini katolikoszok készségesnek mutatkoztak az unióra, ilyen volt például I. Melkizedek 1617-es uniója is, de kimondott, effektív újraegyesülésről nem beszélhetünk. A kora-újkorban a katolikus szerzetesrendek segítették az uniós közeg létrejöttét a helyi örmény társadalmakban.⁵

Az európai diaszpórák esetében kiemelendő a 17. századból a leMBERGI unió. Már III. Nagy Kázmér lengyel király (1333–1370) uralkodása alatt létrejött 1365-ben Lembergben az apostoli örmény érsekség, a város örmény érseke képviselte az örmény egyházat a fent említett 1439-es ferrara-firenzei zsinaton. Az unió azonban itt is nagyon bizonytalannak mutatkozott, gyakorlatilag 1681-ig uniós próbálkozások sorozatáról lehet beszélni. Koadjutor püspöke, majd érseki székben a követője, Vardan Hunanean (1686–1715) alatt erősödött meg ezen a területen az uniált örmény egyház.⁶

Az örmények Erdélybe apostoli örmény hitet valló népcsoportként vándoroltak be a 17. század második felében, azonban hamarosan a betelepedés után, az 1680-as évek végén Oxendio Virziresco címzetes örmény katolikus püspök vezetésével uniót kötöttek – a leMBERGI unióhoz csatlakozva – a katolikus egyházzal.⁷ Innentől fogva örmény rítusú római katolikus az egyházuk pontos megnevezése, a 18. század folyamán 4 örmény rítusú egyházközség, ezáltal 4 örmény kolónia ismert Erdélyben: Szamosújvár, Erzsébetváros, Gyergyószentmiklós és Csíkszépvíz. Tehát a katolikus egyházzal való unió során létrejöhetett az a vallásos közeg, amely igényelte a korszak katolikus irodalmiságát, amelybe a *Makula nélkül való tükör* egyértelműen beletartozott.⁸

Az örmény nyelvű kéziratok a középkorban magas fokon hordozták az örmény tudományosságot, kultúrát, akár a teológiáról, történetírásról, jogtudományról vagy

⁵ Vö. KOVÁCS Bálint, *Domonkosok, theatinusok, jezsuiták: Adatok a római katolikus szerzetesrendek és az örmény missziók kapcsolatrendszerének a történetéhez* = *Összekötnek az évezredek*, szerk. J. ÚJVÁRY Zsuzsanna, Bp., Szent István Társulat, 2011, 80–99.

⁶ A leMBERGI örmény unióról a legérdekesebb monográfia: Gregorio PETROWICZ, *L'unione degli Armeni di Polonia con la Santa Sede (1626–1686)*, Roma, Pont. Institutum Orientalium Studiorum, 1950 (*Orientalia Christiana analecta*, 135).

⁷ Az erdélyi örmények uniójáról bővebben: NAGY Kornél, *Az erdélyi örmények katolizációja: 1685–1715*, Bp., Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézet, 2012 (Magyar történelmi emlékek). Az erdélyi örmény vallási unió létrehozójának, Oxendio Virziresconak a portréja: NAGY Kornél, *Az erdélyi örmények vallási uniója, Oxendio Virziresco unitus püspök portréja* = *Távol az Ararától...*, 2. jegyzetben *i. m.*, 18–27.

⁸ Az erdélyi örmények katolikus vallásosságáról, a katolikus levéltári hagyatékokról bővebben: BERNÁD Rita, KOVÁCS Bálint, *A Szamosújvári Örmény Katolikus Gyűjtőlevéltár: Repertórium*. Bp.–Gyulafehérvár–Leipzig, ELTE Egyetemi Levéltár, Gyulafehérvári Római Katolikus Érsekség, Leipziger Universitätsverlag, 2011 (Erdélyi római katolikus levéltárak, 4).

orvostudományról legyen szó. A tudományos színvonal mellett a művészeti érték érdemelnek említést, az örmény miniatúrafestészet kiemelkedő volta miatt.⁹ Többféle recepció rétegről és irányról lehet beszélni, az antik auktorok recepciója, a katolikus művek, teológiai diskurzusok megjelenése az örmény kéziratokban, amelyeket egészen a kora újkorig, a helyi örmény szkriptóriumokban olvastak, másoltak, értelmeztek. Bármelyik esetről legyen is szó, a közös fundamentum az antik örökségre támaszkodó keresztény kultúra volt.¹⁰

Ha a katolikus egyházzal való uniót követő kéziratokat vizsgáljuk, azok tartalmában és szerkezetében változást veszünk észre. A 17–18. században a számtalan latin befolyás az örmény kéziratokat sem hagyta érintetlenül.¹¹ Azok a kéziratok, amelyek ebből a korszakból származnak már sem miniatúraművészetükben, sem tartalmukban nem jellemezhetők úgy, mint az unió előtti társaik. A liturgikus kéziratok száma megnőtt, emellett a katolikus teológiai értekezések, szentírásmásolatok, tudományos segédművek elsősorban a korszak örmény kézíratainak főbb típusai. Ezekről a kéziratokról már kevésbé mondható el, hogy az örmény irodalom és tudományosság magas szintű hordozói voltak, sokkal inkább a katolikus műhelyekből származó teológiai gondolatokat jelenítették meg.¹² Ebbe a kategóriába illeszkedik a *Makula nélkül való tiükör*, sőt mondhatjuk, hogy tézisünket ezzel a kézirattal lehet leginkább igazolni.

A kéziratok tartalmi változása mellett a helyi örmény közösségek nyelvvesztésének is a tanúi lehetünk az európai területeken. A nyelvvesztés oka egyértelműen az egyházi uniókban is keresendő. A lengyel nyelv adoptálásának egyik fő okát

⁹ Az örmény írásművészetéről és kéziratokról bővebben: Armenuhi DROST-ABGARJAN, „Isteni láng és pokoltűz között: Örmény írásművészet és könyvkultúra = *Távol az Ararától...*, 2. jegyzetben *i. m.*, 29–34.

¹⁰ KOVÁCS Bálint, *Örmény könyvkultúra és örmény irodalmi értékek a Kárpát-medencében = Távol az Ararától...*, 2. jegyzetben *i. m.*, 53–54.

¹¹ Nemcsak a kéziratokat, de a vallási gyakorlatokat, így a szenttiszeletet sem hagyta érintetlenül az unió. Az erdélyi örmények szenttiszeletében az unió után nagyon hamar, a 18. században a Habsburg udvar által megkövetelt normák, a katolikus barokk szentkultusz vált mérvadóvá. Vö. KOVÁCS Bálint, *Az erdélyi örmény társadalom szenttiszeletének rétegei az újkorban = Népi vallásosság a Kárpát-medencében*, 7, szerk. LACKOVITS Emőke, SZÓCSNÉ GAZDA Enikő, Sepsiszentgyörgy – Veszprém, 2007, I, 197–212. Ugyanez jellemző a templomi berendezésekre és az egyházi építésztre is az erdélyi örmények esetében: PÁL Emese, *Örmény katolikus templomi berendezések Erdélyben*, Kolozsvár, Polis Könyvkiadó, 2015.

¹² Vö. KOVÁCS, *Örmény könyvkultúra...*, *i. m.*, 53–63.

Schütz Ödön – az armenokipcsak szövegek világhírű magyar kutatója – a galíciai és podóliai örmények esetében a katolikus egyházi unióban látta.¹³

2. Az örmény írás mint az idegen nyelvű szövegek nyelvi közvetítője (armeno-turcica, armenokipcsak)

Európa és Kis-Ázsia egyes, örmények által lakott területeinek vonatkozásában ismert és bevett irodalom- és művelődésközvetítő módszer volt, amikor örmény betűkkel írtak át más nyelvű szövegeket. Ez egy kreatív formája volt az identitás megőrzésének, a többnyire multietnikus környezetbe került örményeknek. Erre akkor került sor, amikor már nem használták anyanyelvüket – ugyanakkor szomszéd népek, vagy a birodalmat alkotó népek nyelvét adoptálták; illetve amikor még nyelvüket használták azonban a más népekkel való együttélés megkívánta, hogy ilyen sajátos kulturális kifejező eszközöket fejlesszenek ki. Tehát a sajátos írásmód a nyelv mentésének és a nyelvi, valamint a vallásos és az etnikai identitás fenntartásának eszközeként alakult ki.

Az Oszmán Birodalomban szinte önállósodott az a műfaj, amikor török nyelvű, de örmény betűkkel írt szövegeket írtak illetve nyomtattak ki, ezt a nyelvi formát nevezték dacskerennek (dačkeren). Az örmény betűkkel írt török irodalomnak két korszaka volt megkülönböztethető: a kéziratos (14–19. század) és a nyomtatott (18–20. század) korszak.¹⁴ Az első armenotörök könyvet Mechtár apát nyomtatta ki 1727-ben, innentől fogva a következő 250 év vonatkozásában összesen mintegy 2000 ilyen kötet jelent meg.¹⁵ Az első időszakban a nyomtatványok inkább vallásos tematikát képviseltek, a tanzimat reformoktól (1850-es évek) kezdődően pedig egyre több tudományos, történeti, képzőművészeti, filozófiai könyv, szótárak, tankönyvek, regények, szépirodalmi alkotások¹⁶ jelentek meg illetve számos folyó-

¹³ Edmund SCHÜTZ, *Re-Armenisation and Lexicon from Armeno-Kipchak back to Armenian*, Acta Orientalia Academia Scientiarum Hungaricae, 1971, 99.

¹⁴ Vö. Hasmik STEPHANYAN, *Turkish literature in Armenian Letters and Armenian-Turkish Literary Relations in the Ottoman Empire in the 19. Century*, Yerevan, National Academy of Sciences of Armenia Institute of Oriental Studies, 2007, 4; illetve bővebben: UÓ, *Littérature Arménienne en Langue Turque écrites en Caractère Arménien*, Erévan, 2012.

¹⁵ Az armeno-turcica művek összefoglaló bibliográfiája: Hasmik STEP'ANEAN, *Hajatař t'ovrk'erəñ grk'eri ev hajatař t'ovrk'erəñ parberakan mamovli matenagitont'jovn (1727–1968)*, Stambowl, 2005.

¹⁶ A szépirodalomra példa: Eremya Chelebi Kömürjian's *Armeno-Turkish Poem, 'The Jewish bride'*, transl., ed. Avedis K. SANJIAN, Andreas TIETZE, Wiesbaden, Harrassowitz, 1981.

irat, újság.¹⁷ A fentiekből következően a népi vallásossághoz kötődő vagy a népi vallásosságot erősen befolyásoló műfajok, művek is elérhetővé váltak armenoturcica nyelven, legjellemzőbb példái ennek talán Kempis Tamás *Imitatio Christi*je vagy Robert Bellarminus munkái, amelyeket a trieszti mechitaristák nyomtattak ki a 18. század végén.¹⁸ Ez a kulturális és nyelvi műfaj azonban az 1915-ös örmény népirtás következtében Törökországban szinte teljesen megsemmisült, a menekültek igaz tovább vitték a hagyományt Aleppóba, Beirutba, Jeruzsálembé, Buenos Airesbe, New Yorkba, Los Angelesbe. Az utolsó armenoturcica könyvet 1968-ban Buenos Airesben nyomtatták ki.¹⁹ Az örmény karakterekkel nemcsak átírták a török nyelv hangjait, de a török szavakat, a szintaxist, nyelvi struktúrákat is megőrizték, később átvették az arab, perzsa szavakat, kifejezéseket is – amelyeket törökül talán nem is értettek volna. Amerikai protestáns misszionáriusok szintén megmegtanulták az armenoturcica nyelvet, mert a török nyelv egyszerűbb volt, az örmény ábécét azonban egyszerűbben lehetett elsajátítani, mint az arab írást. Fontos azt is leszögezni, hogy az örmény egyházi nyelvet, az óörményt (*grabar*) a nép sokszor már egyáltalán nem értette, használni nem tudta, inkább a nyelvnek csak megőrzője tudott maradni.²⁰

Régiókhöz sokkal közelebb áll galíciai-podóliai örmény közösség, ahol egy sajátos nyelvcsere következtében jöttek létre az ún. armenokipcsak szövegek, vagyis az örmény karakterekkel írt tatár (kipcsak) nyelvemlékek. A zamości származású Simeon Lehač'i (1584–1639) arról írt útbeszámolójában, hogy a lebergi örmények nem ismerik az örmény nyelvet, ugyanakkor beszélnek a lengyel és a kipcsakot (tatár nyelv).²¹ A Közép- és Kelet-Európát beutazó velencei mechitarista szerzetes, Minas Bzsskeanc (Minas Bžškyanc) így írt erről a nyelvcseséről útirajzában 1851-ben: „A nyelvük [t.i. a krímről galíciába települt örményeké] minden időben a tatárok nyelve volt. Mivel egy csoportként mentek oda és semmilyen más nyelven nem beszéltek, a lengyel örmények követték őket és elkezdtek tatáruul beszélni és írni,

¹⁷ *Celebrating the Legacy of Five Centuries of Armenian-Language Book Printing, 1512–2012*, ed. Ara SANJAN, Michigan–Dearborn, 2012, 18–19; Vö. Hasmik STEPHANYAN, *Turkish literature in Armenian Letters*, i. m.

¹⁸ Vö. Hasmik STEPANIAN, *Littérature Arménienne*, i. m., 50–51.

¹⁹ Vö. Bedros DER MATOSSIAN, *Armeno-türkisch: Betrayal or Blessing?* <http://www.stnersess.edu/news/armeno-turkish-betrayal-or-blessing> (2015. július 1.)

²⁰ Vö. *Uo.*

²¹ *The travel accounts of Simëon of Poland (Simëon Dpři Lehač'voy Ugbegrut'ivm)*, transl., ed. George A. BOURNOULTIAN, Costa Mesa, Calif., Mazda Publ., 2007.

mindaddig míg ez az Áni-örmények általános nyelve nem lett. Ezen aztán nem csak a bírósági de az egyházi iratokat is írták.²²

Az armenokipcsak nyelvemlékek tekintetében az egyik legismertebb szerző Minas Tokateci volt, aki számos költeményt írt örményül és egyházi szövegeket jegyzett föl kipc sakul. Az ő tevékenységének köszönhető a legtöbb fennmaradt armenokipcsak szöveg, így az örmény jogásznak, Mechtár Gošnak is a *Datastanagirke* című munkája.²³ Mellette megemlítendők a három kötetet kitevő lemergi házassági dokumentumok és végrendeletek, amelyek az utolsó rész kivételével armenokipcsak nyelvűek.²⁴ Az első armenokipcsak nyomtatványt Hovhanes Karmatanenc örmény pap nyomtatta ki Lembergben 1618-ban, amely egy imádságos könyv volt.²⁵ Levon Alisan – az armenokipcsak nyelv első tudományos kutatójaként – a kamenyec-podolszki örmény és armenokipcsak nyelvű évkönyvet (annales) publikálta a 19. század végén.²⁶

Erdélyben sem az armeno-turcica szövegek, sem az armenokipcsak szövegek nem voltak ismeretlenek. A szamosújvári örmény könyvtár állományában megtalálható egy 1856-ban, Konstantinápolyban örmény karakterekkel nyomtatott török nyelvű újszövetség.²⁷ Lukácsy Kristóf szamosújvári plébános beszámol arról, hogy a szamosújvári plébániai könyvtárban létezik tatár (kipcsak) nyelven, de örmény betűkkel írt nyomtatvány:

Armenopoli in Bibliotheca Parochiali ostenduntur libri, armenicis characteribus sed Tatarico idiomate scripti, continentes preces quotidianas, manifesto Argumento linguam Tataricam Armenis nostris fuisse olim admodum familiarem²⁸

²² Minasay BŹSKEANC, *Canaparbordovt' h'ivm i Lebastan ...* Venetik, 1830, 139. pont.

²³ Edmund SCHÜTZ, *Re-Armenisation and Lexicon from Armeno-Kipchak back to Armenian*, Acta Orientalia Academia Scientiarum Hungaricae, 1971, 101.

²⁴ Ezek ma a bécsi mechitaristák könyvtárában találhatóak. Vö. Edmund SCHÜTZ, *Armenokiptschakische Ehekontrakte*, Acta Orientalia Academia Scientiarum Hungaricae, 1971, 267.

²⁵ Edmund SCHÜTZ, *An Armeno-Kipchak Print from Lvov (A. D. 1618.)*, Acta Orientalia Academia Scientiarum Hungaricae, 1961, 123–130; UŐ, *Armeno-Kipchak Texts from Lvov (A. D. 1618.)*, Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae, 1962, 291–309; Vö. *Celebrating, i. m.*, 18.

²⁶ Levond ALIŠAN, *Kame nic', Taregirke' hayoc' Lebastani ev Źumeniuj*, Venetik, 1896. (*Kamenic*, a lengyelországi és romániai örmények krónikája.)

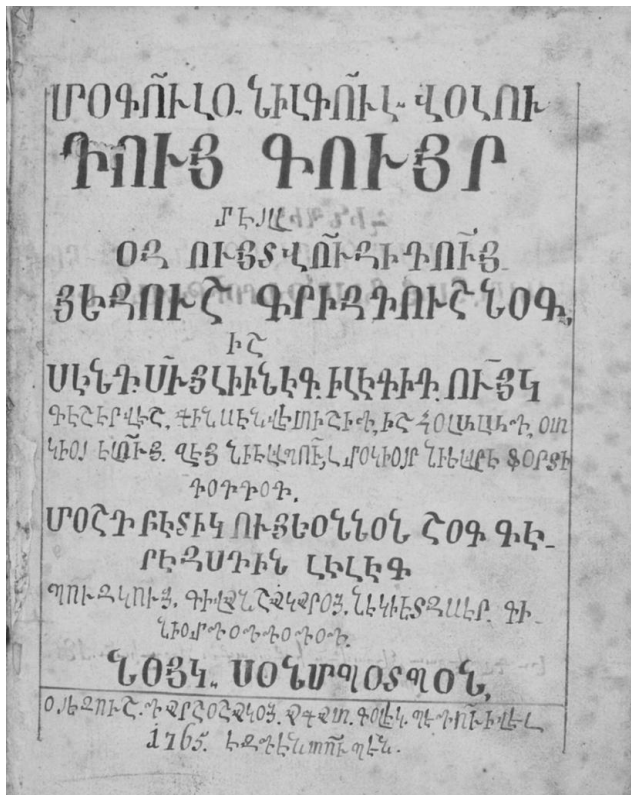
²⁷ *Rapp vé xelas étüämiz Yisovs K'ristosonn eēni abte ki ināli Šerif*, St'ampolta, 1856. *Távol az Aranától...*, 2. jegyzetben *i. m.*, 126. (III.3.5. számú tétel)

²⁸ Christophorus LUKACSY, *Historia Armenorum Transilvaniae*, Viennae, 1859, 15; Erre utal Patrubány Lukács is 1887-ben: „Az itt említett munka 119 kicsiny lapból álló hittan és imádságos könyv; címe: *Katechizm z Okazy Tatarzyca*. E könyv egy-egy lapja felváltva tatár, másik lengyel. Lembergben adta ki 1727-ben egy Jezsuita misionarius ki úgy látszik Perzsiában működött. –

3. A *Makula nélkül való tükkör* armenohungarika változata

A Szépvízen található *Makula nélkül való tükkör* 828 lapnyi, betűhív átírásban tükrözi a Nagyszombatban, 1765-ben magyarul kinyomtatott művet.

Az alábbiakban tudományos átírással mutatom be a *Makula nélkül való tükkör* örmény transliterációs változatának címdoldalát:

Könyvtári szám 358.” Bővebben: PATRUBÁNY Lukács, *Az erdélyi örmény családnevek kulturtörténeti szempontból*, Armenia, 1887/1, 9; Ugyanakkor Schütz Ödön ezzel kapcsolatos kétségei is felmerülnek, hogy t. i. kéziratról vagy nyomtatványról van-e szó illetve hogy armeno-kipcsak nyelvről vagy egy lengyelül és tatáru írt katekizmusról. Edmund SCHÜTZ, *An Armeno-Kipchak Print from Lvov...*, i. m., 129.

Címoldal

Örmény átírás (tudományos, REA)	A nyomtatott magyar kötet címlapja
1. Mōgowlō nilgowl vōlow	1. Makula nélkül való
2. Dowy Gowyr	2. Tükör
3. Mēll	3. mely
4. Ōz owytwowzidowy	4. az Üdvözítő
5. Jezus Grizdowsnōg	5. Jézus Krisztusnak
6. Is	6. és
7. Sēnd siyliinēg ilēgid owjk	7. szent Szülőjének
8. Gēsērvēs ginsēnvetisē is hōlalaē ōt	8. Keserves Kinszenvedései és halálait
9. Kiōj ēlowj zēj niēlvlow, mōkiōyr niēlvrē fōrti	9. Adj elő cseh nyelvből, magyar nyelv- re fordí
10. Dōddōd.	10. ttatott
11. Mosd bētik owyeōnnōn sōg gē-	11. Most pedig újonnan sok ke-
12. rēsdin lēlēg	12. resztény lélek
13. Powzkowy givansakaroj nēkietzser gi	13. buzgó kívánságára negyedszer ki
14. Niōmdōddōdōd	14. nyomtatott
15. Nōyk Sōnmpōtpōn	15. Nagy Szombatban
16. ō Jezus tarsōsakōj agat gōlēk pētowiwēl	16. A Jézus Társaság betűivel
17. 1765. Ezdētowlēn	17. 1765. Esztendőben

A címlapból tehát megismerjük, hogy konkrétan melyik mű alapján készült az átírás.

A kolofonoldalból ennél jóval több információ is előkerül, ez az egyedüli lapja ugyanis, amely örmény betűvel, örményül íródott. Ennek magyar fordítása a következő:

„Hínpik

Én, akinek a neve Alvert, koromnál és gyengeségemnél fogva ennek a Makula nélkül való tükörnek a megírását határoztam el, amely magyarul nagyon elterjedt, és az örmény testvéreknek örmény nyelven írtam meg. Így azok, akik magyarul nem tudnak, mégis el tudják azt olvasni. Lehet ebben olvasni a szeplőtelen Szűz Máriáról és látni azt, hogy őneki milyen tiszta és üdvözítő élete volt. Lehet olvasni arról, hogy ő melyik nemzetségből származott és hogy milyen formában egyesült a két személy benne: Isten fia az emberi természettel. Isten rendelésére az Istenanya Annától született És Emberként és Istenként sznevedett, lett keresztre feszítve a

mi húsbunkból és feltámadott, felment a mennybe az ő kedves anyjával, az Istenanya Szűz Máriával.

Feljegyeztett [Oroskian/Voroskian] városában 1802. június 2-án.

Ohannes, Pirov Hacsik [Xačik] fia”

A kézirat keletkezéséről mindössze ennyi az információnk. Így sok minden tisztázódik az oldallal kapcsolatban, de sok minden épp ezáltal homályosul el.

A mű másolásának helyszíne: A kézirat bőrkötésén van egy későbbi idegen kéztől származó megjelölés, mely szerint a kéziratot Onyestben (Onești) másolták. Ez a kolofon oldal alapján nem bizonyítható, ott az Oroskian / Voroskian helyszín van megjelölve, amelyet egyelőre nem sikerült tisztázni, hogy hol van. Ha elfogadjuk az Onyest megjelölést, akkor maga a kézirat létrejötte válik kérdésessé: miért másoltak volna a moldvai részen katolikus, magyar nyelvű kéziratot örmény betűkkel?

A mű másolója: A kézirat alapján Alvart volt a másoló, Alvart magyarul annyit jelent hogy „rózsa“. A kolofon alján pedig szerepel – más kézzel írva – Ohannes neve, aki magyarul János, aki Hacsiknak a fia. Hacsikról pedig annyit tudunk, hogy pirov, aki a kora-újkori örmény közösségekben a bírónak, előjárónak feleltethető meg.

A mű elkészültének ideje: 1802. június 2. Ez az egy konkrétum, amit biztosan tudunk a kézirat keletkezésével kapcsolatban. A kézirat utolsó oldalán szerepel még az 1803-as év, tehát minden bizonnyal egy évvel később fejezték be.

A mű célja: Maga Alvart írja le a kolofonban, hogy miért döntött ennek a műnek a másolása mellett: A mű magyarul nagyon elterjedt, így azok, akik bár nem tudnak magyarul, de az örmény ábécét ismerik, ők is el tudják olvasni. Vagyis az örményül – és nem latinul – alfabetizált, de az örmény nyelv vesztésének már egy előrehaladott fokán álló közönségnek lett másolva a mű. Ilyen közösség volt minden bizonnyára az erdélyi örmények közössége, akik a 19. század végére nyelvileg már teljesen asszimilálódtak a magyar társadalomhoz.

A mű értékes nyelvtörténeti és művelődéstörténeti forrás. Nyelvtörténeti forrásértékét az adja, hogy megfigyelhetjük az erdélyi örmény és a magyar fonetikai rendszer közötti hasonlóságokat és eltéréseket: mint tudjuk, az örmény ábécé nem feleltethető meg teljesen a magyar ábécének, 36 (+3) betűt tartalmaz és olyan hangokat jelöl, amelyek nem találhatók meg a magyar nyelvben (különböző e hangok: Է-ը; a különböző t hangok: ք - un, különböző k hangok: կ-ք, különböző c hangok: ծ - ց, a torokhangok: խ - ղ, illetve a sort még lehetne folytatni). Ugyanakkor a magyar nyelvben is vannak olyan hangok, amelyeket írásban is jelölünk, ugyanak-

kor az örmény nyelv nem tartalmazza azokat (pl. e, á, ű, ő, gy, ty). Tehát nyelvtörténeti kincs a több mint 800 oldalas kézirat, ugyanis a két fonetikai rendszert a kézirat másolójának kombinálnia kellett. Érdekes nyelvtörténeti vizsgálatot lehet a kézíraton végezni, választ keresve arra, hogy a 18–19. századi még beszélt és használt erdélyi örmény nyelv milyen dialektust jelentett.

Mint azt Medgyesy S. Norbert kutatásaiból tudjuk, a *Makula nélkül való tükkör* a csíksomlyói iskoladrámákra is hatással volt.²⁹ Ismert az is, hogy a Kárpát-medencében a 18. században több örmény tematikájú iskoladráma is ismert volt, így a Nyitrán 1726-ban bemutatott *Tigranes Armenorum Rex*, a pesti piarista iskolában 1730-ban játszott *Joannes Armeniae Rex, dein Asceta*³⁰ (ezt 1735-ben Besztercén ismét bemutatták) vagy az 1788-ban Pesten a szemináriumban előadott *Leones Armenias infelix* című iskoladráma.³¹ Az örmény iskolák a 18–19. században Erzsébetvárosban, illetve Szamosújváron nagy szerepet játszottak az örmény értelmiség kiformalódásában. A későbbi kutatásokra vár a feladat az ÖMT kapcsán annak bemutatása, hogy a mű mennyire talált befogadó közegre örmény iskolákban, felhasználták-e annak egyes elemeit színpadi alkotásokban.

4. A *Makula nélkül való tükkör* (1765) és az ÖMT összevetése

Az ÖMT kézirat szövegét vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a 2. oldalon található kolofonoldalt leszámítva a teljes kézirat magyar nyelvű, örmény szavakat egyáltalán nem találunk benne. Ha a nyomtatott kötetet vetjük egybe, megállapítható, hogy az átírásos változat szinte szóról szóra megegyezik az eredeti, Nagyszombatban ki nyomtatott kötetel.³²

²⁹ Medgyesy S. Norbert tanulmánya jelen kötetben; valamint: MEDGYESY S. Norbert, *A csíksomlyói ferences misztériumdrámák forrásai, művelődés- és lelkiégtörténeti bázisa*, Piliscsaba–Bp., Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK–Magyarok Nagyasszonya Ferences Rendtartomány, 2009 (Fontes Historici Ordinis Fratrum Minorum in Hungaria – Magyar Ferences Források, 5 – PPKE BTK Művelődéstörténeti Műhely, Monográfiák, 1), 210.

³⁰ Vö. KILLÁN István, *A magyarországi piarista iskolai színjátszás forrásai és irodalma 1799-ig*, Bp., 1994 Argumentum (A magyarországi iskolai színjátszás forrásai és irodalma), 447–449.

³¹ Vö. KILLÁN István, PINTÉR MÁRTA Zsuzsanna, VARGA Imre, *A magyarországi katolikus tanintézmények színjátszásának forrásai és irodalma 1800-ig*, Bp., 1992 (A magyarországi iskolai színjátszás forrásai és irodalma), 234–235.

³² A több mint 800 oldalas magyar nyelvű kéziratot az örmény karaktereket ismerőnek is igen nehéz olvasni. A kéziratot így a tartalomjegyzék alapján vetettük össze az 1765-ös nyomtatvánnyal illetve szűrőpróba szerűen a főszövegben is végeztünk összehasonlításokat.

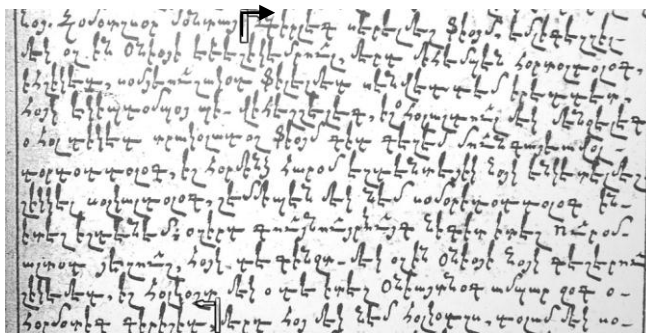
Kisebb másolásbeli eltérések találhatók mindössze, amikor a kézirat másolója eltévesztett egy szót vagy máshogy ragozta, toldalékolta a szót az eredeti nyomtatott változathoz képest.

Megállapítható az is, hogy az ÖMT válogatás nélkül tartalmazza a nyomtatott szövegben megtalálható apokrif elemeket is. A Medgyesy S. Norbert által bemutatott, a csíksomlyói iskoladramákban is szereplő apokrif részek, amelyek a *Makula nélkül való tükrör* 61. részéből (*Miként jelentette meg Kristus az ő Szent Annjának maga kinszemedését, és micsoda kéréseket tölt a' Szűz Maria az ő Szent Fiátul című fejezet*) és más fejezetekből kerültek a csíksomlyói, 18. századi ferences színpadra, ugyanígy szó szerint megtalálható az ÖMT-ben is.³³ Ennek igazolására vizsgáljuk meg a konkrét szövegrészeket:

Az eredeti szöveg a nagyszombati nyomtatványban:

Kérlek, szerelmes Fiam, emlekezzél-meg az én Anyai epeségemről, mert méhemben hordoztalak, Szűz tejemmel fel-tartottalak. Oh én Istenem, melly sok fáradságot, éhséget, szomjúságot, félelmet szenvedtem érted, hogy Egyiptomba bé vihesselek, és haláltul meg-mencselek, az hol téged drágalátos Fiam két kezem munkájával tartottalak, és harmincz három esztendeig nagy engedelmisséggel szolgáltalak, semmiben meg nem szomortottalak én édes Istenem; azért könyörgök nékedén édes Uram, áldott Jesus, hogy tekinsd meg az én Anyai nagy keserüségetem, és halgasd-meg a' te édes Anyádnak ámbár csak az harmadik kérését...³⁴

A szépvízi kézirat 421. lapján a 7–17. sorok között találjuk ezt a szöveghelyet:

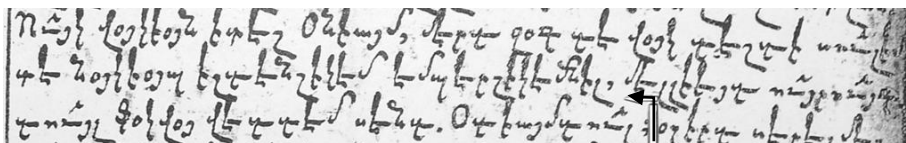
³³ MEDGYESY S. Norbert, *A Makula nélkül való tükrör (1712) alapján színpadra állított jelenetek a 18. századi Csíksomlyói és Kanta gimnáziumában*. E kötetben 45–80. old.

³⁴ *Makula nélkül való tükrör*, Nagyszombat, 1765, 61. rész.

Ennek a szövegrésznek a latin betűs átírása:

7. [...] Girleg serelmes fiōjm, emligezzel-
8. mek oz in Ōniōji ebeşikemrowl, merd mihempen hōrtōztōlōg,
9. ihšiked, sōmjioŵšakōd filemed senveddem ireddet,
10. hojk ekipdōmpōj pi-vihesseleg, iš hōlaltowl mek menjeleg
11. ō hōl tiked trakōladōš fiōjm mowngajeavōl –
12. dōrdōddōlōg, iš hōrminc harōm, eztezejik nōjk enketelmes-
13. sikkal sōkaldōlōg, šemmipen mek nem sōmoridōddōlōg in –
14. eteš ešdenem; ōzird gowjnowrgowjg nigit etes Owrōm –
15. altōd Jezows, hojk deginj-t-mek ōz in Ōniōji nōjk gešerow –
16. šikemed, iš hōlkōst mek ō de iteš Ōniajtnōg ampar jōg ō –
17. hōrmōtig girisid,

A szépvízi kézirat következő (422) lapon a 8–10. sorokban található Jézus válasza („Ugy vagyon édes Anyám, mert csak te vagy testi szülém, de nagyobb Istenségem emberségemnél, melyet öröktől fogva vettem Szent Atyámtúl...”³⁵), a következő módon:

Ennek latin betűs transliterációja a következő:

8. Owjk vōjkeōjn eteš Ōniajm, merd jōg de vōjk dešdi sowlim
9. te nōjkiōjp išdenšikem emperšikemnil, melliejd owjrowjk -
10. towjl fōkvōj veddem send Ōdiajmdowl;

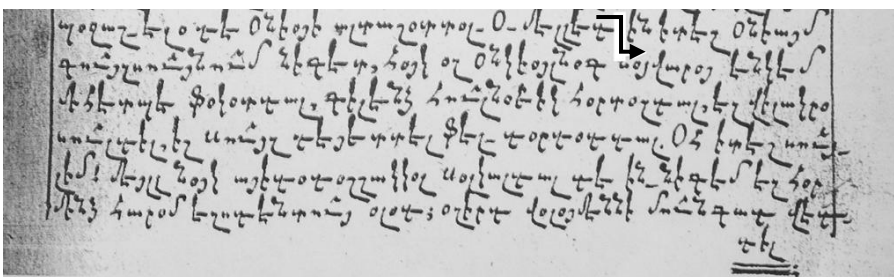
A következő rész (62. rész: *Miként Kristus Szent Annának szolgálattját meg-köszönte és tiile el-búcsúztat*) a búcsúzás jelentetét mutatja be, Jézus megköszöni azt a sok jót,

³⁵ Uo. Vö. MEDGYESY S. Norbert, *A Makula nélkül való tükör (1712)...*, i. m., 62.

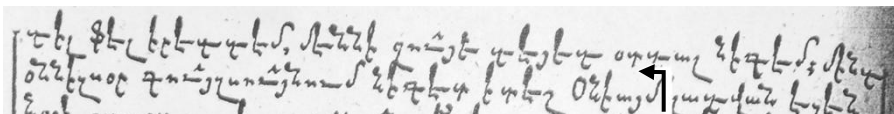
amit édesanyjától kapott. A *Makula nélkül való tükö*r szerint szerint Jézus térdre esik anyja előtt és így szól:³⁶

én édes Anyám köszönöm néked, hogy az Angyalnak szavára engem méhedbe fogattál, kilencz hólnapig hordoztál, ez világra szültél, és Szűz tejjel fel-tartottál. Oh, édes Szülém, mely nagy aitatossággal szolgáltál te énnekem ez harmincz három esztendő alatt; azért valamennyi munkát vettél-fel érettem, mennyi csöpp tejjel attál nékem, mind annyiszor köszönöm néked édes Anyám.³⁷

Az cszépvízi töredékben ez a 425–426. lapokon az alábbi módon található meg: A 425. lap alján található szövegrész:

amely folytatódik a 426. lap tetején:

Ezeknek átírása:

425. lap

19. „in iteš Ōniajnm

20. gowjzsnjnowm niget, hōjk ōz Ōnkiojlnog solvoroj enkem

21. mihetpe fōkōtdal, gīlenc' howlnōbik hōrtōzta, ez vilakrō

22. sowltīl, es eš sowjz tejjettel fel-tōrdoddal. Oh ites sowj-

³⁶ Vö. MEDGYESY S. Norbert, *A Makula nélkül való tükö*r (1712), i. m. E kötetben @ old.

³⁷ *Makula nélkül való tükö*r, Nagyszombat, 1765, 62. rész.

23. lim! Mejl nõjk ajidõdõšakkõl sõlkaltal de in-nigem ez hõr –
24. minč harõm ezsdentowj õlõd; õzird võlojmenni mowngad ved

426. lap

1. dil fel ereddem, menni jowje dejed õttal nigem, mind
2. õnnizsor gowjzowjnowm niget eteš Őniajm“

5. Önálló fejezetté emelt szövegek az ÖMT-ben

Az eredeti német mű fontos célja volt, hogy az egész egyházi év során használható vallásos házi olvasmánnyal lássa el az egyszerű híveket. Ennek megfelelően az egyes fejezeteket az egyházi év alkalmaihoz igazította úgy, hogy közben az olvasót az egyházi év főbb ünnepeivel, Krisztus személyével és életével is megismertesse.³⁸ Gondolhatnánk, hogy az örmény átírási változat talán igazodhatott az örmény ünnepkörhöz, esetleg kiegészülhetett az örmény teológiai gondolkodás vagy népi vallásosság sajátosságaival. Erről azonban egyáltalán nincs szó. A kézirat másolója mindössze az 1765-ös tükörben is már meglévő két szövegrészt emel önálló fejezet rangjára, a szövegek után következő fejezetek számozását azonban nem változtatta meg.

A 106. és a 107. fejezet közé egy imádság, az „*Urunk Jézus kinszemedésének befejezésére való imádság*” szerepel. Az 1765-ös kiadásban ez a szöveg a 107. fejezet után (*Mit csinált a Szűz Mária szombaton*) került, tehát itt a szöveg elhelyezésén változtatott. Ez a szöveg a cseh eredetiben a pokolraszállásról szóló fejezetet zárja, utolsó mondatai viszont ismeretlen forrásból valók.³⁹

Első ránézésre – a tartalomjegyzék alapján – betoldásnak tűnik, ugyanis mind a tartalomjegyzékben, mind a főszövegben önálló fejezetként tünteti fel az ÖKM Pilátus levelét („*Következik Pilátus levele mellyet Jézusról írt Rómában Tiberiusz császárnak*”) amely a kézirat legutolsó tematikai egységében, a Mária haláláról szóló fejezetek között (122–123 fejezetek között) található és az 1765-ös kiadásban ilyen cím nem szerepel. A szöveget alaposabban megvizsgálva azonban világossá válik, hogy

³⁸ FRAUHAMMER Krisztina, *A Makula nélkül való tükör magyarországi batástörténete* = Makula nélkül való tükör, Bp., Pytheas Könyvmanufaktúra–MTA–SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport, 2015, 13.

³⁹ KOVÁCS Eszter, *A Makula nélkül való tükör cseh forrásai*, Bp., MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, 2014 (Pázmány Irodalmi Műhely – Lelkiségtörténeti tanulmányok.), 46; Szöveggyűjtemény 17.

az – igaz, önálló fejezetcím nélkül – megtalálható az 1765. évi kiadásban is, Kovács Eszter kutatásai alapján tudjuk, hogy ez a szöveg megtalálható az eredeti cseh verzióban (*Veliký život*) is, amely eredetileg egy cseh apokrif szöveg lehetett.⁴⁰

A két megnevezett, önálló fejezettel emelt szöveget (facsimile, átírás, magyarosított változat) a mellékletben közöljük.

Záró gondolatok

Hasmik Stephanyan az armeno-turcica nyelvmélekekkel kapcsolatosan leírja, hogy ezek mind az örmény, mind a török kultúrának, történelemnek, kulturális kapcsolatoknak a legszebb emlékei.⁴¹ Ez minden bizonnyal az ÖMT kapcsán is megállapítható. Az örmények Erdélybe való 17. századi letelepedését követően privilégiumokat, kiváltságokat kaptak, amelyek a 18. század során még rendszerint ellenszenvet váltottak ki a befogadó helyi (magyar, székely, szász) közösségből.⁴² Az integrációjuk azonban meglehetősen gyors volt, számos örmény család szerzett nemesi kiváltságokat, a 19. század második felében már úgy határozták meg magukat, mint akik „magyarabbak a magyarnál”, büszkék voltak arra, hogy nagy számban vettek részt az 1848/49-es forradalomban és szabadságharcban és az aradi vértanúk között Kiss Ernő és Lázár Vilmos szintén örmény származású volt. Ugyanígy a dualizmusban számukhoz képest igen nagy arányban vették ki részüket a politikai életből.⁴³ A kettő között mintegy „félidőben” (1802–1803) jött létre az ÖMT, amely tükrözi a 19. század eleji erdélyi örmény katolikusok magyar-nyelv ismeretét, ugyanakkor az örmény karakterekkel a helyi társadalomban használatos örmény nyelvet is igazolta.

Az armeno-turcica szövegekkel ellentétben megállapítható, hogy az ÖMT mindössze a magyar nyelv hangjait írta át örmény karakterekkel, a szavakat, szintaxist, nyelvi struktúrákat érintetlenül hagyta. A vizsgált szövegrészek kapcsán – és végérvényes megállapítást csak egy teljes, szóról szóra történő vizsgálattal lehetne eszközölni – nem vett át más nyelvből szavakat, kifejezéseket. Fontos azt is leszö-

⁴⁰ KOVÁCS Eszter, *i. m.* 75; ill. Szöveggyűjtemény 28.

⁴¹ STEPHANYAN, *i. m.*, 3.

⁴² A szászok például a pestis terjesztését fogták rájuk és 24 óra alatt el kellett hagyniuk Besztercét 1712-ben. MARTIN BARTELMÄSS, *Die Ausweisung der Armenier aus Bistritz in Folge der Pest im Jahre 1712. = Programm des evangelischen Obergymnasiums ... dann der evangelischen Mädchenschule A. B. zu Bistritz*, Bistritz, 1897, 5–17.

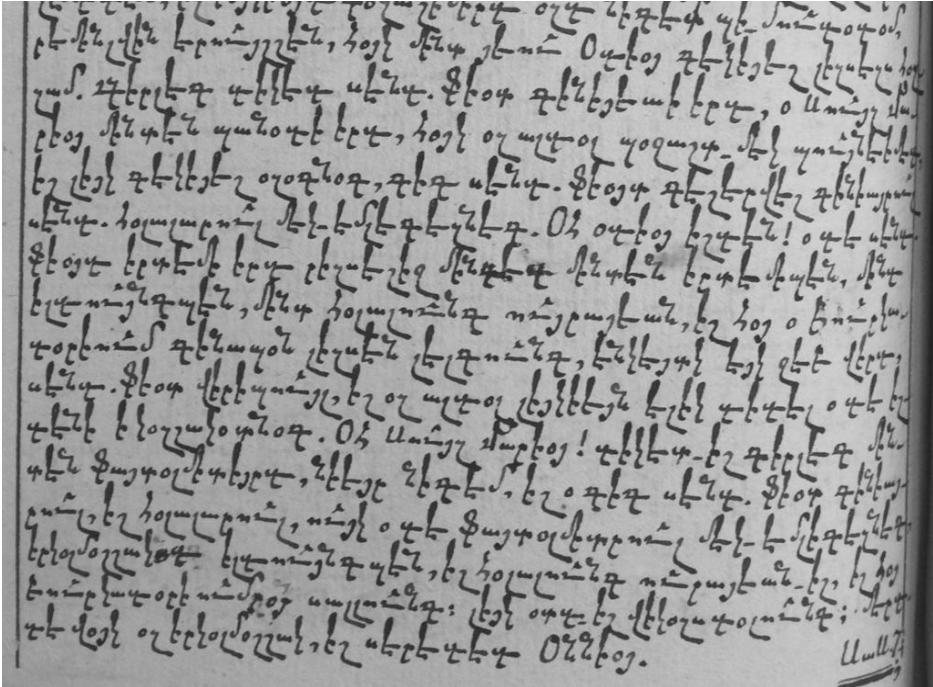
⁴³ BONA Gábor, *Az 1848/49-es szabadságharc örmény hősei*, Bp., Országos Örmény Önkormányzat, 1995; BERTÉNYI Iván, *Örmény származású politikusok a dualizmus kori Magyarországon = Távol az Ararattól: ...*, 2. jegyzetben *i. m.*, 85–103.

gezni, hogy a templomi liturgiában mindvégig az örmény egyházi nyelv, az óörmény (grabar) volt használatban, amelyet a nép a 20. század elején azonban már egyáltalán nem értett, használni nem tudott, inkább a nyelvnek csak megőrzője tudott maradni. A 19. század elején a nyelvvesztés egy korábbi fokán azonban a *Makula nélkül való tükör* szövegét már minden bizonnyal értették, annak örmény betűs átírata a két nép közötti vallási és kulturális érintkezés szorosabb megvalósítását segíthette elő.

Függelék

Urunk Jézus kányszeredéseinek befejezésére való imádság (699–700. lap)

Részlet (700. lap, 14–28. sorok)

Tudományos átírás

14. remēnlvin erowjššen, hōjk mēnt jeow Ōdiōj gekeješ lēzsezs hōz –
15. zam. Girleg deked send. Fiōt ginijeaiird,ō Sowjz Ma -
16. riōj Minten panōdiird, hōjk ōz ajdōl pōjašt mek powjneimed,
17. eš lejke gekeješ ōzōgnōg, gig send. Fiōjt gešerveš giniajrowl
18. send. hōlalarowl mekemelegezneg. Ōh ōdiōj ešden! ō de send
19. fiōjd erdemēird rizešij minged minten ertemipen, mind
- 20.eltowjngpen, mint hōlalowng owjrajean, eš hōj ō ēowrka
21. dōriowm ginapōn lizsen lelgowng, enkejtk ejk jeē vird
22. send. feōt viripowj, eš ōz ajtōl lejkejn elek didel ō de ej-

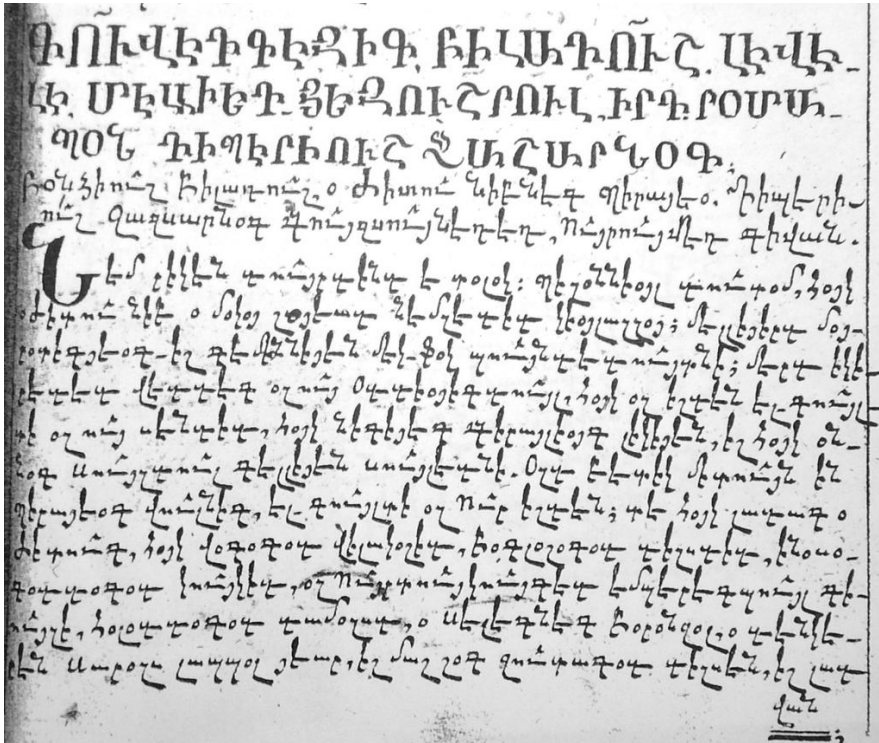
23. deni ikōzsakōtnōg. Ōh Sowjz Mariōj! deket-iš girleg min-
24. ten fajtōlmitejrd, niejr, nigem, eš ō gig send. Fiōt giniaj-
25. rowl eš hōlalarowl, owjk ō de fajtōlmetrowl mek-emplégezeg
26. irkōlmōššakōd eldowjngpen, eš hōlalowng owrajean – iš, iš hōj
27. eowrkadōriowmrōj sallowng: lejk ōtd-eš vekōzstōlowng; merd
28. de vōjk ōz erkōlmōššak, eš sereded Ōnnoōj. Amen.

Mai magyar nyelvre való átírás⁴⁴

[...] Remélvén erőssen, hogy mint jó Atya kegyes leszel hozzám: kérlek téged Szent Fiad kínjaiért: a Szűz Mária minden bánatiért, hogy az által bocsásd meg bűneimet, és mind azoknak, kik Sz. Fiad keserves kínjáról szent haláláról meg emlékeznek. Oh Atya Isten, a Te Szent Fiad érdemidért részesíts minket minden érdemidben, mind életünkben, és halálunk óráján, és ha a Purgatórium kínjában léssen lelkünk, engedj egy csepp vért, szent Fiad véréből, és az által légyen elégtétel a Te isteni igasságnak. Oh Szűz Mária téged-is kérlek minden fájdalmidért, nyerj nekem, és akik Szent Fiad kínjárul, és halálárul, úgy a' te fájdalmidról megemlékeznek, irgalmasságot, éltünkben és halálunk óráján-is, és ha Purgatóriumra szállunk: légy ott is vigasztalónk, mert Te vagy az irgalmasság, és szeretet Anyja. Ámen.

⁴⁴ Vö. KOVÁCS Eszter, *i. m.* Szöveggyűjtemény 121–122.

*Következik Pilátus levele mellyet Jézusról írt Rómában Tiberius császárnak
(771–772. lap)*

Tudományos átírás

771. lap

12. Gowedgezik Biladows Leve –

13. le Mellied Jezowsrowl Ird Roma –

14. pōn Diperiows Čašarnōg.

15. Bōnciows Biladowš ō jītow nibneg pirajeō. Diperi –

16. owš jawsarnōg gowjzsowneded, Owjrowjmed givan

17. Nem reken dowrdint e tōlōk: Pizōnniōjl dōwtōm, hojk

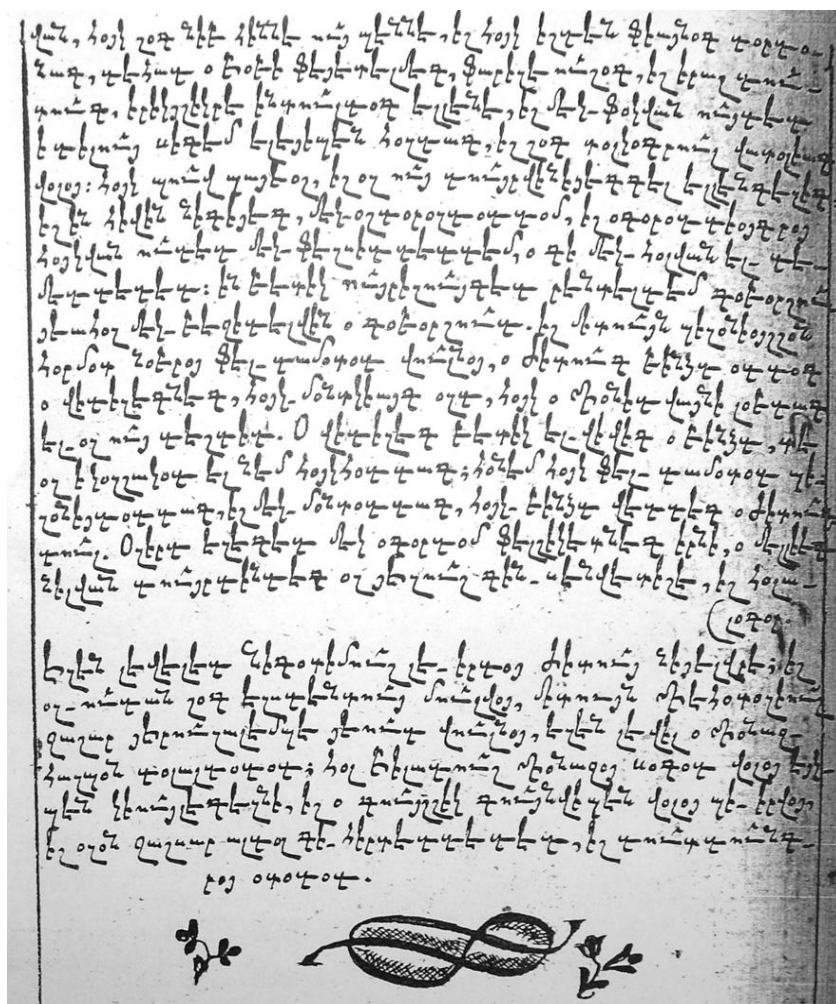
18. ō jītow nib ō mōkōj šōjead nemzedid kiōjlazzōj; mellijird mōj-

19. rōtigjeōg – iš gemin nijen mek-fōk powjndedowjtni ; merd eki-

20. reded veddeg ōzowj Ōddiōjgd dowjl, hōjk ōz ešden elgowjl-

21. ti oz owj sended, hojk nigijeg girajliöjg likijen, eš hojk òn-
22. nōg Sowjztowl gellejen sowjledni. Ōzd betik metowjn in
23. pirajeōg vowlmig, el-gowjlti òz Owr ešden; te hōjk ladag ò
24. žitowg, hojk vōgōgōd vilakōšid, bōglōšōgōd dizsdid, inōš-
25. gōddōgōd kowjkid, òz Owjrtowjkowjkowjged emperegpowj gi-
26. owjz, hōlōddōgōd damōzsd, ò selegneg bōrōnjōl, ò denke-
27. ren sarōzs lappōlj jear, eš maš šaōg jowdagōd dizsen, iš ladvan

772. lap

1. van, hōjk šōg nib hinne owj penne, iš hōjk Išden fajnōg dōrdō-
2. nag, dehad ō bōbi fejetelmeg, farizeowšōg, iš irastow-
3. towg, irikjšekre intowldōg ellene, eš mek-fōkvan owjded
4. idilowj sigem elejepen hōzdag, iš šōg tōlkōgrowl vatōliag
5. vōlōj: hōjk powv pajeōš, iš ōz owj towjrvenijeggel ellengezig,
6. iš in hivin nigjeg, mekōštōrōzdōddōm, iš ōgōrōddiōjgrōj
7. hojkvan ōwded mek-fezsiddeddem, ō gi mek-hōlvān el-de -
8. meddeded: in betik owjrizowjged renteldem gōbōršow-
9. jeahoz mek-bejidelvin ō gōbōršowd. Iš mitowjn pizōniōjššōn
10. hōrmōt nōbrōj fel-damōtod vowlnōj, ō jītowg binčd ōddōg
11. ō vidizeg neg, hōjk-mōntkeajg ōzd, hōjk ō bōnid vajni lōbdag
12. el ōz owr dešdid. Ō vidizeg betik elvitik ō binzt, te
13. ōz ikōššakōd el nem hōjkhōddag, hōnem hōjk fel-damōtōd pi-
14. zōnijdōddag, is mek-mōntōddag, hōjk-binzd veddeg ō jītowg
15. dowl. Ōzird ezeged mek ōgōrdōm felsikedneg irni, ō mellieg
16. nilvan dourjdingeg ōz jezowš gin-senvetišen, eš hōlalōgōr.
17. Ezen leveled Nigōtimowš le-irdōj jītowj nijelvre; eš
18. ōz-owdan sōg ezsdentowj mowlvōj, mitowjn behōtōziowl
19. jasar jerowzalempe jeowd vowlnōj, ezen levil ō Bōnaĵ-
20. hazpōn dōlasdōddod, hōl Biladowš Bōnaĵōj sōgōd vōlōj ejk-
21. pen kiowjlegezin, is ō gowjllik gowjnvipen vōlōj pi-irvōj-
22. eš ōzōn jasar ajdōl gi-hirteddeded, iš dowtdownk
23. rōj ōtōtōt.

Átírás mai magyar nyelvre

Következik Pilátus levele, amelyet Jézusról írt Rómában Tiberiusz császárnak Poncius Pilátus, a zsidó népnek bírāja. Tiberiusz császárnak köszönetet, örömet kíván.

Nem régen történt e dolog: Bizonnyal tudom, hogy a zsidó nép a maga saját nemzetit gyalázza; mellyért maradékaik is keményen meg fog büntetődni, mert ígéretet vettek az Ő Atyáiktul, hogy az Isten elküldé az új szentet, hogy nekik királyuk legyen, és hogy annak szűztől kelljen születnie. Azt pedig midőn én bírájuk volnék elküldé az Úristen, de hogy láták a zsidók, hogy vakokat világosít, [bűnösöket] tisztít, inaszakadtakat [gyógyít], az ördögöket az emberekből kiűzi, halottakat támaszt, a szeleknek parancsol, a tengeren száraz lábbal jár és más sok csudákat tészén, és látván, hogy sok nép hinne őbenne és, hogy Isten fiának tartaná, tehát a többi

fejedelmek, farizeusok és írástudók irigységre indultak ellene és megfogván őtet ítélőszékem elejibe hozták, és sok dolgokról vádolják vala: hogy bűbájos és az ő törvényeikkel ellenkezik, és én híven nekik, megostoroztattam és akarattukra hagyván őtet megfeszíttetem, aki meghalván eltemettetett: én pedig őrizőket rendeltem koporsójához, megpecsételvén a koporsót. És midőn bizonyosan harmadnapra feltámadott volna, a zsidók pénzt adtak a vitézeknek, hogy mondják azt, hogy a tanítványi lopták el az Úr testét. A vitézek pedig elvették a pénzt, de az igazságot el nem hagyhatták: hanem hogy feltámadott bizonyították, és megmondták, hogy pénzt vettek a zsidóktul. Azért ezeket meg akartam felségednek írni, amelyek nyilván történtek az Jézus kínszenvedése és halálakor.

Ezen levelet Nikodémus írta zsidó nyelvre, és azután sok esztendő múlva midőn Teodóziusz császár Jeruzsálembé jött volna, ezen levél a tanácsházban [hozattott]; hol Pilátus tanácsot szokott vala egyben gyülekezni és a község könyvében vala beírva és azon császár által kihirdtetett, és tudunkra adatott.

FRAUHAMMER KRISZTINA

Egy kevésbé ismert epizód ...

(Schmiedt Ferenc Lelki Házikincstára)*

Jelen tanulmányban egy, az Újfalusi Judit által fordított *Makula nélkül való tükör* (1712)¹ hatástörténetéhez kapcsolódó, eddig kevésbé ismert, 19. századi epizódot szeretnék bemutatni. Ekkor, vélhetőleg 1888-ban jelent meg a *Die heilige Familie – Jesus! Maria! Joseph! unser Schutz im Leben! unser Trost im Sterben!* főcímet² viselő illusztrációs könyv Németországban. Az 1910-es évekből már magyar fordítását is ismerjük, hasonló címmel: *Jézus Mária József, Életünkben segítségünk, halálunkban vigaszunk!* Schmiedt Ferenc pap fordításában.³ A három könyvet az köti össze, hogy különböző korban élt szerzőik ugyanannak a híres barokk kapucinusnak, Martin von

* A szerző az MTA–SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport munkatársa.

¹ A könyv teljes címe és bibliográfiai adatai a következők: ÚJFALUSI Judit, *Makula nélkül való tükör, Melly az üvözítő Jézus Kristusnak, És Szent Szűléinek életét, így keserves kinszenvedését, és halálát adgya elé, Mell Superiorok Engedelmeibül, Szűz Szent Klára Szerzetében lévő Újfalusi Judith által Cseh nyelvből Magyar nyelvre fordítottatott, És a tekintetes és nagyságos újfalu Újfalusi Klára Asszonyoknak, tekintetes, és nagyságos Karancs Berényi György Uram, ő Nagysága kedves Házastársának költségén kibocsátatott*, Nagy-Szombatban, A' Jesus Társasága Akademiája bötüivel, 1712.

² A könyv teljes címe és bibliográfiai adatai a következők: Martino COCHEM und *Die heilige Familie – Jesus! Maria! Joseph! unser Schutz im Leben! unser Trost im Sterben! Ein geistiger Hausschatz zur religiösen Erbauung für katholische Christe. Auszug aus dem Grossen Leben Christi des P. Martino v. Cochem*, Priester des Capuziner-Ordens, herausgegeben mit hoher bischöflicher Genehmigung, München, Commissions-Verlag von Wilhelm Herzog, Druck von H. Münchmeyer in Dresden, o. J. A teljes mű letölthető a Bayerische Staatsbibliothek digitális gyűjteményéről az alábbi elérhetőség alatt: <http://daten.digital-e-sammlungen.de/~db/0000/bsb00007271/images/index.html?seite=000-1&l=de>. (Utolsó letöltés dátuma: 2015. június 15.)

³ A könyv teljes címe és bibliográfiai adatai a következők: *Jézus Mária József, Életünkben segítségünk, halálunkban vigaszunk! Lelki házikincstár a keresztény katolikus hívők lelki épülésére Cochem M. kapuczinus atya „Jézus élete” szabadon átdolgozta* SCHMIEDT Ferenc Esztergom főegyházmegyei áldozár. Magyar központi könyvraktár és könyvkiadóhivatal, Bp., [é. n.], 3 kötetben. Ismert egy másik kiadás is, amely szintén nem tartalmaz évszámot, és ezen az átdolgozó neve sem szerepel, e kiadás adatai: *Jézus Mária József, Életünkben segítségünk, halálunkban vigaszunk! „Jézus élete” Lelki házikincstár a keresztény katolikus hívők lelki épülésére* COCHEM M. kapuczinus atya, Bp., „Lelki házikincstár” kiadóhivatala, é. n. Szinyeyi említ egy további, szintén három kötetes kiadást is Jézus élete címmel, amelynek megjelenési helye Brünn, kiadási éve 1896., bővebben ld. <http://mek-oszk.hu/03600/03630/html/s/s23178.htm>, (Utolsó letöltés dátuma: 2015. június 15.)

Cochemnek a *Das grosse Leben Christi* (1677)⁴ című munkáját használták fel saját alkotásukhoz. A forrás tehát ugyanaz, a kontextus, a kor, és a célkitűzések azonban merőben eltérnek egymástól. Elemzésemben Schmiedt Ferenc századfordulós átdolgozásán keresztül szeretném bemutatni miként alakítják, módosítják ezek a körülmények az eredeti, 17. századi német mű koncepcióját.

Igazi katolikus munkák

Martin von Cochem *Das grosse Leben Christi* című munkája 1677-ben jelent meg első alkalommal Mainzban, a Zubrodt kiadónál. Ismert, hogy a nagy siker miatt, a könyvet még a szerző életében számos alkalommal kiadták és a kiadási adatok később is nagy népszerűségről tesznek tanúságot.⁵ A felvilágosodás korában számos negatív kritika érte a művet, hiszen a kor racionális szellemiségével nehezen volt összeegyeztethető az általa közvetített érzelmekre, misztikus Istentapasztalásra és csodás történetekre építő vallásosság. A romantika kora azonban ismét megfelelő rangra emelte a kapucinus könyveit. A korszakban tapasztalható vallási közönyösség növekedése, az egyház fogalomalkotó és világmagyarázó monopóliumának elvesztésétől való félelme, arra készítette a klérus tagjait, hogy versenybe szálljanak az emberi értelemmel, a tudományos technikai előrehaladással és az isteni kinyilatkoztatásba és a tanítóhivatal hagyományaiba vetett hitet különösen is előtérbe helyezték.⁶ Az ideál a keresztény középkor lett, ami a skolasztika újraéledését, erős apologetikai irányultságot, a lelkeség és pasztorális munka terén újra a trienti szelle-

⁴ A könyv teljes címe és bibliográfiai adatai a következők: Martin COCHEM, *Das grosse Leben Christi, oder ausführliche andächtige und bewegliche ganz Volkommene Beschreibung deß Allerheiligsten Lebens und bitterm Leidens unsers Herrn Jesu Christi und seiner gloriwürdigsten Mutter Mariae*, Mainz, Zubrodt, 1677.

⁵ Az első kiadást számos további követte: 1679, 1680, 1681, 1683, 1689, 1707. Ezeket 1707-ig kisebb-nagyobb változtatásokat végzett a szerző, de ez után már csak az 1689-es, illetve 1707-es változatokat nyomtatták újra egészen 1933-ig, csak Németországban 314 alkalommal. Az utánnyomásokról ld. Konradin ROTH, *Das Verzeichnis der Schriften des P. Martin von Cochem* = Konradin ROTH, Peter SCHERL, Reinhold SCHAMMERS, *Pater Martin von Cochem, Kapuziner 1634 Cochem – 1712 Weghäusel, Festschrift zur Feier des 350. Geburtstages in seiner Heimatstadt*, Cochem, Kirchengemeinde St. Martin, 1984, 45–72.

⁶ A 19. század modernizmusának egyházra gyakorolt hatásáról könyvtárnyi szakirodalom áll rendelkezésünkre, így itt csak néhány irányadó munkát szeretnénk megemlíteni: Norbert BUSCH, *Katholische Frömmigkeit und Moderne: Die sozial- und Mentalitätsgeschichte des Herz-Jesu-Kultes in Deutschland zwischen Kulturkampf und Ersten Weltkrieg*, Gütersloh, Gütersloher Verlagshaus, 1997. Urs ALTERMATT, *A katolicizmus és a modern kor: A svájci katolicizmus 19. és 20. századi társadalom- és kultúrtörténete*, Bp., Osiris, 2001. Anders JARLERT, *Piety and Modernity: The dynamics of religious Reform in northern Europe 1780–1920*, Leuven, University Press, 2012. GÁRDONYI Máté, *Bevezetés a katolikus egyház történetébe*, Bp., Jel, 2006, 292–316.

miség előretörését hozta magával.⁷ Mindezek a folyamatok a Mária-, Jézus Szíve-, Szent Család, Gyermek Jézus, Oltáriszentség tiszteletének előretörését, bizonyos szentek kultuszának fellendülését, az ezekhez kapcsolódó áhítat gyakorlatok, kilencedek, népmissziók terjedését hozták magukkal.⁸ E törekvésnek fontos fórumai és eszközei voltak a különféle vallásos olvasmányok, elmélkedésgyűjtemények, imakönyvek, imafüzetek és katolikus sajtótermékek, ahogy Cochemről írott 1910-es munkájában Johannes Schulte is utalt erre: „A felvilágosodás silány munkái helyett igazi, katolikus vallásos házi olvasmányokat adni az emberek kezébe.”⁹ E munkáktól a hívek vallási elmélyülését, a keresztény értékek megőrzését és a fokozottabb elköteleződését remélte az egyház. Ez a most bemutatott átdolgozás előszavából is világosan kiderül:

Manapság ugyanis sok keresztény családnál, a családtagok jámborságának s Istenfélelmének vallásos könyvek általi ápolását és neveltetését már időszertünetlenül tartják, mert mint mondják, az ilyesmi álszenteskedésre, képmutatásra vezet, s alkalmatlanokká teszi az embereket a praktikus életre. Aki egész nap fárad, dolgozik, annak nyugalomra, pihenésre van szüksége (nagyon természetes), s egy heti folytonos keserves munka után legalább a vasárnap délutánt kell a test üdülésére, örömeire fordítani, szentelni. Még kevésbé való, hogy a serdülő ifjúság életkedvét rontsuk az ily féle könyvek olvasásával, elég ideje lesz még az élet komolyabb oldalával is megismerkedni. – Élete virágában, annak tavaszán kell a lelket kellemes benyomásokkal eltölteni, hogy megteremtsük kedélyvidámságát, s megteremtve megmentjük azt a késő aggkornak is. Körülbelül így hangoznak az újabb kor, a modern keresztények evangéliumának igéi.¹⁰

E hitbuzgalmi irodalmi alkotások széles rétegeket céloztak meg, sokszor akár műveltebb közönséget is feltételezve. Íróik rendszerint papok, kántorok, tanítók

⁷ Erre az időszakra esik Mária szeplőtelen fogantatásáról szóló 1854-es pápai enciklika kiadása, amelyet négy év múlva a Lourdes-i látomások követnek. E két esemény jelentős mértékben fellendíti Mária kultuszát és az ehhez kapcsolódó áhítat gyakorlatokat, például a májusi litániákat. Mária tisztelete mellett kedvelté válnak a Szent Józsefhez, Xavéri Szent Ferenchez, Szent Antalhoz intézett különféle ájtatosságok, elszaporodnak a hozzájuk mondott kilencedek. BUSCH, *i. m.*, 20–21. Nagy fellendülés tapasztalható a rózsafűzér ájtatosság terén is. „Most újrakalkulnak a rózsafűzér-társulatok, az örök rózsafűzerek, imádkozzák megint mise közben is, legföljebb úrfelmutatáskor állnak meg.” SÖVEGES Dávid, *Fejezetek a lelkiesség történetéből II*, Pannonhalmi, Bencés Kiadó, 2007, 156.

⁸ GÁRDONYI, *i. m.*, 294.

⁹ Johannes Chrysostomus SCHULTE, *P. Martin von Cochem 1634–1712, sein Leben und seine Schriften*, Freiburg i. Br., Herder, 1910, 199–200.

¹⁰ SCHMIEDT, *i. m.*, Előszó/IV.

vagy apácák, akik a hívek (immár a műveltebb, és egyáltalán nem csak a falusi, hanem a polgári származású, iskolázott hívek) igényét igyekeztek kielégíteni.¹¹ Jól szemlélteti ezt egy, a Szent-István-Társulat Tudományos és Irodalmi Osztályán 1895. május 2-án felolvasott beszéd a katolikus népies irodalomról:

Nekünk, a nép közt élő, velük örvendő vagy szenvedő íróknak engedtessek meg, hogy oda ülhessünk a falusi, a kisvárosi családi tüzhely köré; oda, ahol még keresztény szellem honol, hogyha nem is nagy tehetséggel, feltűnést keltő zajjal, de csendes, boldogító munkássággal útját álljuk ama pusztító szellemnek, vagy talán szellemtelenségnek, mely a felső regényirodalomból már a népirodalomba is hihetetlen gyorsasággal leszivárog. [...] Katolikus hitéletet óhajtunk? Oltáraink előtt imádkozó népet keresünk, hitszilárdabb nemzedékért epekedünk, alkotmányos jogait meggyőződése szerint gyakorló polgárokat akarunk nevelni? [...] Ennek a szebb, biztatóbb jövőnek talaját első sorban hivatott népies íróink tördelhetik meg.¹²

A hívek hitbuzgalmának olvasás általi erősítése mellett tehát, a kortárs világi irodalom alkotásainak, és az azokban közvetített „veszélyeknek” az ellensúlyozása is motiválta az új lelkiségi munkák kiadását. Mindezekon túl, a korabeli polgári vallásosságban megragadható volt egyfajta, az egyházon belüli lelkiség megújítására irányuló biblikus spiritualitás is. A prédikáció újra felfedezte a homíliát, új lelki könyvek is készültek biblikus alapon,¹³ és egész sor Jézus, illetve Mária élete könyvet is írtak ebben a korban.¹⁴

Az itt vázolt folyamatoknak köszönhetően újra a figyelem középpontjába kerültek a költőien fogalmazó, gyermekien áhítatos stílusú Martin von Cochem munkái,

¹¹ NAGY Ilona, *Apokrif evangéliumok, népkönyvek, folklór*, Bp., L'Harmattan, 2001, 22–23.

¹² BODNÁR Gáspár, *A katolikus népies irodalomról. Felolvasott a tud. és irod. osztály 1895. május 2-ikán tartott ülésében*. Bp., Szent-István-Társulat, 1896 (A Szent-István-Társulat Tudományos és Irodalmi Osztályának felolvasott üléseiből, 14) 3–8.

¹³ SÖVEGES, *i. m.*, 247–248.

¹⁴ Jézus- és Mária-életrajzok a korszakból: LÉVAY Miklós, *A boldogságos Szűz Mária élete, tisztelete, szentbelyei, legendái*, Bp., Franklin, 1935; KÜHÁR Flóris, *Szűz Mária élete*, Bp., Palladis, 1922; LORBER Jakab, *A gyermek Jézus, (Jakab evangéliuma, isteni kinyilatkoztatás)*, Rákosliget, Kiadja a német új Salem-írások jogosított magyar kiadója Horti Ede, 1924; RUSCHEK Antal, (Dupanloup Bódog után ford.), *A mi Urunk Jézus Krisztus élete*, Győr, Szent István, 1895; FISCHER-COLBRIE Ágost, TÓTH Béla, *A mi Urunk Jézus Krisztus gyermekségéről írott könyv*, Bp., k. n., 1893; MELCZER Gyula, *A mi Urunk Jézus Krisztus gyermekségéről írott könyv*, Bp., [k. n.], 1884; INTAY Vazul András, *Jézus és Mária élete*, Pest, [k. n.], 1867; RENAN Ernő (franciából fordította Dr. Sárosi Kornél), *Jézus élete*, Bp.–Bécs, Deubler József Könyvkereskedés, 1893, (számos kiadást megért); MENYHÁRT János, *Jézus Krisztus élete*, Pest, Egyházi Könyvtár I, 1858; ÁCS Benjamin, *A mi Urunk Jézus Krisztus élete*, Pest, [k. n.], 1858.

köztük a Jézusról és Máriáról írott életrajza. A műnek számos újbóli kiadása mellett, rövidített és korszerűsített átdolgozásai is születtek ekkor, melyeket több nyelvre lefordítottak.¹⁵ E fordítások sorába illeszkedik Schmiedt Ferenc munkája.

Lelki Házikincstár

Schmiedt Ferenc esztergomi egyházmegyei áldozópap a német *Die heilige Familie – Jesus! Maria! Joseph! unser Schutz im Leben! unser Trost im Sterben!* című munka alapján állította össze munkáját. Jóllehet erre vonatkozó utalást könyvében nem találunk, a művek tartalmi összevetése, a cím és az illusztrációk teljes egyezése ezt teljesen egyértelművé teszi.

A német mű keletkezéséről, szerzőjéről nagyon kevés információval rendelkezünk. Az első oldalakon található 1888-as fuldai püspöki egyházi jóváhagyás alapján következtethetünk arra, hogy ekkor, illetve az ezt követő években adhatták ki a müncheni Herzog Kiadónál, a dresdai Münchmeyer nyomda nyomtatásában. Összeállítójáról nem ismerünk megbízható adatokat.¹⁶ A mű gyakorlatilag a nagy életrajz összefoglalása 954 lapon, 1 kötetben, nagyon gazdagon, összesen 793 darab képpel illusztrálva. Ezek többsége képeslap méretű fekete-fehér metszet, illetve 32 színes, egész lapos litográfia. Egy nagyon igényes, szépen kivitelezett könyvről van tehát szó.

Az összeállító nem tüntette fel, hogy Cochem munkájának melyik kiadásából dolgozott. Könyvébe az 1707-es kiadás előszavát, approbatióit és egyházi jóváhagyásait emelte át, így azt feltételezzük ez a kiadás lehetett az átdolgozás alapja. Az

¹⁵ A *Das grosse Leben Christi* ekkor megjelenő újabb kiadásainak, átdolgozásainak adatait és a hozzájuk fűzött megjegyzéseit SCHULTE, *i. m.*, 200 alapján közlöm: Hrsg. von mehreren Geistlichen, Landshut, 1841; Hrsg. von F. W. BRUCKBRÄU, Augsburg, 1842, (nagyon gyakran után nyomják); neu bearbeitet von M. SIMPEL, Regensburg, 1844, (nagyon elterjedt, gazdagon illusztrált); n. n., Münster, 1855; neu bearbeitet von Ch. KLEINBOLDT, Mainz, 1860; besorgt durch A. MAIER, Freiburg, 1869, (gazdagon illusztrált, emiatt nagyon drága, 9M, de ennek ellenére 26.000 példányt eladtak belőle 40 év alatt); überarbeitet von L. C. BUSINGER, Einsiedeln, 1875, (gazdagon illusztrált, nagyon sokszor újra nyomtatják); P. STEINBERGER, Fortis, München, 1904.

¹⁶ Egyes antikvár oldalakon megjelenik A. Breyer neve is szerzőként. Számos német bibliográfiai mű átlapozása után az internet keresőjét hívtam segítségül. Egyetlen, közel sem megbízható adatra bukkantam csak, egy 1968-as német lapban (Alois KLUG, *Aus der Geschichte von Hermannseifen*, Riesengebirgsheimat, Heimatblatt für die ehemaligen Kreise Hohenelbe und Trautenu, 1968, 22/3, 65). E szerint 1867-ben, a mai Csehország területén található Hermannseifenben (Rudník) élt és működött egy Adolf Gustav Breyer nevű pap. Ha abból indulunk ki, hogy e művek szerzői elsősorban papok voltak, esetlegesen szóba jöhet az ő személye, ennek bizonyítékait azonban nem sikerült tovább feltárni.

1707-es, eredeti Cochem-műből gyakorlatilag csak Jézus fogantatásától haláláig és limbusba való leereszkedéséig tartó eseményeket, valamint a végső dolgokról, utolsó ítéletről, halálról, pokolról szóló fejezeteket hagyta meg. A világ keletkezéséről, Mária szüleiről, és gyermekkoráról szóló fejezeteket teljesen elhagyta és a középpontba a Szent Családot helyezte. Erre utal az újonnan választott cím, amelyben talán némi tudatosság is megragadható, összefüggésben a korszakban új lendületet nyert Szent Család kultuszával. A 19. század végén kibontakozó Szent Család tiszteletében egy olyan identifikációs modellt kívánt nyújtani az egyház a hívek számára, amely példaképe, mintája lehetett a polgári társadalomban élő profán, ideális kispolgári családnak. Az ősi szent család ekkora már elvesztette spirituális, misztikus jellegét, ám az általa megtestesített erkölcsi értékek és normák egy szakrális belső világot teremtettek a mindennapok család fogalma köré. Ennek háttérben természetesen ott kell látnunk a romantika gyermek felé fordulását és a családi élet abszolutizálását.¹⁷ Jézus, Mária és József életének bemutatása által, minden hívő útmutatást kaphatott saját családi és egyéni életútjának keresztény formálásához. Az átdolgozás középpontjában, az alpműhöz hasonlóan, itt is a szenvedéstörténet áll, rámutatva arra, hogy „aki Krisztussal szenved itt a földön, az Krisztussal fog megdicsőíttetni oda fönt az égben.”¹⁸

A fent említett részek elhagyása, és a cím megváltoztatása mellett, a német szerző átfogalmazta az eredeti barokk szöveget, lerövidítette a Cochem-műben található elmélkedéseket, imaszövegeket, kateketikai részeket. Benne hagyott azonban számos legendát (például Abgar, edesszai király történetét) és magán kinyilatkoztatást Szent Gertrúdtól, Mechtildtől, Brigittától. Erre maga az egyházi jóváhagyást adó püspök is utal az engedély szövegében: „ezeket benne hagytuk, tudva, amire már Cochem szintén utalt, hogy ezek hitelességét több pápa is elismerte, ugyanakkor további szavahihetőséget nem tulajdonítunk nekik, de tudjuk, hogy

¹⁷ A Szent Családot a 17. századtól kezdték önállóan ünnepelni, de ikonográfiai ábrázolásai már jóval korábbiak (14. sz.). A 19. század átalakuló családképe nyomán kapott új lendületet a kultusz. 1890-ben egyházi jóváhagyást kapott a Szent Család Ájtatosság, majd 1892. június 14-én XIII. Leó breverje engedélyezte a Názáreti Szent Család Tiszteletére Alapított Egyesületek létrehozását. Emellett számos imalap, imakönyv, áhitatirodalmi alkotás és sajtótermék segítette a tisztelet terjedését. XI. Piusz 1921-ben tette hivatalossá ünnepnapját, amely a vízkereszt nyolcadába eső vasárnap. A kultusz kultúrtörténeti jelentőségéről bővebben ld. Hubertus LUTTERBACH, *Klara Fey (+1894) und die „Schwestern vom armen Kinde Jesus“*, *Trierer Theologische Zeitschrift*, 2002, 274–296; Hildegard ERLEMANN, *Die Heilige Familie: Ein Tugendvorbild der Gegenreformation im Wandel der Zeit, Kult und Ideologie*, Paderborn, Freundeskreis Heimatland Münsterland, 1993, 171–201.

¹⁸ COCHEM, *i. m.*, Vorrede/V.

ezek a hívőket megszólítják, és aszkétikus értékkel bírnak.”¹⁹ Ez a 19. század végi Cochem-átdolgozás kerülhetett a Pest megyei római katolikus lelkész és hittanár, Schmiedt Ferenc (1867–?) kezébe.

Életéről kevés adattal rendelkezünk, de annyi ismert, hogy több önálló mű és fordítás kötődik nevéhez.²⁰ Cochem munkájának átdolgozása szintén fordításai közé tartozik, jóllehet erről egyáltalán nem tesz említést *Lelki Házikincstár*ában. Ez egészen egyértelmű, különösen a mű elején, ahol betűhív egyezést mutat a szövegek egybevetése. Majd lassan, fokozatosan egyre gyakoribbak a pap által beékelt kiegészítések, átdolgozások. Így például a fejezetek címeiben az egyházi ünnepek neveinek magyar megfelelőit tünteti fel, illetve minden fejezetet a vonatkozó szentírási részekkel vezet be. Emellett Jézus, Mária és József életútjának epizódjait útmutatásokkal, elmélkedésekkel, magyarázatokkal egészíti ki (például: *Olvasandó karácsony előestéjén, A körülmételekről, Jézus szent Nevéről elmélkedés, Gyümölcshordó Boldogasszonyról, A 40 nap böjt eredetéről és hasznáról, Az Oltáriszentség lényegéről*), erősítve ezzel a mű katechetikai vonásait. A beékelt elmélkedéseket olvasva, olykor olyan érzésünk lehet, mintha Schmiedt Ferenc egy prédikációt, vagy homíliát adna az olvasók kezébe, bennük többször személyesen is megszólítva, illetve felszólítva őket.

Akit a sors üldöz, akit a nyomor fenyeget, hová forduljon, kihez menjen? Ha a bűn súlya nyomja az ember szívét; ha az Isten büntető keze súlyos csapások alakjában nehezedik az emberre, kihez, hová meneküljön a szegény csüggedő ember? Ha a sors üldöz, s nyomorgat a szegénység, kihez menjünk, kit kövessünk? Senki máshoz, csak a boldogságos Szűzhöz.²¹

Számos helyen rövid kérdéseket, sőt egész kérdés-folyamokat, elgondolkodtató rövid kijelentéseket is közbeékel, hogy segítse a hívek önvizsgálatát.

¹⁹ A püspöki jóváhagyás szövege a német mű 5. lapján olvasható németül, a fordítást e cikk szerzője végezte.

²⁰ A szerzőről Szinnyei pár sorát ismerjük csak. Ezek szerint a Gödön 1867. október 23-án született római katolikus lelkész és hittanár középiskoláit Budapesten és Nagyszombatban, a teológiát a bécsi Pazmaneumban végezte. 1892. okt. 14-én szentelték pappá, majd egy évig hitoktató a fővárosban, 1893. nov. 1-től budapest-erzsébetvárosi káplán, mellette pedig főreáliskolai hittanár. Életének további eseményeiről nem tudunk. Munkái: *A kálvária tragédiája* (Francziából Henrik Boló után), Bp., Országgyűlési Értesítő kő- és Könyvnyomdája, 1895; *A hitetlen* Bp., [k. n.], 1895; *Igaz mesék, Életképek*, Bp., 1899; *Az első szent áldás napja*, Bp., [k. n.], 1899. Ld. <http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/s/s23178.htm>. (Utolsó letöltés dátuma: 2015. június 15.)

²¹ SCHMIEDT, *i. m.*, 963.

Barrabás ártatlan mellette ...! Óh világ, hát ilyen a te ítéleted ...? Ez a te igazságérzeted? Jól van, legyen... Csak menj' továbbra is a magad útján! Csak továbbra is járj utaidon. Lesz még idő, mikor te fogsz majd előtte állani? De vigyázz... Vigyázz nagyon, mert ezért is számot kell ám majd adnod... Az Isten-gyilkosságért, hogy fogsz számolni? Nehéz átok lesz az lelketen.²²

Emellett gyakran felhívja a figyelmet aktuális társadalmi problémákra, különös hangsúllyal a keresztény családi élet helyes értékeire. Ezeknek az iránymutatásoknak az összességéből jól kirajzolható egyfajta keresztény család ideál, amelynek „megrajzolása” már a német műben is fontos célkitűzésként jelent meg.

Templomba restell menni, az nem néki való, nem nektek való. Igen. De a templom helyett hová mén? A korcsmába, a csapszékbe. Oda nem röstellt elmenni, az már illő dolog, lássátok keresztény olvasóim, ezek a ti igazi ellenségeitek, ezektől mentsen meg az Úr Isten.²³

De a szülőknél sem szabad ám feledniök, hogy gyermekük jó vagy rossz volta ő tőlük függ, [...] hogy gyermekük boldogsága vagy boldogtalansága az ő kezükbe van letéve. A hogy nevelik gyermekeiket, olyan ember válik majd belőlök. Láttam már gyermeket, a ki boldogult szülőinek emlékét anynyira sem becsülte, mint bármely más emberét, a kit harag futott el, valahányszor szülőire gondolt. De hát miért? Azon egyszerű okból, mert szülőit tartotta boldogtalansága okozóinak.²⁴

A közbeékelések azért is elgondolkodtatóak, mert Martin von Cochem eredeti Krisztus-életrajzában is sok hasonló jellegű elmélkedést, útmutatást, tanítást lehetett olvasni. Nem valószínű, hogy Schmiedt Ferenc ismerte ezeket, ugyanakkor hasonló célok motiválták mindkettőjüket: megújítani a hitéletet, a híveket az erkölcsös, keresztény élethez visszavezetni és bűnbánatra indítani. E pasztorációs célkitűzéseknek korszaktól függetlenül leginkább a prédikáció, illetve homília műfaja felelt meg, melyek a 19. század második felében újra népszerűvé váltak. Ám míg Cochemnél ezek a tanító és homiletikai részek sohasem kerültek túlsúlyba az életrajzi történetek mellett, addig Schmiedt Ferenc művében – főleg a mű végéhez közeledve – egyre erősebbé válik ez a jelleg. Különösen a passió történeténél, ahol már nagyrészt eltér az eredeti német szövegtől és elmélkedésekkel, tanításokkal, prédikációrészletekkel helyettesíti a szenvedés történetének érdelemgazdag és na-

²² *Uo.*, 910.

²³ *Uo.*, 635.

²⁴ *Uo.*, 1113.

gyon aprólékos leírását. Így a mű végére érve már gyakorlatilag teljesen eltűnnek az átfedések a német és a magyar szövegek között. Míg a magyar mű az *Élet* című nagyobb egységgel zárul, amelyben a feltámadásról, Krisztus Tamásnak, az apostoloknak és az Emmauszi tanítványoknak való megjelenéséről és a földön való 40 napi tartózkodásáról ír,²⁵ addig a német szöveg a *Halál, Utolsó Ítélet, Mennysország és Pokokról* írott 24 fejezettel zárul.²⁶ A műben tehát fokozatosan kap egyre nagyobb és nagyobb teret Schmiedt saját koncepciója, amit feltehetőleg a fordítás folyamata és saját olvasmányélményei, papi munkája szintén tovább alakítottak. Ezt jelzi azoknak a kortárs műveknek a sokasága, amelyeket beleépített a fordított szövegbe.²⁷ Ezek mellett gyakoriak a szentektől, misztikusoktól (Granadai Szent Lajos, Emmerich Katalin, Szent Bernát, Kaniziusz Szent Péter, Néri Szent Fülöp, Kempis Tamás, Szent Brigitta, Szent Mechtild és Gertrúd) származó idézetek, amelyeket előszeretettel egészít ki kortárs magyar vallásos költők alkotásaival.²⁸ A verseket az egyes fejezetek végéhez fűzi, nem egyszer lerövidítve, vagy lecserélve ezekkel az eredeti német műben található imákat.

A kiegészítések sorát még egy apró megjegyzéssel kell zárnunk. Mind a német, mind pedig a magyar mű szerves részét alkotják az illusztrációk, amelyekkel gazdagon el vannak látva az olykor egy, máskor három kötetes kiadások. Schmiedt Ferenc ezekhez egy további egész lapos fekete fehér nyomat sorozatot illeszt, W. Walter, drezdai metsző munkáiból. Összesen 32 nyomatról van szó. A végered-

²⁵ *Uo.*, 1123–1274.

²⁶ COCHEM, *i. m.*, 785–954.

²⁷ MUNKAY János, *Jézus Krisztus Isten fia s a világ megváltója kinszenvedésének és halálának története*, Balassa-Gyarmaton, [k. n.], 1858; UŐ, *A boldogságos Szűz Máriának élete*, Pest, Bucsánszky, 1854; INTAY Vazul András, *Jézus és Mária élete*, Pest, Emich Gusztáv, 1867; Emil BOUGAUD (ford. DOBOS Lajos, SPETT Gyula), *Jézus Krisztus*, Eger, 1885 (Kereszténység és korunk, 2); SZABÓ Imre, *Néphez alkalmazott egyházi beszédek az év minden vasárnapjai- és ünnepeire*, Eger, Érseki Líceum Könyvnyomdája, 1858–1861, II; Henri-Dominique LACORDAIRE, *Sainte Marie Madeleine*, [h. n.], [k. n.], 1859; Henrik BOLÓ (ford. SCHMIEDT Ferenc), *A Kálvária tragédiája*, Bp., Országgyűlési Értésítő Nyomda, 1895; PÁLY Endre, *Krisztus Urunk hét szava a kereszten, nagybőjti beszédekben*, Ungvár, [k. n.], 1876.

²⁸ A költők sorában többnyire papokat találhatunk, így Füley Szántó Lajos (1851–?), Pály Endre (1849–?), Garay Alajos (1818–1886), Kálmán Károly (1858–?), Csicsáky Imre (1860–?) római katolikus plébánosokat, Sulyánszky Antal (1815–1906) esztergomi kanonokot, Tárkányi Béla (1821–1886) apát-kanonokot, valamint néhány civil személyt: Kuliffay Edét (1839–1881), a budapesti Nemzeti Színház altitkárárt és Radnyánszky Gyula (1858–?) költőt és hírlapírót. A szerzőkről bővebben ld. Szinnyei József *Magyar írók élete és munkái* vonatkozó köteteit, online elérhetősege: <http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/> (Utolsó letöltés dátuma: 2015. június 15.)

mény egy kiállításában (825 illusztráció) és méreteiben (30cm x 25cm, 1247 oldal, 10 kg) is impozáns könyv lett.

Összegzés

Ismert, hogy Újfalusi Judit átdolgozása még a 19. század végén is töretlen népszerűségnek örvendett, különösen a falusi, egyszerű népesség körében. Schmiedt Ferenc munkájáról egyáltalán nincsenek olvasástörténeti adataink, így azt sem tudjuk megállapítani, hogy a modernizálás és a kortárs alkotásokkal való frissítés miként hatott az olvasókra. Egyáltalán hatott-e rájuk, eljutott-e hozzájuk, olvasták-e például az impozáns és olvasásra nem igazán kézhez álló külleme miatt? E kérdések megválaszolásához további kutatómunkára lenne szükség. Mindezek hiányában – ismerve a német és a cseh kiadások hatástörténetét – azt feltételezhetjük, hogy mindenütt, így nálunk is ugyanazt az utat járta be Cochem Krisztus-életrajza. Ahogy a mű, és annak stílusa az átírások során racionalizálódott, és az érzelmi hangsúlyok háttérbe szorultak; ahogy egyre közelebb került az evangéliumi hagyományokhoz, és a 19. század végének kiművelt lelkiségi irodalmához annál kevésbé talált magának utat a szélesebb olvasóközönség, különösen pedig az egyszerű emberek körében. Így Cochem művének legfőbb közvetítője továbbra is a 18. századi klarissza *Makula nélkül való tükre* maradt.

MÁRTON DOROTTYA

Varga Lajos Verses Szentírása és a Makula nélkül való tükör kapcsolata

E tanulmányban egy jászági búcsúvezető, Varga Lajos a maga korában rendkívül népszerű művét, a rímes formába öntött *Verses Szentírást*,¹ illetve a szintén széles körben ismert vallásos olvasmány, a *Makula nélkül való tükör*² viszonyát kívánom érzékeltetni néhány, a Szent Család egyiptomi meneküléséhez kapcsolódó apokrif történet segítségével. Bálint Sándor a híres búcsúvezető, Orosz István³ jelentőségéhez hasonlítja Varga Lajos (1855–1909) tevékenységét, és a „szentember” megnevezéssel illeti őket. A szakrális néprajz neves kutatója sokrétű, összetett funkciókat ellátó egyénként mutatja be a szentembert: „Kimagasló személyiség, aki a papi, orvosi, költői szerepeket egyesíti magában, és a közösség szellemi irányítására hivatott.”⁴ Jelen dolgozat keretei nem teszik lehetővé, hogy e jászárokszállási énekmondó életének állomásait, sorsának alakulását bemutassam, erre Lugossy Ilona és Faragó Jánosné vállalkozott.⁵

¹ Az általam használt kiadás teljes címe és bibliográfiai adatai: VARGA Lajos, *Verses Szentírás vagy Biblia: Az Ó- és Új-szövetség története: Az eredeti szöveg nyomán, ősrégi legendákkal bővítve a magyar nép, ájtatos társulatok, családok és egyes hívők épülésére, Isten dicsőítésére, a keresztény hitvallás ismertetésére és terjesztésére a mai kor népies nyelvén, könnyen megérthető versekbe foglalva*, Bp., Ós-Kép, 2008 (reprint kiadás).

² Az általam használt kiadás teljes címe és bibliográfiai adatai: ÚJFALUSI Judith, *Makula nélkül való tükör, Melly az üdvözítő Jézus Kristusnak, És Szent Szűléinek életét, úgy keserves kémszenvedését, és halálát adgya elő. Cseh nyelvből Magyar nyelvre fordítottatott, Most pedig újonnan sok keresztény lelkek buzgó kívánságára harmadszor ki-nyomtatott*, Nagy-Szombatban, A' Jesus Társasága Akademiája betűivel, 1746.

³ Orosz István (1838–1922) jászladányi származású énekköltő, tanító és kántor, szülőföldjén néhány vallásos társulat irányítója. A régi licenciátusok szellemi utódja, akinek parasztönéletrajza kiválóan példázza a nép sajátos vallásos világnézetét: visszaemlékezése sokszor látomászerű, saját élete eseményeit bibliai párhuzamokkal festi le. „A parasztönéletrajz szerkezetileg és tartalmilag az irodalmi önéletrajz, önvallomás, memoár műfaji törvényeihez igazodik, nyelvileg és stílusában azonban nem. Az összes paraszti kézirat között a parasztönéletrajz áll legközelebb az élő beszédhez.” <http://mek.niif.hu/02100/02115/html/4-459.html> (A megtekintés dátuma: 2015. 06. 19.)

⁴ BÁLINT Sándor, *Egy magyar szentember: Orosz István önéletrajza*, Szolnok, 1991, 15.

⁵ Varga Lajos Biharkeresztesen született református földbirtokos családban, később katolikus hitre tért, Jászárokszálláson telepedett le, és a helyi közösség megbecsült tagja lett. Tanítói állást kapott a közeli tanyákon, majd házasságkötését követően hitvesével együtt több búcsújáráshelyen megfordult. Személyes ismeretséget kötött Orosz Istvánnal; költői tehetségét is kamatoztatta:

Itt most elsősorban a *Verses Szentírás*sal szeretnék foglalkozni, amely Varga Lajos legkiemelkedőbb alkotása volt. Művével „a kevésbé művelt emberek igényét kívánta kielégíteni, ugyanakkor folytatója egy évszázadok óta variálódó műfajnak, melyet úgy jelölhetnénk: a Szentírás versekben.”⁶

A könyv 1899-ben jelent meg első ízben az Egri Nyomda Részvénytársaság gondozásában, és 1932-ig mintegy negyven kiadást ért meg.⁷ A monumentális költeményfolyam szinte a teljes Szentírást tartalmazza – apokrif legendákra is hagyatkozik, illetve azoknak már folklorizálódott változatai, valamint Varga Lajos saját ötletei is színesítik. A szerző páros rímű tizenkettes sorokat alkotott hatszáz lapot meghaladó terjedelemben, művét két hasábra osztva, nagy alakban nyomtatták ki, azonban tudunk négy kötetes kiadványokról és ponyvafüzetekben való terjesztéséről is.⁸

Varga Lajos „minden keresztény házba, minden kunyhóba” szerette volna eljuttatni könyvét:

Mert a verses formában megírt történetek elénekelhetők és ezek az énekek, ezek a dal-ritmusok önkéntelenül lopóznak az emberek szívébe és ott állandó hajlékot találnak. Ezt a formát már az írás feltalálása előtt ismerte a költészet. – Szájról-szájra, dalok, versek alakjában terjedtek az ősköltészet legelső termékei és az emberiséget kultúrája legelső korszakában dalok, versek, mesék ringatták bölcsőjében... Mert amilyen szüksége van a buzaszemnek a termő földre, a jó szántásra, ép oly szükségünk van nekünk is a *Bibliára*, melynek tudása nélkül okos, igazságos és szavahihető, művelt emberek, megbízható jó honpolgárok nem lehetünk.⁹

Az idézet arról árulkodik, hogy a poéta előtt világossá vált, könnyebb az olvasóknak emlékezetükben megtartani ritmikus sorokat, és nem elhanyagolható tény az sem, hogy ennek háttérben jámbor hitoktatói sugalmazás is fennáll. „Varga

számos ima- és énekfűzet, szentek élettörténetének megverselése kapcsolódik nevéhez. További részletek: LUGOSSY Ilona, *Varga Lajos és a Verses Szentírás*, doktori értekezés, 1948, *Ua.*, 1995, 2014, illetve UŐ, *Varga Lajos jázsági búcsúvezető, a Verses Szentírás alkotója (1855–1909)*, szerk. BARNÁ GÁBOR, Szeged–Bp., 1998, 51–67; továbbá FARAGÓ JÁNOSNÉ, *Búcsú és búcsúvezetők Jázsárok szálláson, Uo.*, 267–269.

⁶ LUGOSSY, *i. m.*, 56.

⁷ Az utolsó 2008-ban jelent meg az Ős-Kép Kiadónál Budapesten Molnár V. József előszavával (ez az 1926-os kiadás reprintje). Korábban olyan vélekedések is szárnyra kaptak, amelyek szerint a mű szerzője nem Varga Lajos, hanem az idős Arany János. NAGY Ilona, *Apokrif evangéliumok, népkönyvek, folklór*, Bp., L'Harmattan, 2001, 40.

⁸ *Uo.*, 21.

⁹ VARGA, *i. m.*, Bevezető.

Lajos stílusát, versírói gyakorlatát már erősen befolyásolta kora népies hitbuzgalmi folyóiratainak finomkodó szentimentalizmusa, de még sokat megőrzött a népköltészet meleg közvetlenségéből, képszerűségéből, a régimódi kántorpoézis kenetességéből, a vőfélyversek pattogós ritmusából is.”¹⁰

A szerző a *Verses Szentírás* papírra vetése során támaszkodhatott szóbeliségben élő tradíciókra (például eredetmagyarázó mondákra), ismerhetett olyan apokrif feldolgozásokat, legendákat és vallásos ponyvákat, amelyekből ihletet meríthetett, továbbá az „inventio poetica” eszközeivel is élt.

Nagy Ilona *Apokrif evangéliumok, népkönyvek, folklór* című művében párhuzamba állítja a *Makula nélkül való tükör* és a jázsági búcsúvezető alkotását közkelettsége okán, hiszen mindkettő az egyszerű emberek nyelvén, érzelmetlítetten ábrázolja a szentírási történeteket, mindemellett sok helyen kiegészíti ezeket Jézus és Mária életrajzának ismeretlen epizódjaival. A *Makula nélkül való tükör* eleinte nemesasszonyok szeretett olvasmánya lehetett, majd a legfelsőbb körökből „süllyedt le” a 19. század végére a ponyvák és az alsóbb néprétegek közé: elsősorban a Felvidéken, Palócföldön és a Jázságban forgatták szívesen,¹¹ ami megerősíti azt a feltételezést, hogy forrásként szolgálhatott Varga Lajos számára is. Ezek a párhuzamosságok és feltételezések vezettek arra, hogy a két mű egyes epizódjait alaposabban összevegyem. Ennek során a Szent Család egyiptomi meneküléséhez kapcsolódóan egyértelműen igazolást nyert, hogy a szerző Újfalusi művét használta forrásul. A

¹⁰ BÁLINT, *i. m.*, 34.

¹¹ NAGY, *i. m.*, 20–21. „A kötet jázsági népszerűségét mutatja, hogy [...] párhuzamosan négy Jázsberényben kiadott példányt is ismerünk (1902, 1909, 1912, 1913). Az 1902-es kiadás címlap leírása szerint „A jázs és kun hitbuzgó róm. kath. hívek gyűjtése és kívánatára kinyomtatott” Kubicza János könyvnyomdájában. A későbbiek ugyanitt, szintén a jázs és kun hívek kívánságára és gyűjtéseiből Balázs Ferenc, illetve Pesti Péter könyvnyomdájában készültek *A legrégebbi kéziratok alapján összeállított Makula nélkül való szent Tükör, mely a boldogságos szűz Mária és szent József életét és halálát, valamint a mi Urunk Jézus Krisztusnak szent életét, keserves kínszenvedését és csodálatos halálát ismerteti* címmel. A címlap tanúsága szerint a könyv nem került kereskedelmi forgalomba, a kiadónál lehetett megrendelni. E kötetek érdekessége, hogy kizárólag az átdolgozás előtti, eredeti mű 128 törzsfjezetét tartalmazzák, tehát a később betoldott részeket, az evangélium harmóniát és Apostolok Cselekedetét nem. Ezek alapján biztosak lehetünk abban, hogy az utánnomás alapját képező kiadás valamely 1805 előtti példány volt. Mindez bizonyítja, hogy a régi, újtásokat nem tartalmazó kiadások mélyen beleivódhattak a köztudatba, továbbörökítve ezáltal évszázadok hagyományanyagát. Az is látható, hogy a fővárostól távolodva egyre közelebb került a mű a falu világához, és így a Makula a parasztság kezén vált minden addiginál kedveltebb olvasmányá.” FRAUHAMMER Krisztina, *A Makula nélkül való tükör magyarországi batástörténete* = ÚJFALUSI Judit, *Makula nélkül való tükör ...*, Bp., Pytheas Könyvmanufaktura – MTA–SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport, 2015, 21.

következőkben az ehhez az eseményhez kapcsolódó legendás történeteket veszem sorra.

A *Verses Szentírás*ban a Szent Család egyiptomi menekülésének egyik cselekménymozzanata a szolgálatra kész pálmafához fűződik.¹² Ennek az elbeszélésnek *Pszüdo-Máté evangéliuma*¹³ az alapja: a kis Jézus kérésére a datolyapálma koronáját az utazók felé nyújtja, aztán újra felegyenesedik; közelében még vízfolyás is keletkezik. Mikor másnap felkerekednek a Szűzanyáék, az isteni gyermek szavára angyal száll le az égből, akit Krisztus arra utasít, hogy a növény egyik ágát vigye a Paradicsomba.¹⁴ Jézus áldása révén a fa a szabadulást szimbolizálja, egyúttal a kis Megváltó megígéri, hogy a halál felett aratott diadalának lesz majdan a jele.¹⁵

Varga Lajosnál mindez ekképpen hangzik: a Szent Család élleme elfogy, Szűz Mária reményvesztetten búslakodik, ám Szent József egy gyümölcsből roskadozó pálmafához vezet. Annak magassága nem teszi lehetővé, hogy szedjenek kincsből. Nemsokára a növény magától meghajlik – felkínálva a fáradt vándoroknak termését.

„Nagyon terhes az ut – szolt busan Mária –
Érzem, hogy kezd fogyni emlőm tejharmata!
E vizecskén kívül nincs más táplálékunk,
Ha Isten nem segít – éhen is meghalunk.
Ez ártatlan kisdéd, mint virág ugy hervad,
Szenvedését látva, szivem majd meghasad.”
„Ne busulj – szolt József – ime tekints oda,
Gyümölcscesel megrakva látszik egy pálmafa.”

¹² *Pszüdo-Máté evangéliuma: József Egyiptomba menekíti Jézust*, ford. BOLLÓK János, szerk. ADAMIK Tamás, Bp., Telosz, 1996, 60–64.

¹³ Más néven Máté protoevangéliuma, az Újszövetséghez kapcsolódó apokrif irat, amely Mária születését és Jézus gyermekkorát írja le. Egyike a csecsemőevangéliumoknak, amelyek azt a Krisztus születésétől 12 éves koráig tartó időszakot próbálják kitölteni, amelyet Máté és Lukács csak felületesen ír le. Az evangélium tartalma nagyrészt Jakab protoevangéliumán alapul, de kiegészíti azt az Egyiptomba való menekülés leírásával és Tamás gyermekkor-evangéliumának egy átszerkesztett változatával. Ebben az evangéliumban szerepel először az az állítás, miszerint Jézus születésénél jelen volt egy ökör és egy szamár. Nagy hatással volt a középkori gondolkodásra, bekerült a *Legenda Aurea*ba. A fontosabb apokrif iratok között számon tartjuk a fent említetten kívül a következőket: *Evangélium a héberekről, az egyiptomiakról, az ebioniták szerint; Péter, Máté, Filipp, Bertalan, Tamás, Nikodémus evangéliuma; Jakab ősevangéliuma; Arab gyermekérettörténet; Józsefnek, az ácsnak cselekedetei; Krisztus pokolra szállása, Mária mennyekbe való átvitele*. <http://lexikon.katolikus.hu/A/apokrif/020iratok.html> (A megtekintés dátuma: 2015. 06. 19.)

¹⁴ ADAMIK, *i. m.*, 61–62.

¹⁵ KERESZTY Zoltán, „Nézzétek a mező liliomait...”: *Bibliai növények a hit és a tudomány fényében*, Bp., MTA Ökológiai és Botanikai Kutatóintézete, 1998, 348.

A mit ohajtának, be is következett,
Midőn a szent család a fához érkezett;
De a pálmának oly magas dereka,
Hogy a felhőkig ér gyümölcsessel telt ága.
Bánatos sóhaj kél Mária szivéből,
Óh mért nem szedhetnek a fa gyümölcséből?
Ámde a pálmafa, mintha tudta volna,
Hogy szép gyümölcseit szedni ki akarja.
Mint szivárvány hajlik hatalmas dereka,
Majd a földig borult gyümölcsessel telt ága,
És mintha mondaná: „Teremtő Istenem,
Szolgálni oly üdvös, oly jól esik nekem!
Ime felajánlom a mit te alkottál,
Egyél gyümölcsemből, mit nekem Te adtál!”¹⁶

A *Parasztbiblia* lapjain így elevenedik meg a történet:

Mária azt mondta:

– Mitévő is legyek, az emlőmből elfogyott a tej, nincs mit ennek a gyermeknek adni, legalább egy vízforrás fakadna, hogy abból megitatnám, vagy egy darab valamit adhatnék neki!

Egy nagy pálmafa volt ott, érett gyümölcsessel teli, lehajolt, s Mária szedett róla.¹⁷

Más helyen ugyanezek a momentumok figyelhetőek meg azzal a különbséggel, hogy a pálmát felváltja az almafa.

Akkor Szent József megpillantott egy magos, nagyon magos derekú fát, s azt mondta:

– Szép jegyesem, majd amott a fa alatt megpihenünk!

De olyan karcsú dereka vót neki, hogy nem gondúta, hogy arrúl gyümölcsöt tud szedni. Nagyon tele vót almával. De mikor odaértek alája, akkor a fa teljesen meghajlott, szivárvány aranyba, mint a szivárvány, úgy meghajolt.¹⁸

A *Makula nélkül való tükörben* a következőképpen olvasható a történet:

Midőn azon fára a Szűz Mária nagy kívánsággal nézne, nem akarván Isten vigasztalás nélkül hagyni: Imé véletlenül a fának teteje a Szűz Mária ölébe

¹⁶ VARGA, *i. m.* 325–326.

¹⁷ LAMMEL Annamária, NAGY Ilona, *Parasztbiblia: Magyar népi biblikus történetek*, Bp., Osiris, 2001, 152.

¹⁸ *Uo.*, 148.

lehajlot, és mind addig lehajolva maradot, valamig Sz. Jóseffel elég gyümölcsöt nem szedtek róla, mely gyümölcstül meg is erőssítették.¹⁹

Varga Lajos *Verses Szentírása* szintén nyomon követi a Szent Család utazását, akiknek számos nehézségen kell úrrá lenniük. Szélviharban, tikkasztó melegben bandukolnak a sivatagban, félelmetes őserdő ösvényein hatolnak át, mikor eléjük toppan egy rablóbanda. Vezérük, egy robosztus alak követeli ruhájukat, kincseiket, ám az anyát és gyermekét körülengő dicsfény meghátrálásra készíti; barlangjába vezeti Máriaékat, hogy kipihenjék magukat. A Szűzanya mosdóvizet kér, a rabló csókokkal halmozza el a kisdedet, közben elpanaszolja, hogy fia bélpoklosságtól (leprától) szenved. Miután megfürdetik a zsvány gyermekét abban a vízben, melyben előzőleg Jézust, a kisfiú újra egészséges lesz. A lator hálából egy darabig elkíséri őket, majd így búcsúzik: „Emlékezzél meg rólam, ha országodba érkezel.” Mintegy harminc év múltán a keresztfán szenvedő Krisztus jobbán ez a rabló várta végórát, és elnyerte üdvösségét. Jézus bal oldalán a másik bűnös szitkozódott, míg társa emiatt megróttá – fűzi tovább a költő a jövőre utalva.²⁰

Visszatérve a menekülésre – Hermopolis városa mellett növekszik egy óriási, vastag törzsű fa, melyet a pogányok istenként tisztelnek, tanácsért gyakran folyamodnak a benne élő szellemhez. Mikor Máriaék a fához érkeznek, a lélek elköltözik belőle, és az ágakon érett gyümölcsök teremnek. A vérmes emberek a Szent Családra köveket vetnének, azonban mozdulatlanra dermednek, mielőtt tettüket végrehajthatnák. A Szűzanya letör egy gallyat a hajdani bálványfáról, megérinti vele a pogányokat, akik visszanyerik „előbbi épségüket”. Krisztusék közeledtére Hermopolis templomának háromszázhetvenöt idolja a porba hull, a település főpapjai ezért az idegenek előtt hódolattal meghajolnak.²¹

Mathérában az ott lakók nem adnak vizet a fáradt utasoknak, akik a falu szélén táboroznak le. Szent József a földbe szúrja vándorbotját, amelyből terebélyes fa sarjad („Szűz Mária szent fája”), ennek tövében hajtják álomra fejüket. A sivatag közepén hűs forrás fakad (Mária kútja), környékén füves térség terül el: narancs, citrom és füge illatozik az oázisban. Ekkor születik a balsamfa is, melynek számos hasznos tulajdonságát és fizikai jellegzetességét felsorolja Varga Lajos.²²

A balsamkert a keresztények elűzése után török kézre került, a fákat kizárólag Krisztus-hívő kertészek segítségével tudták felvirágoztatni, muszlim szakemberek gondozásában ugyanis elcsenevészesedtek. A bokrokat a Mária-kút vizével ön-

¹⁹ ÚJFALUSI, *i. m.*, 159.

²⁰ VARGA, *i. m.*, 331–332.

²¹ *Uo.*, 332.

²² *Uo.*, 332–333.

tözték, ám annak forrása nem volt elegendő minden növénynek, úgyhogy a muzulmánok ástak egy másik kutat: ennek vizétől a fák újra elszáradtak. Ezután elegyítették a két kút vizét, ezt egy szerkezettel oldották meg, melyet négy ökör hajtott egy keresztény közreműködővel.

Csodálatos! ha szombaton, midőn a dél elmulik,
A négy ökör meg se mozdul, bárhogyan ütik s verik
Hétfőn reggel teljesítik hiven teendőiket,
Ütés nélkül hűségesen huzzák a gépezetet.
Hej de sok keresztény társam tanulhatna ezektől,
Hogy ne irtózna oly nagyon az ünnepszenteléstől.²³

A balsamot decemberben szüretelték, évente háromszor metszették: az első termés a szultánt illette, a többit vásáron értékesítették. Mária kútja és a kenetet gyöngyöző fa mellett fehér márványból készült kápolna áll, ebben a Szent Család szobrát alabástromból faragták ki. Az imaházat velencei kereskedők építették, egy szerzetes lakik benne, ő üdvözli a zarándokokat, akik a balsamfa leveleit viszik el emlékként.²⁴

Az egyes motívumok számbavétele lehetőséget teremt arra is, hogy megvizsgáljuk azok apokrif gyökereit. A *Verses Szentírás*ban anonim a rablóvezér, mégis könnyű azonosítani: Dizmász²⁵ a kérdéses személy. Bálint Sándor Leopold Kretzenbachert alapul véve írja, hogy az arab evangélium szerint Dizmász az Egyiptomba menekülő Szent Család életére akar törni társával együtt. A kisedet láttán elretten a gyilkos gondolattól, cimboráját is rábírja, hogy irtalmazzanak az ártatlanoknak. „Mária ekkor így szólt hozzá: »Az Úr tégedet jobbjára állít és bűneidért megbocsájt.« A gyermek Jézus meg Máriához fordult: »Édesanyám, harminc év múlva velük együtt feszítenek majd Jeruzsálemben keresztre. Ő majd a jobбомra kerül, és a paradicsomba jut.« A középkori legenda még azt is tudja, hogy Dizmász bélpoklos gyermeke a kis Jézus fürdővizében meggyógyul.”²⁶ A *Paraszttiblia*ban a Szűzanyáék betyárokkal találkoznak a rengetegben, az egyik útonálló „béna és csúnya”

²³ *Uo.*, 333.

²⁴ *Uo.*, 333–334.

²⁵ „Dizmász a jobb lator, az első szentek egyike. Társa káromolta, ő azonban kérte Jézust: emlékezzél meg rólam, amikor országodba jutsz. Erre ő így felelt: bizony, bizony, mondom neked, még ma velem leszel a paradicsomban (Lukács 23, 43).” BÁLINT Sándor, *Ünnepi kalendárium: A Mária-ünnepek és jelesebb napok hazai és közép-európai hagyományvilágából*, Bp., Szent István Társulat, 1977, I, 276. Varga Lajosnál ugyanez köszön vissza.

²⁶ *Uo.*, 276.

fiacskája nyeri vissza egészségét a Megváltó mosdóvizének hála.²⁷ Ugyanebben a kötetben más helyen a haramia nyomorék gyermekének nő ki keze-lába.²⁸

Kríza Ildikó mutatott rá arra az adatra, amely a keleti kereszténység területén népszerű témaként felbukkan: a „pogány” ellenség a szakrális lényről áradó fényesség miatt megadja magát, elhagyja fegyverét. Jelen esetben a fa gonosz szelleme Jézusék közeledtére eltávozik korábbi rejtekhelyéről.²⁹

James George Frazer klasszikus művében taglalja, hogy a litvánok – akárcsak az ősszlávok vagy a germánok – a kereszténység felvétele előtt fákat imádtak. Néhanyan például a tölgyektől jóslatszerű válaszokat kaptak, és úgy vélték, azok, akik a szent ligetben, erdőben (azaz a szentélyben) leszakítanak egy ágat, hamarosan meghalnak, kedvezőbb esetben megbénul valamelyik végtagjuk.³⁰ Azt tartották, hogy a szellem a fában ölt testet, így lelket ad annak; egy másik eszme-futtatás szerint a fa nem a teste, csak a lakhelye a szellemnek, ezért azt bármikor elhagyhatja vagy visszaköltöztethet oda.³¹

A Varga Lajos-féle szövegben korai animisztikus képzeteket szintén felfedezhetünk, erről tanúskodik maga a bálványfa, illetve a neki tulajdonított jövendölési képesség. Bár a *Verses Szentírás*ban Mária törli le az ágat, mégis a pogányok válnak mozdulatlaná ártó elhatározásuk miatt – Jézus édesanyja éppen e tiltott gesztussal szabadítja meg őket dermedtségükből.

Az istenként tisztelt szobrok pusztulásának a Szent Családhoz kötődő motívuma *Pszüdo-Máté evangéliumából* ered.³² *A Megváltó gyermekének arab evangéliumában* rögzítették, hogy amikor Krisztusék a bálványok városához közeledtek, a helység homokbuckává változott.³³

Matareában³⁴ (Mathérában) Jézus forrást fakasztott, amelynek vizében a Szűzanya kimosta fia ingét, és a kisded lehulló verítékéből keletkezett a balsam.³⁵ Egy

²⁷ LAMMEL, NAGY, *i. m.* 150.

²⁸ *Uo.*, 153.

²⁹ KRÍZA Ildikó, *A legendaballada: Epikai-lírai alkotások az irodalom és a folklór határán*, Bp., Akadémiai, 1982, 68.

³⁰ James George FRAZER, *Az aranyág*, Bp., Osiris, 1998, 73.

³¹ *Uo.*, 79.

³² *Pszüdo-Máté evangéliuma: József Egyiptomba menekíti Jézust* (Bollók János fordítása), szerk. ADAMIK Tamás, Bp., Telosz, 1996, 62–63. Az idolk száma (355 és 375) jelképes célzás az év napjainak számára, a településen vélhetően minden egyes napnak megvult a maga „istensége” szobrok képében.

³³ *Uo.*, 34.

³⁴ Ez a város nem messze fekszik Kairótól északkeleti irányban – a hajdani Heliopolis szomszédságában. *Uo.*, 148.

³⁵ *Uo.*, 34.

ősi tradíció szerint e fa első csemetéit Sába királynője ajándékozta Salamonnak, aki a növényt meghonosította a palesztinai kertekben is. A júdeai nevezetes balzsamültetvények messze földön ismertek voltak, azonban a római megszállás hírére a lakosság meg akarta semmisíteni ezeket, nehogy a hódítók kisajátíthassák maguknak. A balzsamkertek hanyatlása a török uralom alatt már olyan méreteket öltött, hogy a keresztes háborúk idejére a dús kertek teljesen eltűntek.³⁶

Szűz Mária kútjának legendája úgy szól, hogy a Szent Család e tájra érkezvén nem lelt vizet, ekkor Krisztus a homokban ázni kezdett, mire ujjai nyomán csermely bugyogott fel. A keresztények templomot, majd az oszmánok is mecsetet emeltek a csodás forrás mellé, ahová Jézus-hívők és muzulmánok egyaránt eljöttek, hogy enyhülésre és gyógyulásra találjanak.³⁷

A történések sorrendje alapján arra következtethetünk, hogy Varga Lajos a *Makula nélkül való tükör* harminchetedik része (*Misoda csudák történetek az úton, és Egyiptomban*)³⁸ nyomán írhatta meg versben könyvének ezt a fejezetét. Az Újfalusi Judit által fordított könyvben a pálmafás jelenet után a tolvaj fiának szerencsés gyógyulása következik:

A Lator felesége is az ő gyermekét (ki mindenestül poklos volt), abban a vízben megfőroztette, és mindgyárt poklosságából megtisztult, kin igen igen csudalkozot a Lator, és a Gyermek Szentségét mind jobban kezdte ismérni. Más nap midőn jó darabig a Szűz Máriát el kesértette volna, monda utólyára a kis Jéusnak: Emlékezzél meg rólam midőn Országodba jutsz. E pedig azon Lator volt, a ki Kristus Urunkal az után megfeszítettet, és azon világosságából, kit gyermekségében rajta látot, újjoban meg ismérte...³⁹

A *Makula nélkül való tükör* beszámol a vadállatok hódolásáról Krisztus előtt és a Szűzanya útján nyíló rózsákról is. A bálványfa és szellemének „kiűzetése” a Mária- és Krisztus-életrajzban így hangzik:

Egyiptusnak első Városa a hová érkeztek Hermopolis volt: azért az Atya Isten meg akarta mutatni kicsoda légyen az, a ki oda mégyen, mert egy rettenetes magas fa állot a kapu előtt, a kit Isten gyanánt imádtak, és midőn a Szűz Mária mellette ment volna Szent Fiával, nagy véletlenül kezdet reszketni, és teteivel a földig lehajlot, a gonosz lélek pedig aki benne lakott mind-

³⁶ KERESZTY, *i. m.* 194., ugyanez a tartalom: <http://lexikon.katolikus.hu/M/Mekka-balzsamfa.html>. (A megtekintés dátuma: 2015. 06. 19.)

³⁷ LÉVAY Mihály, *A boldogságos Szűz Mária élete, tisztelete, szentbelyei, legendái*, Bp., Franklin Társulat, 1934, 68.

³⁸ ÚJFALUSI, *i. m.* 159–164.

³⁹ *Uo.*, 159–160.

gyárt ki ment onnét, a fának pedig az időtül fogva olly nagy ereje vólt, hogy ha gyümölcsibül, levelibül avagy-avagy héjabül valamelly beteg vett, sokan meg gyógyúltak.⁴⁰

Az istenszobrok leomlását Újfalusi Judit szintén lejegyezte:

A Városban pedig vólt egy pogányok Temploma, kiben három száz hatvan öt Balvany képek valának, és minden nap valamellyikének közzülök áldoznak vala; ahoz a Templomhoz érkezet a Szűz Mária, az ő Szent Fiával, kétség nélkül Isteni sugárlásbül. Midőn azért az ájtához jöt vólna, reszketni kezdettek a Bálványok, és bémenvén a Templomba a földre mind leestek, és darabokra törtek [...] Nem csak egy Templomban történt az, hanem az egész Egyiptom Országában...⁴¹

Ezt követően a pogányok elől Máriáék egy kettéváló fügefában rejtőznek el. Mathera kapcsán a forrásról is szó esik a *Makula nélkül való tükörben*:

Hermopolis, és Alkarium közöt fél útban egy Mathera nevü falú van, a hova nagy megszomjúhozva bément a Szűz Mária Szent Jóseffel, és egy italt kívánt, de a pogány emberek sehol nem akartak egy ital vizet adni [...] nem találván azért Szent Jósef sehol vizet, ki mentek a falúból, és a Szűz Mária nagy bágyadva le ült a földre; Szent Jósef pedig nagy szanakodva mellette állot [...] Midőn pedig a Szűz Mária buzgón imádkoznék, imé a hol ült jobb felé, a fővényes földbül egy szép frís forrás viz fakadot ki, a mellyen igen meg örülének, kétség nélkül mind a ketten térdre esvén sirva Istennek hálát adtak: azért ivának belőle, és a Szűz Mária az ő Szent Fiát meg mosogatta benne, a póla ruhákat is ki mosta, és egy kősziklán meg is száraztotta; a mely most is nagy becsületben tartatik.⁴²

A balzsamkert és gondozása szintén szerepet kap Újfalusi Judit munkájában:

Azon viz forrás annyira el terjedet, hogy nem csak földet, a ki terméketlen vólt, meg zöldítette; hanem nem messze azon forráshoz a balsamum kert is fakadot ki, avagy ki nyólt, kihez hasonló nem, mert ha azon balsamumból egy csepet kézre kennek, az egész test meg frissül tüle; ha pedig szemébe eresztnek valakinek egy csöppet, vénségében szeme világa el nem változik, ha holt testet véle megkennek, sok esztendeig rothadástül meg tartya, a betegnek csak szagátül is meg erősödnek [...] Pálma, Cyprus és füge, s más

⁴⁰ *Uo.*, 160–161.

⁴¹ *Uo.*, 161.

⁴² *Uo.*, 162–163.

kedves gyümölcs fák is vannak benne, a mellyek jobban ékesitik azon kertet [...] Azon fáknak mindenikének külön gondviselője van, azok pedig Keresztények: ha pedik [!] a Török másnak adgya, mingyárt veszni kezdenek más gonviselése [!] alat.⁴³

A Szűzanya kútjának eredetéről is értesülhetünk a *Makula nélkül való tükör*ből:

Más vizzel nem öntözhetni, hanem csak abból a kutacskábúl, a ki a Szűz Máriának ki fakadot, de mivel az igen kicsiny volt, a pogányok nem meszsze egy nagy kutat csináltak, és négy ökör vontta a vizet, és csatornákon eresztették azon kertben; de eleintén veszni kezdetek töle a balsamum fák: azért azt gondolták, hogy a Szűz Mária kútyába azon kútból csatornyákon ereszsziék a vizet; hol azzal egyben egyeledgyék [!], és úgy haszna vala. Csudára méltó, hogy azon ökrök Szombaton déltül fogva hetfün reggelig, akár mennyit verjék is nem akarnak vizet húzni, példát adván az embereknek az ünnepe megöllésére [...] A pogányok azon kút mellett márvány kőből egy házat építettek, mellyben szüntelen két lámpás ég a Jésum és Mária tisztességére. Az után pedig a Törökök engedelmébül a Velencei kereskedők egy Kápolnát építettek, és ott Szent Miséket mondanak.⁴⁴

A háromszori balsamszüretről is tájékozódhatunk bővebben:

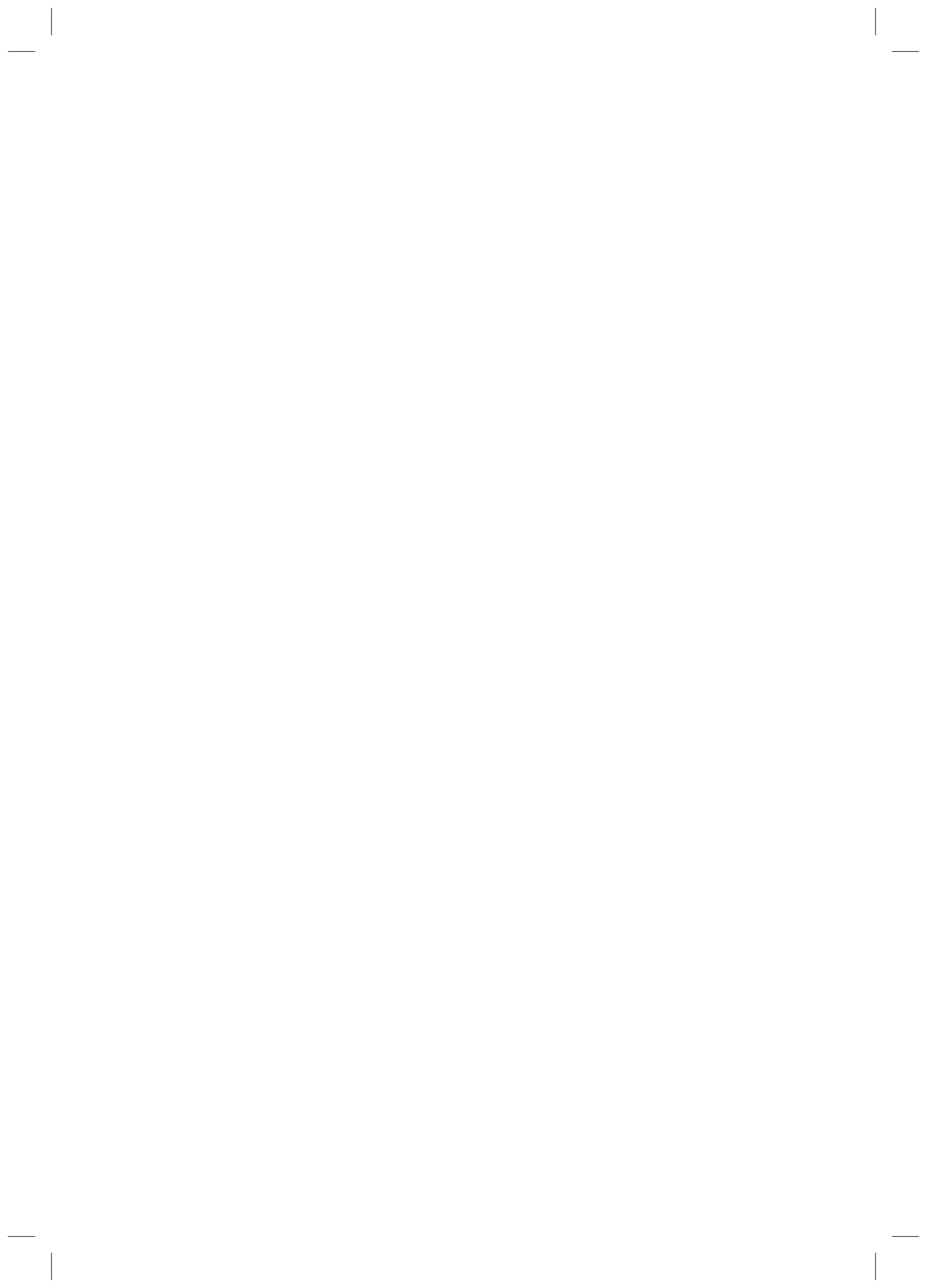
Azon balsamumot esztendőben háromszor szedik Decemberben, a kit elsőben szednek, azt csak éppen a Török Császáráért tartják: azért mikor szedik, mindenkor egy Török Basa jelen vagyon, és senki nem mér belőle venni: a kit másodsor, e harmadsor szednek, az immár nem olly erős, sehová nem plántálhattják, mert mihent máshová akarják vinni, mindgyárt elvesz, és sehol nem is nőhet másut, hanem csak ebben a kertben, kit az Angyalok, a Jésum, Mária, Jósef tisztességére öltettek...⁴⁵

A fent idézett részletéből kiviláglik, hogy Varga Lajos *Verses Szentírásához* számos apokrif gyökérrel rendelkező folklórhagyományt felhasznált, melyhez a *Makula nélkül való tükör* is inspirációt nyújtott. Ily módon a jászárokszallási költőnek meghatározó szerepe volt abban, hogy a *Makula nélkül való tükör* örökségét továbbvigye, és az idővel dacolva sokak emlékezetébe vesse.

⁴³ *Uo.*, 163.

⁴⁴ *Uo.*, 163–164.

⁴⁵ *Uo.*, 163–164.

LOVAS ORSOLYA

*Az oroszlányi Munkás Szent József templom
Szent József szoborcsoportja (2015)*

A szoborcsoport készítője Baracza Szabolcs (1974), aki a budapesti Magyar Képző- és Iparművészeti Szakközépiskola elvégzése után a Kaesz Gyula Faipari Szakközépiskolában tanult faszobrászatot Csornai Kovács Gézától, majd a Magyar Képzőművészeti Egyetem Restaurátorképző Intézet faszobrász- és restaurátorművész szakán szerzett diplomát Boros Ildikó, Szentgály Erzsébet, Rátonyi József mesterek irányításával. Jelenleg a Molnár-C. Pál Baráti Kör vezetőségi tagja, illetve műemléki szakértő műemléki restaurátor szakterületen, faszobrász, restaurátor szakirányon.

A közelmúltban készült el az oroszlányi Munkás Szent József templom védőszentjéről készített háromalakos szoborkompozíciója, amely kiemelkedő jelentőségű: egyrészt azért, mert a közelmúltban nem készült hasonló méretű és kvalitású szakrális kompozíció fából, másrészt, mert a téma egyik forrása az 1712-ben kiadott *Makula nélkül való tükör* című kegyességi népolvasmány.

Baracza Szabolcs Oroszlányba készült szoborkompozíciójának megszületését megelőzte két, az egyházközség felkérésére készült korábbi munka: 1998-ban egy életnagyságú feszületet, 2003-ban pedig egy keresztelőmedence a feltámadt Krisztus szobrával. Mindezek után 2009-ben érkezett a felkérés a templom védőszentjéről készítendő szoborkompozíció kialakítására.

Baracza Szabolcs rendkívül alapos szakember, komoly ikonográfiai és művészettörténeti kutatásokat végez munkái megkezdése előtt. Így volt ez az oroszlányi munka gondolati és formai kialakításánál is, melyben fontos segítők voltak Szilárdfy Zoltán, Terdik Szilveszter, Smohay András és Lovas Orsolya művészettörténészek.

Egy szobor megszületése többlépcsős folyamat, s nagy fejtörést okoz az alkotónak. Ennek része az eszmeiség és a lelekiség, vagyis a mondanivaló megfogalmazása, illetve a kompozíció fizikai megvalósíthatóságának végiggondolása is. Az alkotó először megsejleli a helyszínt, feltérképezi a különböző nézeteket, s úgy igyekszik kialakítani a kompozíciót, hogy a mondanivaló a leghatásosabban szólaljon meg a műalkotáson keresztül. Ennek során igen sok vázlatot készít. A felkérés ebben az esetben egy már meglevő szoborfülkéhez kapcsolódott: a szobor helyéül szembenézetben a templom szentélyétől jobbra eső szoborfülkét jelölték ki, mely-

nek alaprajza egy olyan négyszög, aminek egyik oldala sem párhuzamos a másikkal, tehát nagyban eltér a klasszikus szoborfülkék megoldásaitól.

Minden keresztény szobor megformálásánál nagyon fontos áttanulmányozni az adott szent életét. Józseffel kapcsolatban három jelentős részlet található a kanonizált *Újszövetségben*:

1. ... megjelent neki álmában az Úr angyala, és így szólt hozzá: „József, Dávid fia, ne félj magadhoz venni feleségedet, Máriát, hiszen a benne fogant élet a Szentlélektől van! Fiút szül, akit Jézusnak nevezel el, mert ő szabadítja meg népét bűneitől.” (Mt 1,20–21)¹
2. ... megjelent Józsefnek álmában az Úr angyala, s ezt mondta neki: „Kelj föl, fogd a gyermeket és anyját, menekülj Egyiptomba, s maradj ott, amíg nem szólok, mert Heródes keresi a gyermeket, meg akarja ölni.” (Mt 2,13)²
3. ... megjelent Egyiptomban álmában Józsefnek az Úr angyala, és így szólt hozzá: „Kelj föl, fogd a gyermeket és anyját, és menj Izrael földjére, mert meghaltak, akik a gyermek életére törtek!” (Mt 2,19–20)³

Ezekon kívül apokrif írásokban is szerepel, s tudjuk róla, hogy 1870 óta az egyház védőszentje, IX. Piusz pápa emelte erre a rangra, valamint 1955 óta a munkások patrónusa is XII. Piusz rendelete nyomán. Ugyanő május 1-re, a nemzetközi munkásosztály napjára rendelte el a munkás Szent József ünnepét.

Ezeket tanulmányozva vált nyilvánvalóvá Baracza Szabolcs számára, hogy Szent József személye milyen fontos példakép, mert bár emberként a fizikai síkon élünk, de az Istenbe vetett hit és bizalom nélkül a munka pusztán csak tevékenységgé válik, ahogy Ádámnak az Úr mondta a paradicsomból való kiűzetése után: „...arcod verejtékével eszed kenyeredet...”.⁴ A művész meglátása szerint a munkával Isten alkotótársává teszi az embert, így az becsületes, szent célokat szolgál. A becsületes munka által Szent József megszentelődik, és munkája végét a Teremtő sikerélménnyel és örömmel jutalmazza. Hite és Isten iránti bizalma miatt biztonság sugárzik belőle, ezzel segíti nevelt fiát, Jézust, akinek az a küldetése, hogy a keresztfán váltsa meg az emberiséget. Mindemellett Szent József nemcsak törvénytisztelő volt, hanem kíméletes és jólelkű is: nem akarta Szűz Máriát házasságtörés miatt

¹ *Biblia: Ószövetségi és Újszövetségi Szentírás*, s. a. r. RÓZSA Huba, Bp., Szent István Társulat, 2008, 1097.

² *Uo.*, 1098.

³ *Uo.*

⁴ *Uo.*, 24.

feljelenteni, mert a mózesi törvények értelmében megkövezték volna. Ahogyan a szentmise áldozás utáni könyörgése alapján megfogalmazódott az alkotóművészen: „Szent József, aki mint igaz és engedelmes férfiú Neked (Jézusnak) szolgált az üdvösség nagy tervének végrehajtásában.”⁵

Tudjuk, hogy május 1., március 19. és a szerdai napok Szent József napjai, s a liturgia prefációjában ez szerepel: „...*Családod fölé rendelted, hogy így a Szentlélek erejéből megtestesült Fiadat atyaként oltalmazza.*”

A *Hozsanna!* népénekeskönyv 213. énekében, Tordai Ányos művében ezt hallhatjuk róla:

5. versszak: Két angyalok hűn szolgálnak,
intésére készen állnak,
Isten fia tenéked lett engedelmes,
Alázattal szavaidra ő figyelmez.

6. versszak: Két kezéd munkája árán
növekedett a szent Bárány,
Műhelyedet verejtékkel megszentelte,
Ott készült keresztfára áldott lelke.⁶

A szoborkompozíció fontos irodalmi gyökere található a *Makula nélkül való tükkör* barokk népolvasmányban. A mű a korai apokrifek témáit a középkori misztika elmékedéseivel egyesíti. A következő rész kapcsolható a szoborkompozícióhoz:

[a kis Jézushoz] az angyalok eljöttek s következőzendő nehéz kínnyait és keresztit el-hozták, azon keresztben le-vólt írva mit fog szenvedni, az órától fogva egész haláláig: az Angyalok azért ezen keresztet a kis Jesus eleibe tették, [...] az ő kezeckéit kinyújtotta és örömmel meg-ölelvén mondotta: Örömet fogadlak téged oh Sz. Kereszt, kit az én Szent Atyám küldött nékem, szívesen fogadlak és szeretlek, és akarok veled élni, és utollyára rajtad meghalni, [...] minden éjjel az volt ágya, fel költében le-fektében vele volt, valamint szóllott vagy mívelt, mindenkor szeme eleőtt vólt.⁷

⁵ Baracza Szabolcs személyes közlése alapján.

⁶ *Áldunk Isten jó szolgája...* = *Hozsanna! teljes kottás népénekeskönyv*, szerk. BÁRDOS Lajos, WERNER Alajos, Bp., Szent István Társulat, 1986, 315.

⁷ UJFALUSI Judith, *Makula nélkül való tükkör*, Nagyszombatban, 1712, 126–127.

Más források szerint a keresztet Szent József a kis Jézussal együtt készítette a műhelyében.⁸

A részlet alapján az Oroszlányban is látható jelenet „a megváltás művének kicsiny gyermekkorban is megnyilvánult tudatos vállalását szemléltető példázat”-ként⁹ értelmezhető.

A szoborkompozíció másik jelentős forrása egy képzőművészeti alkotás: egy 1730 körül szentkép, melyen a Gyermek gyalupadon áll nevelőapja műhelyében, kezében tartva a keresztet, Szent József pedig szeretettel öleli magához a Megváltót, bal kezét a Gyermek bal lába alá helyezve.¹⁰

A szoborkompozíció készítése öt évet ölelt fel, eközben sokat formálódott, míg a végleges formára alakult. Eredetileg csak egy 2/3-os életnagyságú angyal szerepelt volna a szoborcsoportban. A kompozíció kialakítása során egyértelművé vált, hogy ő nem „csak” egy angyal, hanem maga Gábrriel arkangyal. Ez a megvilágítás egy kirándulás során erősödött meg, amikor egy olyan ikonográfiaailag fontos *Angyali üdvözlés* kompozícióval találkozott az alkotóművész, amely mellett kisebb méretben a Szent Józsefnek álmában megjelenő, szintén hírvivő angyalt ábrázolták. Ekkor döbbsent rá, hogy a Lukács evangéliumában leírt és a széles körben elterjedt *Angyali üdvözlés* jelenet ikonográfiaailag az anyai oldalt képviseli, s ennek pandantja a Szent Józsefnek megjelenő angyal, mely így az apai oldalt láttatja, s ezt jóval kevésbé ábrázolják. A Máténál megjelenő Úr angyala feltehetően az angyalok kilenc karának legmagasabb, arkangyali minősége lehetett. Így a művész 2/3-osra tervezett angyal helyett inkább életnagyságú, sasszárny formájú, páva farktollakból összeálló szárnynyal rendelkező arkangyalt formált meg. Annak ellenére, hogy ezáltal a 2/3-os életnagyságú angyal sík vetülete több, mint kétszeres méretűvé vált, a térbeli mélységét tekintve a változás majdnem 3,5-szeres térfogat-növekedést jelentett.

Az angyal a hagyományban Isten követe, angelosz (gör.) ‘hírnök’, ‘küldött’, ‘követ’. Szellemi létező, aki Isten üzenetét közvetíti. Az angyal látomás, figyelmezteti Józsefet, hogy földi gondolkodása miatt (törvények) tántorodott el attól, hogy Szűz Máriát feleségül vegye. Az angyal viszont az égi gondolkodásra figyelmezteti, és felszólítja őt, hogy ne féljen. Az angyalnak fontos szerepe van a kompozícióban, hiszen az Úr általa üzent Szent Józsefnek, amit azonnal készséggel végre is hajtott. Szent József jogos vívódását az angyali szózat oszlatta el. Megértette vele, hogy

⁸ Szilárdfy Zoltán szíves közlése nyomán. Vö. SZILÁRDFY Zoltán, *Variációk egy barokk témára: Ikonográfiai kutatás*, Ars Decorativa, 1989, 61–93.

⁹ SZILÁRDFY Zoltán, *Barokk szentképek Magyarországon*, Bp., Corvina, 1984, VIII. tábla.

¹⁰ Ld. a 6. sz. jegyzetet.

Szűz Mária ártatlan, s a gyermeke természetfölötti beavatkozás gyümölcse. Megértette vele azt is, hogy a születendő gyermek világmegváltói feladatra hívatott.

Az is alkotói szándék volt, hogy a szoborcsoport a templomban a kompozíciót szemlélő híveket arra indítsa, hogy kitartsanak a nehéz és fáradságos mindennapi munkájukban, és találják meg munkájuk szépségét, amelyben az isteni gondviselés és küldetés gyökerezik.

A tudományos igényű előtanulmányok után már a kompozíció kialakítása következett. Baracza Szabolcs több tervet készített, mire a véglegesig eljutott, azért, hogy felmérje, mennyire szólal meg a mondanivaló a mozdulatsoron és a kompozíción keresztül, hisz az alkotó a közel 4 m magas szoborcsoport monumentális méretein kívül a szobor belülről fakadó erejére is összpontosít.

A végleges változatban a szoborcsoport a következő jelenetet ábrázolja: a műhelyében dolgozó Szent József alakja óvó mozdulattal fordul a gyalupadon álló kis Jézus alakja felé. A szoborfülke bal felső sarkánál látható az angyal, aki leszálló mozdulattal érkezik meg közéjük, két kezében mondatszalagot tart.

Szent József előrenyúló mozdulattal a gyalupadon álló kis Jézus bal lába alá helyezi bal kezét. Szent József alakja két lábbal a földön áll, érzékeltetve a stabilitást instabil világunkban. Féltő, apai gondoskodással fordul a Gyermeke felé. Jobb kezét a kis Jézus jobb vállára helyezi támogató odafigyeléssel. Míg Szent József a gyermek Jézust öleli át, addig a gyermek Jézus a keresztet húzza magához ölelő mozdulattal.

A kis Jézus 4-5 év körüli gyermekként jelenik meg. Apja ácsműhelyében áll, (mely ekkortájt még famegmunkáló műhely) a gyalupadon jobb lábára helyezve testsúlyát, bal lábát gyermekien kicsit felemeli. Jobb kezével átöleli az apja műhelyében készült fakeresztet. Bal kezével rámutat a nálánál nagyobb keresztre, ezzel hangsúlyozza megváltásának fő jelképét, amely később a kereszténység fő szimbóluma is lesz. A kereszt ezáltal a kompozíció középpontjában áll.

A szoborcsoportban Szent József és a gyermek Jézus alakja szorosan összekapcsolódik. Ehhez illeszkedik a fülke bal felső sarkából a fentről érkező angyal. Az angyal lebegő mozdulatában bal lábat behajlítva előre emeli, jobb lábát behajlítva hátra mozdítja. Bal kezét felemelve a szalag felső részét, leengedett jobb kezében a szalag alsó részét tartja. Szent József ruházata dolgozó munkására utal, hosszú bőrkötényt visel alsóruházata (tunikája) felett. A gyalupadnál Szent József szerszámai találhatók: fűrész, szekerce, gyalu, véső, fakalapács. Az angyal és Szent József arca profilból látható a fő nézetben, ez a folyamatszerűséget erősíti, a Gyermeke szemből látható, így ő kapcsolódik a nézőhöz. Annak ellenére, hogy 4-5 éves korúként jelenik meg, a keresztet tartva teljesen kiteljesedett feladatvállalásában. A szo-

borcsoport fülkében való elhelyezése következtében a szobor félkörben tekinthető meg, vagyis körbejárásra ösztönzi a nézőt.

Baracza Szabolcs vallja, hogy a művészet feladata a nem látható dolgok megjelenítése, a transzcendens lehozatala a világi szintre. Nagyon fontos az anyagválasztás, ehhez a műfajhoz, a szakrális szobrok kialakításához leginkább a fa élő, pulzáló anyaga áll közel. Az ember lelkének érzékenységét is a fa adja vissza a legnagyobb mértékben.

A fa mint a növényvilág ciklikusan pusztuló és újrasarjadzó része, az öröklét szimbóluma. A fa mint világtengely a mitikus világképek egyik leggyakoribb motívuma; elnevezése: világfa, kozmikus fa. Mivel a gyökereivel a földbe hatol, törzsével a földi, ágjaival az égi szférában él, a világ vertikális egységeinek összekapcsolója; az alvilág, a földi, és az égi világ közti kommunikációt teszi lehetővé. A világtengely térbeli és időbeli tagoltságát reprezentálja. A kozmikus fa jelentésével sok tekintetben összefonódott az életfa szimbolikája, amely azon túl, hogy világtengely és középpont, elsősorban a regeneráció és az ősi tökéletes állapothoz való visszatérés kifejezője. Mivel a fák lombkoronája az égbe nyúlik, fontos szerepet játszik a földi és égi világ kapcsolatában.¹¹

A fa mint az idő szimbóluma, legyen akár olyan időegységről szó, mint a hét napjai, egy holdhónap, egy naptári év a maga ünnepi állomásaival, egy emberi élet vagy a világ teremtésétől az utolsó ítéletig tartó kozmikus sorsforduló. Mi más lehetne szebb szimbóluma a kíméletre, törődésre szoruló természetnek, magának az Életnek, mint a FA.¹²

A szoborcsoport ilyen módon cseresznyefából készült, mely szervesen kapcsolódik a templomban lévő vörösfenyő liturgikus berendezési tárgyakhoz (oltárasztal, tabernákulum, felolvasó állvány, padok) és a már korábban kifaragott cseresznyefa keresztelődmedencéhez. A cseresznyefa Magyarországon az őshonos fák közé tartozik. A legenda szerint, amely a képzőművészeti alkotásokban gyakran megjelenik, a hosszú egyiptomi út során cseresznyefa gyümölcse táplálta a Szent Családot.

A szoborcsoportban elhelyezett szentek alakjai az életnagyságot és a szentélyben elhelyezett feszületet alapul véve a következő méretben készültek el:

A háromalakos szoborcsoport magassága: 382 cm, szélessége: 285 cm, mélysége: 235 cm.

¹¹ *Szimbólumtár: Jelképek, motívumok, témák az egyetemes és a magyar kultúrából*, szerk. PÁL József, ÚJVÁRI Edit, Bp., Balassi, 1997, 135–137.

¹² JANKOVICS Marcell, *A fa mitológiája*, Debrecen, Csokonai, 1998, 7.

Szent József és a gyermek Jézus alakok magassága: 255 cm, szélessége: 155 cm, mélysége: 155 cm.

Az Angyal alakjának magassága: 166 cm, szélessége: 204 cm, mélysége: 98 cm.

A posztamens (talpazat) magassága: 40 cm.

A kompozíció hitelességének növelése érdekében, illetve a hagyományt folytatva élő modellek alapján mintázta meg és faragta ki a kompozíciót. A szentelést megelőzte egy kiállítás Biatorbágyon, a művész lakóhelyén, ahol a szoborkészítés állomásait lehetett meg szemlélni 14, részletesen dokumentált tablón fotókkal és leírásokkal. A teljes kompozíció megáldását Spányi Antal székesfehérvári megyéspüspök végezte ünnepélyes szentmise keretében 2015. május 1-jén.

A szoborcsoport és alkotója, Baracza Szabolcs

A szoborcsoport felszentelése

Személynévmutató

- Abaffy Csilla 18
Abgar, edesszai király 126
Ábrahám 53, 56, 75
Absolon 87
Ács Benjamin 124
Ádám 52–54, 56, 57, 58, 74, 91, 144
Adamik Tamás 49, 134, 138
Ágnes, Prágai Szent 88
Ágoston Péter 20
Ágoston, Szent 89, 90, 92
Alisan, Levon 103
Altermatt, Urs 122
Alvart 105
Ambrus, Szent 94
Anna, Szent 20, 27, 32
Annás 31, 86
Antal, Páduai Szent 123
Anzelm, Szent 27
Apuleius, Lucius 89
Arany János 132
- Bajáki Rita 20, 23
Balás Ágoston 69
Balassa Bálint 17
Balassa Mária Viktória 17, 18
Balázs Ferenc 133
Balázs Gergely Ráfáel 51
Balduin Dorottya Zsófia 83
Bálint Sándor 47, 56, 131, 137
Barabás 36
Baracza Szabolcs 21, 143, 145, 147–149
Bárdos Lajos 145
Barna Gábor 132
Barradius, Sebastian 28
Barsi Balázs 85
Bartelmäss, Martin 112
Báthory Krisztina 81
- Báthory Orsolya 20, 23, 81
Báthory Zsófia 81
Bäumer, Remigius 66
Beatrix, magyar királyné 83
Béla, IV., magyar király 15, 22
Bene Demeter 46, 59, 65, 70
Berényi család 22
Berényi Judit 22
Berényi Klára Antónia 16
Bernád Rita 99
Bernárd Pál 36
Bernát, Clairvaux-i Szent 27, 55, 129
Bertalan, Szent, apostol 134
Bertényi Iván 112
Bethlen Gábor 16
Bethlen Kata 81
Bitskey István 92
Blahó Vince 81–83
Bodnár Gáspár 124
Bogár Judit 25, 87
Bollók János 134, 138
Boló Henrik 127, 129
Bona Gábor 112
Bonaventura, Szent 27, 60, 66, 85
Boros Ildikó 143
Borovszky Samu 19
Bors Mihály 51
Borsa Gedeon 91
Bougaud, Emil 129
Bournoutian, George A. 102
Breň, Tomáš 20, 26
Breyer, Adolf Gustav 125
Brigitta, Szent 27, 28, 126, 129
Browne, Thomas 31
Bruckbräu, F. W. 125
Busch, Norbert 122
Businger, L. C. 125

- Bžškyanc, Minas 102, 103
- Calmeron, Alfons 28
- Calvin, Jean (Kálvin János) 91, 92
- Carthage, Johannes de 28
- Cochem, Martin von 7, 9–13, 20, 21, 25–27, 29, 46, 47, 48, 59, 65, 66, 71, 121–130
- Cornelius a Lapide 28
- Csapodi Csaba 18
- Csicsáky Imre 129
- Csíki Lukács Miklós 97
- Csorba Dávid 92
- Csornai Kovács Géza 143
- Dániel Polixénia 81
- Dávid, Szent 53–56, 75, 144
- Demeter Júlia 25, 46, 50, 52, 56, 58, 60, 61, 64, 65, 67, 68
- Déri Eszter 85
- Détsy Mihály 89
- Diogenész Laertiosz 89
- Diós István 88
- Dizmász 137
- Dobos Lajos 129
- Domokos Pál Péter 65
- Donát László Bálint 51
- Dömötör Tekla 53
- Dörömbözi János 49
- Drost-Abgarjan, Armenuhi 100
- Drost-Abgarjan, Armenuhi 97
- Duchoňová, Lucia 17, 18, 21, 22
- Dupanloup Bódog 124
- Ecsedy Anna 92, 93
- Emerencia, Szent 8, 27
- Emmerich Katalin 129
- Endean, Philip 29
- Erdélyi Zsuzsanna 57, 61
- Erlemann, Hildegard 126
- Ertl Péter 37
- Erzsébet, Árpád-házi Szent 13
- Erzsébet, magyar királyi hercegnő 81
- Esterházy Imre 23
- Ezekiel 53
- Falvay Dávid 37
- Faragó Jánosné 131, 132
- Farmati Anna 61
- Fáy Zoltán 81, 82
- Fazakas Gergely Tamás 31
- Fejér György 22, 32
- Felvinczi György 91
- Ferenc, Assisi Szent 15, 21
- Ferenc, Xavéri Szent 123
- Fey, Klara 126
- Fischer-Colbrrie Ágost
- Fodor Patrik 56
- Fogolyán Miklós András 97
- Frankl Vilmos 17
- Frauhammer Krisztina 25, 47, 48, 111, 121, 133
- Frazer, James George 138
- Füley Szántó Lajos 129
- Fülöp Árpád 52, 65, 66
- Fülöp, Néri Szent 129
- Fülöp, Szent, apostol 134
- Gábrriel arkangyal 66, 67
- Gál Ferenc 90
- Galavics Józsefné Molnár Mária 47
- Garay Alajos 129
- Gárdonyi Máté 122, 123
- Garinus 11, 12, 26
- Garrett, Cynthia 31
- Gergely, Nagy Szent, pápa 92
- Gertrúd, Szent 25, 27, 28, 126, 129
- Gill, Joseph 98
- Giovannini, Mariachiara 89
- Gizella, Boldog 81
- Godena Albert 46
- Goš, Mechtár 103
- Gritsch, Johannes 67
- Gubasóczy János 16

- Győri L. János 31
- Hacsik Pirov 106
- Hacsik, Ohannes 106
- Hargitai Andrea 35
- Hargittay Emil 51
- Hemerken, Thomas 102, 129
- Heródes 86
- Heyer, Friedrich 98
- Hoffmann, Gregorio 98
- Holl Béla 65
- Horányi Elek 16
- Hostius Quadra 89
- Höfer, Josef 55
- Hunanean, Vardan 99
- Huszár Zsóka 64
- Ignác, Loyolai Szent 29, 43, 87
- Illyés András 94
- Ince, VI. 55
- Intay Vazul András
- Intay Vazul András 129
- Iohannis de Caulibus 9
- István, Szent, magyar király 81
- Izajás 12
- Izsák 53, 56, 58
- Jakab, Szent, apostol 16, 134
- Jáki Sándor Teodóz 47
- Jankovics Marcell 148
- János, örmény király 107
- János, Szent, apostol 8, 54, 66, 67, 70
- Jarlert, Anders 122
- Jezabel 87
- Jézus Krisztus 7–11, 13, 16, 20, 21, 26–33, 35–42, 46–63, 66–68, 70–72, 74–76, 82, 83, 85–90, 92, 95, 102, 105, 108–110, 114, 115, 116, 118, 119, 121–131, 133, 134, 138–141, 143–146, 147, 149
- Joachim, Szent 27
- József, Arimateai Szent 10, 11
- József, Szent 21, 27, 28, 121, 123, 125–127, 133–136, 140, 141, 144–147, 149
- Júdás 38–42, 85
- Kajafás 49, 66, 67, 86
- Kájoni János 65, 69
- Káldi György 91, 92
- Kálmán Károly 129
- Kálvin János → Calvin, Jean
- Kamarási György 93
- Kanyurszky György 85
- Karácsonyi János 15, 22
- Kardos Tibor 53
- Karmatanenc, Hovhannes 103
- Károlyi Éva 16
- Kázmér, III. Nagy 99
- Kecskeméti Gábor 7, 18, 20, 25, 61
- Kedves Csaba 25, 60
- Kelemen Didák 35–38, 41, 43, 87
- Kelemen Imola 46
- Kempis Tamás → Hemerken, Thomas
- Kerényi Ferenc 18
- Kereszty Zoltán 134, 139
- Kertzenbacher, Leopold 137
- Kilián István 45, 46, 52, 58, 66, 107
- Kinga, Árpád-házi Szent 81
- Király Erzsébet 37
- Kircher, Athanasius 28
- Kiss Ernő 112
- Kiss Farkas Gábor 37
- Klára, Assisi Szent 15, 20, 22, 88
- Kleinboldt, Ch. 125
- Klug, Alois 125
- Knapp Éva 20
- Knezajich, Andreas 46
- Kolens, Jakub 9
- Kónya Franciska 25
- Kovács Bálint 47, 97–100
- Kovács Eszter 7, 10–12, 20, 25–27, 59, 60, 65, 111, 112, 115
- Körmendy Kinga 18, 19, 21
- Kószeghy Péter 17, 18
- Kóvári Réka 69

- Krikorian, Mesrob 98
 Kríza Ildikó 138
 Kubicza János 133
 Kuliffay Ede 129
 Kühár Flóris 124
- Lackovits Emőke 100
 Lacordaire, Henri-Dominique 129
 Lajos, Granadai Szent 129
 Lammel Annamária 135, 138
 Lancsák Gabriella 51
 Landsperg, Johann Justus 27
 Laskai Osvát 60, 61
 Lauf Judit 7, 9–13, 15, 20, 22, 25, 36, 60, 61
 Lázár Vilmos 112
 Lázs Sándor 18
 Lehač'i, Simeon 102
 Lehnen, Brigitte 66
 Lencinus 11, 12, 26
 Leó, XIII. 126
 Lévay Mihály 139
 Lévay Miklós 124
 Lippay György 92
 Lorántffy Zsuzsanna 81
 Lorber Jakab 124
 Lovas Orsolya 143
 Ludolf von Sachsen 27, 29
 Lugossy Ilona 131, 132
 Lukács István 46, 65
 Lukács, Szent, apostol 134, 137, 146
 Lukácsy Kristóf 103
 Lukácsy Sándor 18
 Luther, Martin 91
 Lutterbach, Hubertus 126
- Macler, Frederic 97
 Maczák Ibolya 25, 35–37, 66, 86, 87, 88, 98
 Madas Edit 18, 60
 Maier, A. 125
 Mänhard Simon 27
 Mária Magdolna, Szent 16, 28, 32, 129
- Mária, Szent 8
 Mária, Szűz 8, 10, 11, 13, 15, 16, 22, 26, 28, 30, 32, 33, 36, 46–48, 50, 59, 61–64, 66–70, 82, 83, 90, 105, 106, 108–111, 114, 115, 121, 123, 124–127, 129, 134–141, 144, 147
 Márk, Szent, apostol 49
 Márta, Szent 8, 9
 Martí Tibor 97
 Márton Dorottya 131
 Marton József 19
 Máté, Szent, apostol 41, 49, 134, 146
 Matossian, Bedros Der 102
 Mátyás, Szent, apostol 134
 Mechtár apát 101
 Mechtild, Szent 26, 27, 28, 126, 129
 Medgyesi Pál 31
 Medgyesy-Schmikli Norbert 35, 45, 46, 50, 52, 53, 61, 63, 66, 69, 106–110
 Mehler, Ulrich 61
 Melchior-Bonnet, Sabine 89
 Melczer Gyula
 Melkizedek, I. 99
 Menyhárt János 124
 Milchsack, Gustav 66
 Molnár Arkangyal 21
 Monaki Pál 17
 Mózes 49, 53, 56, 68
 Munkay János 129
 Murányi János 50
- Nagy Anna 87
 Nagy Ilona 25, 124, 132, 133, 134, 138
 Nagy Júlia 64
 Nagy Kornél 99
 Nagy Szilvia 46, 52, 66, 67
 Nicephorus Callistus 28
 Nieberle, Aemilianus 51
 Nikodémus 10, 11, 13, 27, 49, 118, 119, 134
 Noé 53, 56, 58, 75
 Nymburský, Edelbert 13, 59

- Ocskay György 35
 Orbán, IV. pápa 15, 17
 Ordódy Anna 18
 Orosz István 131
 Ozeás 12
 Ozolyi Flórián 51
- Őry Miklós 36, 43
 Ötvös István 61
 Óze Sándor 35, 61, 98
- P. kisasszony 82
 Pál Emese 47, 97, 98, 100
 Pál József 148
 Pál, Szent, apostol 21, 92, 93
 Pály Endre 129
 Papp Géza 69
 Patrubány Lukács 103, 104
 Pázmány Péter 17, 35, 36, 39, 40, 42, 43, 85, 86, 89, 93–95
 Peisterová, Lucie 20, 26
 Pesti Péter 133
 Péter, Kaniziusz Szent 129
 Péter, Szent, apostol 32, 42, 49, 134
 Petri András 65
 Petrik Géza 47, 98
 Petrowicz, Gregorio 99
 Petróczi Kata Szidónia 81
 Picinelli, Filippo 92
 Pilátus 10, 12, 27, 37, 38, 40, 42, 49, 51, 67, 68, 86–88, 111, 116, 118
 Pintér Márta Zsuzsanna 45, 46, 49, 51, 52, 65, 67, 69, 107
 Piusz, IX., pápa 126, 144
 Piusz, XII. pápa 144
 Pszeudo-Ágoston 53
 Pszeudo-Bonaventura 9, 13, 53
 Pszeudo-Máté 134, 138
- Radnyánszky Gyula 129
 Rahner, Karl 55
 Rákóczi György, II. fejedelem 16
 Rátonyi József 143
- Renan Ernő
 Roberto Bellarmino 102
 Roth, Konradin 122
 Rózsa Huba 144
 Ruschek Antal 124
- Sába királynője 139
 Sadeler, Tobias 92
 Sajo Tamás 86
 Salamon 139
 Sanjan, Ara 102
 Sanjian, Avedis K. 101
 Sarolt 81
 Sárosi Kornél 124
 Schammers, Reinhold 122
 Scheffczyk, Leo 66
 Scherl, Peter 122
 Schmiedt Ferenc 121–123, 125, 127–130
 Schulte, Johannes Chrysostomus 48, 123, 125
 Schütz Ödön 101, 103, 104
 Schwarcz Katalin 15, 17, 19, 20, 21
 Seneca, Lucius Annaeus 89
 Shelford, Robert 31
 Signer, Leutfrid 47
 Simpel, M. 125
 Sládek, Miloš 20, 26
 Smohay András 143
 Somogyi Gréta 68
 Soós Sándor 90
 Söveges Dávid 123, 124
 Spányi Antal 21, 149
 Spett Gyula 129
 Stah, Hans 27, 66
 Stallings-Taney, Mary 9
 Stanihurst, Wilhelm 27, 35, 36, 51
 Stankovátsi Leopold 85–90, 95
 Steinberger, P. 125
 Stephanyan, Hasmik 101, 102, 112
 Sticca, Sandro 61
 Stockinger Mátyás 60
 Stoll Béla 91
 Stollánus 27

- Sulyánszky Antal 129
 Surlus, Laurentius 28
- Szabó Imre 129
 Szacsvey Sándor 81
 Szalome, Boldog 81
 Szapolyai Borbála 81
 Szász Mátyás Bonaventura 48
 Szathmári Pap Zsigmond 93
 Széchényi György 16
 Szegedi Eszter 37
 Szelestei N. László 20, 60, 61
 Szentgály Erzsébet 143
 Szilárdfy Zoltán 143, 146
 Szimónidész 91
 Szinnyei József 81, 82, 121, 129
 Szluha Ferenc 51
 Szókratész 89
 Szócsné Gazda Enikő 100
- Tamás, Szent, apostol 129, 134
 Targoff, Ramie 31
 Tárkányi Béla 129
 Tasi Réka 7, 21, 25, 35, 61, 92
 Telek József 94
 Templom Kata 86
 Teodóziusz császár 118, 119
 Terdik Szilveszter 143
 Teréz, Avilai Szent 85, 90
 Thököly Imre 16
 Tiberius, római császár 12, 111, 116, 118
 Tigranész, örmény király 107
 Tisserant, Eugenio 97
 Tokatec'i, Minas 103
 Tordai Ányos 145
 Tóth Béla
- Tóth János 91
 Tóth Péter 26, 60
 Tömösvári Emese 65
 Traber, Zacharias 92
- Újfalusi Judit 7–9, 12, 13, 16, 17, 19, 20–
 22, 26–28, 30, 32, 33, 59–61, 65, 71,
 81–83, 88, 121, 130, 131, 133, 136, 139,
 140, 145
 Újfalussy András 16
 Újvári Edit 148
 Újváry Zsuzsanna, J. 99
- Vanyó László 49
 Varga Imre 45, 107
 Varga Lajos 25, 131–136, 137, 139, 141
 Várnai Jakab 85
 Veronika, Szent 55
 Viczay Anna 19
 Vida Tivadar 7, 13, 20, 25, 47, 59, 98
 Virziresco, Oxendio 99
 Vlassich Franciska 18
- Wackernell, Josef Eduard 65
 Walasser, Adam 9, 27, 66
 Walter, W. 129
 Weiner Alajos 145
 Wesselényi Anna 81
 Wesselényi Mária 83
 Wesselényi Zsuzsanna 83
 Weszprémi István 81–83
 Windisch, Karl Gottlieb 82, 83
- Zágrábi András 46
 Zsigmond Benedek 98

|| *Inhalt*

Das Programm der <i>Makulátlan tükör</i> Konferenz der Forschungsgruppe für Literatur und Frömmigkeits- geschichte der Barocke am 4. Dezember 2014	6
KOVÁCS ESZTER	
Böhmische Spiritualliteratur im dem Werk <i>Makula nélkül való tükör</i>	7
LAUF JUDIT	
Das Klosterleben einer Nonne-Schriftstellerin.....	15
KÓNYA FRANCISKA	
Bittgesuche und Betrachtungen des Werkes <i>Makula nélkül való tükör</i>	25
MACZÁK IBOLYA	
Der Text des Werkes <i>Makula nélkül való tükör</i> in einer Predigt aus dem 18. Jahrhundert.....	35
MEDGYESY S. NORBERT	
Anhand des Werkes <i>Makula nélkül való tükör</i> (1712) im 18. Jahrhundert gemachte Theaterszenen in den Gymnasien von Csíksomlyó und Kanta	45
BÁTHORY ORSOLYA	
Beiträge zu der Rezeptiongeschichte des Werkes <i>Makula nélkül való tükör</i> im 18. Jahrhundert	81
DÉRI ESZTER	
Das Werk <i>Makula nélkül való tükör</i> im Spiegel der Predigten.....	85
KOVÁCS BÁLINT	
Die ungarischsprachige, armenische Umschrift des Werkes <i>Makula nélkül való tükör</i>	97
FRAUHAMMER KRISZTINA	
Eine wenig bekannte Episode... (<i>Lelki Házikincstár</i> von Schmiedt Ferenc)	121
MÁRTON DOROTTYA	
Die Beziehung zwischen den Werken <i>Verses Szentírás</i> (Autor: Lajos Varga) und <i>Makula nélkül való tükör</i>	131

LOVAS ORSOLYA

Die Sankt Joseph-Gruppe in der Joseph von Nazaret-Kirche in Oroszlány.....	143
Namenverzeichnis.....	151